

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

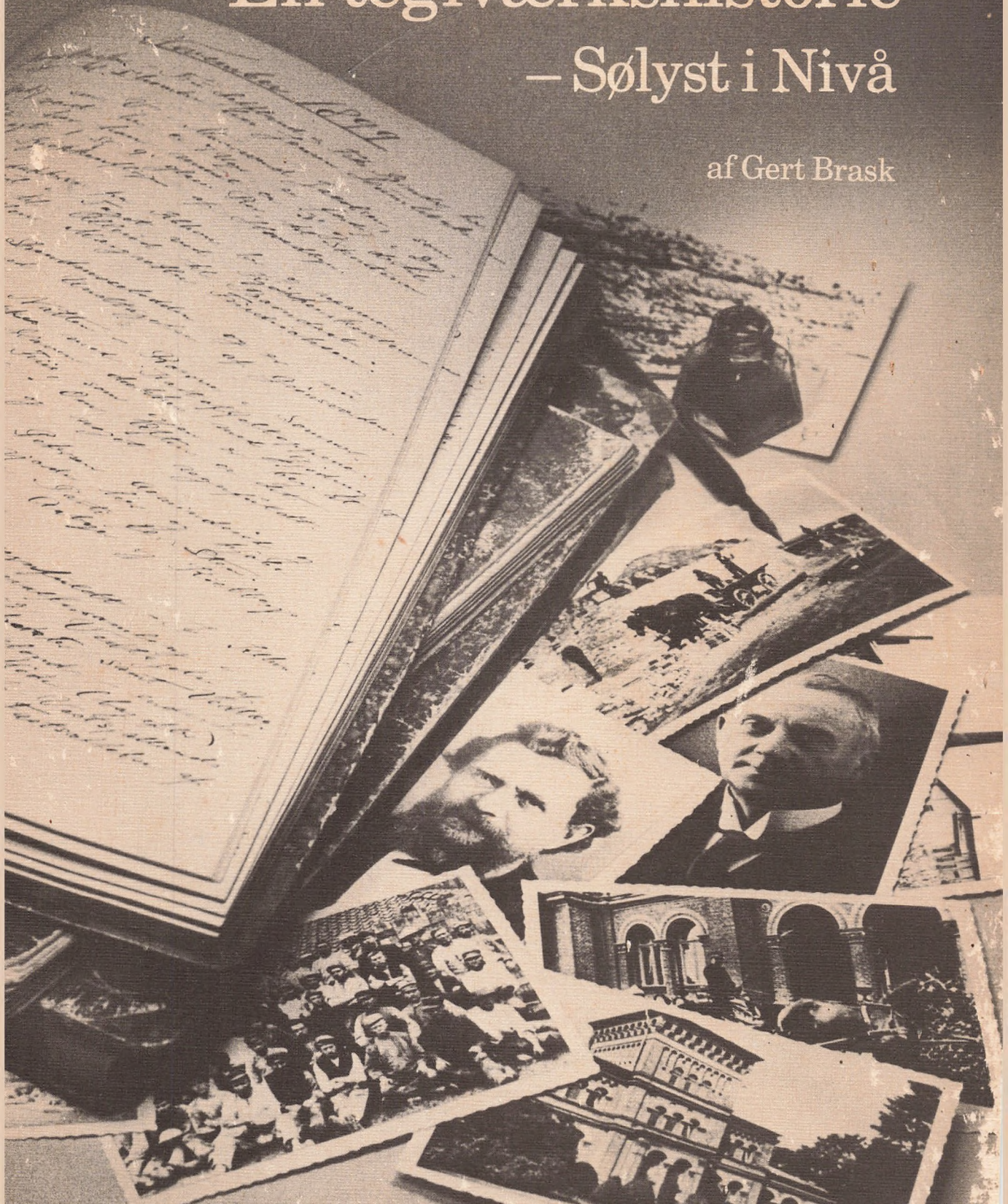
Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

En teglværkshistorie – Sølyst i Nivå

af Gert Brask

Tak til...

alle i Karlebo Lokalhistoriske Forening der hjalp, Teglværksgruppen for inspirerende samvær, Erik Andersen fordi han altid var parat med nøglen til arkivet, Bente Gundestrup for forståelse og opbakning, Palle Sørensen for alt hvad han samlede sammen af tekst og billeder, Esben Møller Christensen for korrekturlæsning og for i 6 år at have lagt øre til min teglværkshistorie, familien Friedrichsen og ansatte på Sølyst for venlighed og hjælpsomhed.

En teglværkshistorie – Sølyst i Nivå

af Gert Brask

Karlebo Lokalhistoriske Forening
1982

**En teglværkshistorie
– Sølyst i Nivå
© 1982 Karlebo Lokalhistoriske Forening,
Auderød**

**Tilrettelæggelse og omslag ved forfatteren.
Bogen er sat med 10 punkt Century
og trykt på mat G-print 135 gr.
Trykt hos Hillerød Bogtrykkeri/Offset I/S**

ISBN 87-88406-00-8

Indhold

Skuepladsen	7
Teglværksfamilierne fra Broagerland	10
En mørk og øde egn	13
Familien Friedrichsen og Clausen fra Gadevang	19
Teglværksbørn og udenlandske arbejdere	22
Et fuldt moderniseret teglværk i 1880'ernes Nivå	27
Et værdigt ansigt	32
Generationsskifte	38
Familieliv omkring århundredskiftet	41
Transport ad søvej og jernbane	47
Fra damp til elektricitet	52
Danmarks billigste vare	57
Forener Eder	63
Nye gæstearbejdere	68
Folk på Sølyst	71
Gamle teglværker og nye tider	80
Familieforetagendets afslutning og virksomhedens fortsættelse	83
Finale	88
Tegning over Sølyst hovedbygning	91
Noter	92
Person- og stedregister	94

Skuepladsen

Historien om Sølyst Teglværk tager sin begyndelse i forrige århundrede, og hovedpersonerne er et par generationer af teglværksejere, der takket være industrialismens vækst og tidens store behov for teglprodukter, så virksomheden blomstre. Handlingen fandt sted på en velvalgt plet på Danmarkskortet, men mange steder i landet skød store teglværker op i de år, så en beretning som denne kunne også have foregået andre steder end netop her.

Teglværket ligger der endnu – på Strandmosen nord for Nivå by – og blev med årene udviklet til en fuldautomatiseret industrivirksomhed. Men ved årsskiftet 1982 blev driften indstillet, og dermed satte man punktum for virksomhedens mere end 120-årige historie.

I dag ligger pladsen mennesketom og fredelig, og det kan være svært at forestille sig fortidens scenerier, hvor tusinder af arbejdere gennem årene har slidt for deres dagløn, hvor dampmaskinen har pumpet energi ud til teglværkets maskiner, og hvor skorstenene fra de varme ovne år efter år har opsendt deres røg. Langsomt er det hele forstummet, som industrialiseringen vandt frem, og tiderne skiftede, så i dag er der atter så stille, som før det hele startede.

For at få den rigtige begyndelse på historien må vi tage et tilbageblik på skuepladsen, længe før den egentlige handling kom i gang.

Årtusinder tilbage, under den sidste istid, forsynede gletchernes smeltevand egnen med det moræneler, der på flere måder skulle danne grundlaget for teglværksindustrien. Indlandsisen medførte leret sammen med sand og grus, og under isens bevægelse over landet blev det mere eller mindre sammenæltet. Over hele Frederiksborg Amt findes der flere lag af moræne- og smeltevanddannelse af grus, sand og ler, og som ingen andre steder i landet veksler disse forskellige aflejringer fra istiden inden for ganske korte strækninger. Moræneleret findes overvejende i den sydlige del af Nordsjælland, og i området ved Nivå er lerlagene forholdsvis rene, uden for meget blandingsler.

Under den urene jordoverflade findes et lag rødler, der er ret nemt at komme til, og det er især det, der altid har haft teglværkernes interesse, da det samtidig er af en let opløselig og porøs beskaffenhed, så det kan renses for sten og urenheder.¹

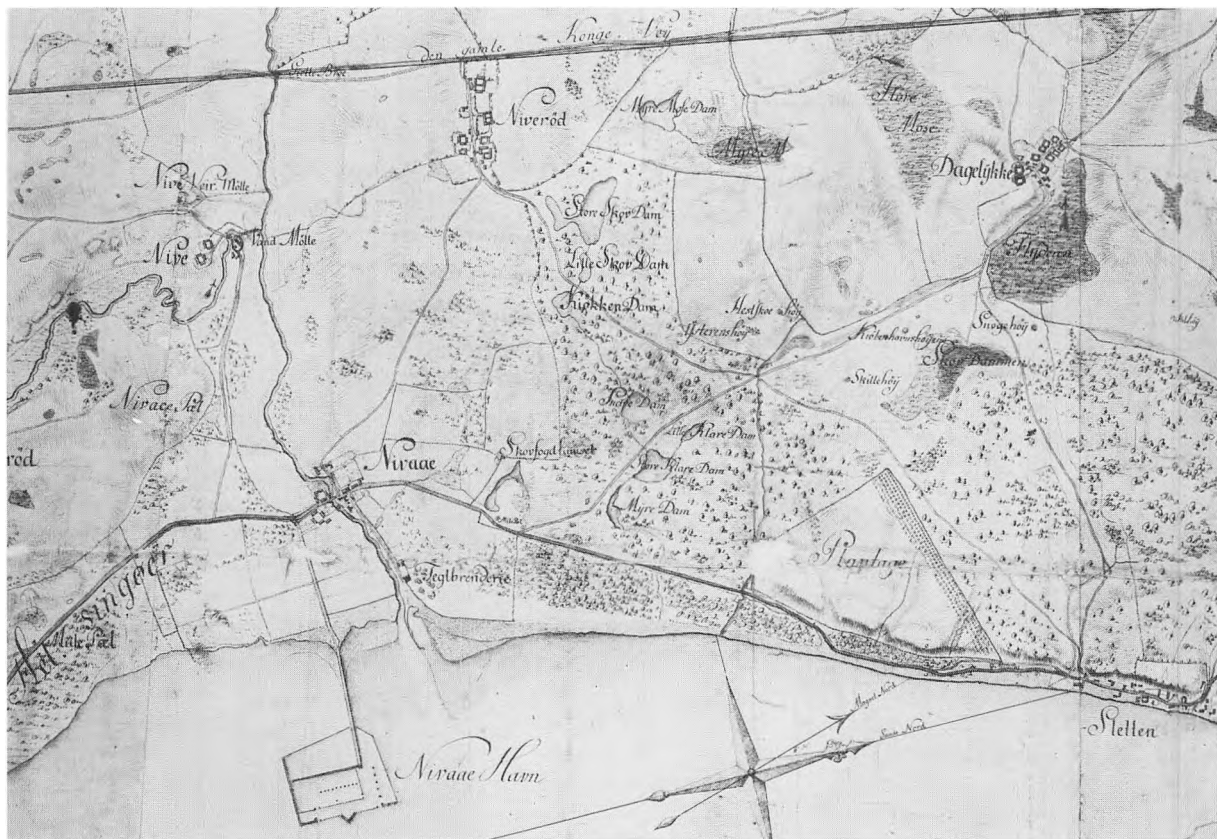
Men i dag er det slut med rødleret i Nivå-egnens lergrave. Teglværkerne har brugt det hele, og der må nu graves

længere ned, hvis man vil hente det dybere liggende blåler. Blåleret bliver gult, når det brændes, hvorimod rødleret bliver rødt på grund af dets indhold af jernveilte.²

Arkæologiske fund har vist, at der i den ældre stenalder levede mennesker på egnen. Den lave, flade strandmark, Strandmosen, stod da under vand, og såvel syd som nord for selve Nive å, fandtes der store bopladser.³

Som århundrederne gik, henlå det skovbevoksede Nordsjælland nærmest mennesketomt. Først henimod slutningen af det 11. århundrede kom mennesker igen til egnen, fortæller datidens historiker, Adam af Bremen.⁴ De prøvede at ernære sig som bønder, men levede i elendighed og fattigdom.

Allerede i middelalderen har der eksisteret teglværker ved Nivå, idet man herfra hentede sten til byggerierne i københavn. Men hverken disse, formentlig små bondeteglværker, eller landbruget i det hele taget, var særligt indbringende. I følge optegnelser gjort under Frederik I i 1524–28, var bønderne så forarmede, at de ikke var i stand til at svare afgifterne til kongen, og elendigheden skulle vare ved i mange generationer.⁵ Helt galt gik det, da svenskekrigene i 1600-tallet rasede, og

troppernes marcheren frem og tilbage gennem Nordsjælland forårsagede megen ødelæggelse. Bønderne skulle sørge for logi og forplejning for soldaterne og køre for dem, og det var nær blevet alles ruin og undergang.

Matrikelprotokollerne, der blev ført fra 1688, kan fortælle lidt om bebyggelsen dengang. Niverød by bestod af 5 gårde og 2 huse, medens Nivå var et fiskerleje, der foruden de 3 gårde, der senere skulle samles til Nivågård, talte 14 mindre huse, hvor befolkningen hovedsageligt levede af at drive fiskeri fra stranden.

Det ældste teglværk ved

Nivå, vi i dag rigtigt kender noget til, blev opført på byens ene gård i 1701 af Frederik IV's dronning Louise, og det skulle levere mursten til byggeriet af slottet i Hørsholm. De stakkels bønder måtte endnu en gang ofre tid og slid på fædrelandet og køre stenene fra Nivå til Hørsholm. Der fandtes på den tid tillige et mindre teglværk i Karlebo, og i året 1703 transporterede egnens bønder 670.000 sten fra de to teglværker til Hørsholm. I det følgende år fik de hjælp med tegltransporten af andre bønder fra Kronborg.⁶

I de første årtier af 1800-tallet var bøndernes kår sta-

Området mellem Nivå og Sletten – hvor senere Sølyst og Niverød Teglværk skulle finde deres plads – var i 1779 en uberørt plet med uopdyrket jord, gamle bøgetræer, ellemoser og strandenge ud mod sundet.

dig ringe, og selv godsejere og besiddere af større ejendomme havde vanskeligheder med betalinger og skatterestancer. Derfor skiftede mange gårde hyppigt ejer, og Nivågård er et godt eksempel, idet den fra år 1800 og til Alfred Hage købte den i 1862, havde ikke færre

Da grosserer Ernst Aarsleff i 1860 gik fallit, blev alle hans ejendomme sat på auktion, hvilket bekendtgjordes i annoncer i Berlingske Tidende.

end 10 forskellige ejere. På dette tidspunkt bestod ejendommen af de tre gårde i Nivå samlet under ét.

Den østlige del af Niverød Overdrev, selve Strandmosen, var helt op til 1820'erne elle-skov og uopdyrket jord.⁷ Først i 1830'erne blev der her anlagt et mindre teglværk, der i løbet af et par årtier blev til et af de største i Karlebo Sogn. Det hed Niverød Teglværk, og var ejet af Niels M. Røyen indtil hans død i 1849, hvor enken Marie Sophie Frederikke Røyen solgte det til sin bror Niels Nielsen, der havde virket som forpagter på teglværket i en årrække.

Da Niels Nielsen blev ejer af Niverød Teglværk, var det på størrelse med Nivågård med en årsproduktion på mere end 1 mill. mursten og en sommerstyrke på 31 medarbejdere.⁸

Seks år senere, i 1856, solgte Niels Nielsen imidlertid, kort før sin død, teglværket til proprietæren Christian Hjortholm Lund.

Samtidig blev en lod af teglværket udstykket og solgt til parcellist Jørgen Olsen. Det var en aflang grund på næsten 15.000 m², der lå mellem Strandvejen og Øresund, og da han samtidig købte et stort jordstykke på den anden side af vejen, hvor der var rigeligt med rødder, havde han nu gode

Idag, Lørdagen d. 15. Septbr., Middag Kl. 12, bliver, efter Requisition af vedkommende Skifferet, ved tredje og sidste Auction, der afholdes paa den sælgende Eien-dom, opbudt til absolut Bortsalg:

Den Grosserer Ernst Aarsleffs Fallitbo tilhørende Eiendom Matr. Nr. 1 B af Nivaagaard, samt Matr. Nr. 30 I af Niverød med tilhørende Teglværk, med samlet Hartkorn 5 Skpr. 2¹, Alb.

Conditioner, Panteattest, Vurderingsforretning m. v. ere til Eftersyn paa mit Contoir, Nørregade Nr. 7 i Stuen.

A. W. Ibsen.

muligheder for at få realiseret sin plan – at opføre et nyt teglværk. Den anden grund var på næsten 34.000 m², og netop udstykket fra Nivågårds jord af ejeren Waldemar Engsted. Jørgen Olsen fik opført en teglovn, et mindre beboelseshus samt nogle små teglbygninger – og det var begyndelsen til, hvad han kaldte Sølyst Teglværk.

Ejendommen, der således bestod af de to matrikler, 30i af Niverød og 1b af Nivågård, blev imidlertid afhændet allerede ved årsskiftet 1857 til en københavnsk grosserer, Ernst Aarsleff, for et beløb af 10.000 rdl.

Hvor meget grosserereren har satset på teglværket, er svært at vide, eftersom han hentede sine indtægter flere steder. Men Sølyst var stadig en beskeden virksomhed, da det tre

år senere gik helt galt med Aarsleffs foretagender.

I juli 1860 gik han fallit, hvorefter alle hans ejendomme – blandt andre også Sofiesminde og Carolinesminde på Frederiksberg – blev sat på auktion. Sølyst var da vurderet til 16.000 rdl., og i beskrivelsen af ejendommen lyder det, at den bestod af nye, gode bygninger samt, at der var rigeligt med ler af udmærket kvalitet.⁹

I løbet af august og september 1860 prøvede man tre gange at få solgt teglværket, men da det højeste bud lå under halvdelen af vurderingssummen, afholdt man en fjerde auktion den 9. oktober.

Og det er nu et par nye navne dukker op – grosserer Julius August Haste og en forvalter ved navn Fritz Hansen Friedrichsen.

Teglværksfamilierne fra Broagerland

For et øjeblik skal vi nu vende opmærksomheden mod Slesvig, nærmere bestemt mod Broagerland ved Egersund. Siden middelalderen havde der her været tradition for teglfremstilling, og produkterne var blevet eksporteret både mod syd og nord, som for eksempel da der i 1583 leveredes 150.000 sten til byggeriet af Kronborg Slot.¹⁰

I første halvdel af forrige århundrede var egnens teglindustri på det højeste med de store teglværker liggende side om side så tæt, at man næppe kunne skelne det ene fra det andet.¹¹ En stor del af produktionen blev sendt til København og sjællandske provinsbyer, og hele egnens ve og vel afhang af beskæftigelsen ved teglværkerne.

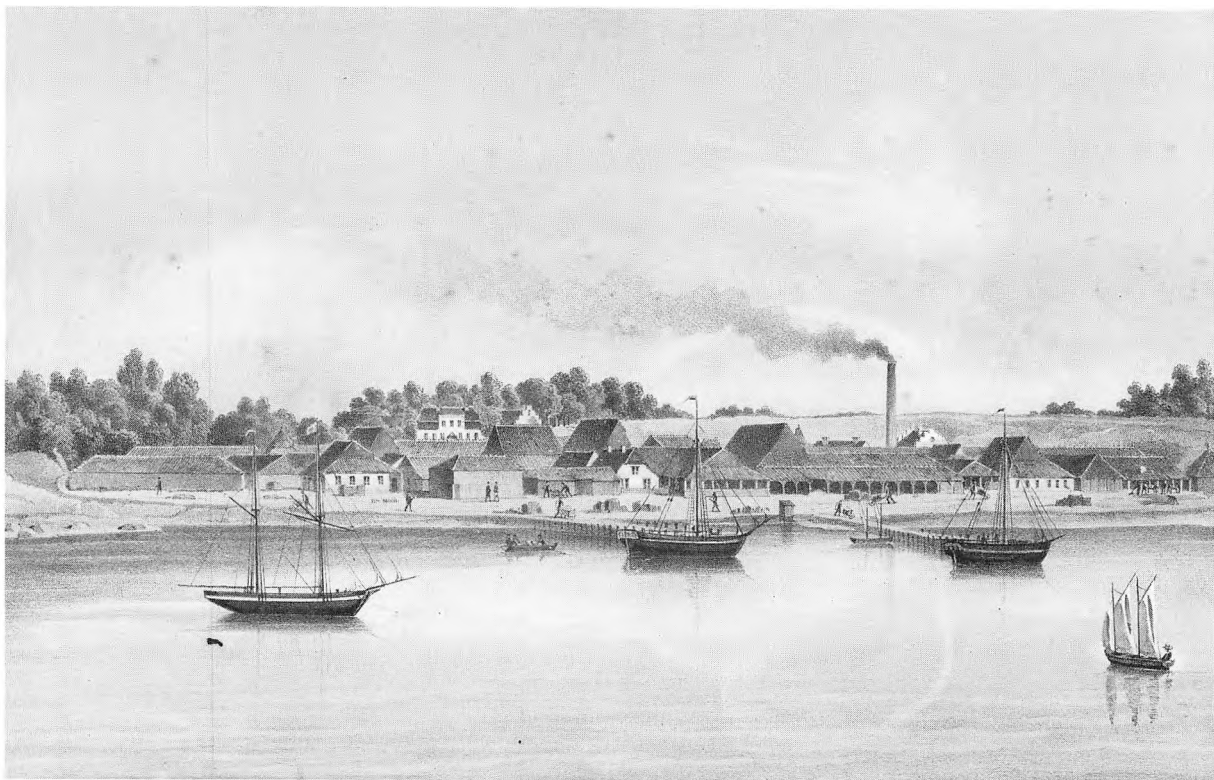
Et af de største teglværker ved Egersund var Rennberg – Rendbjerg – hvis ejer var den højt ansete Hans Henrik Dithmer. Siden 1820'erne havde Rennberg Teglværk vundet sig et stort navn, det havde ligefrem ry som 'det fortræffeligste i Norden', og Dithmer kom til at betyde meget for udviklingen af teglindustrien ved Egersund og i det danske kongerige i det hele taget.¹² Når nye teglværker skulle anlægges, tyede man gerne til erfarne folk, og Dithmer var ekspert på området.

Til et teglværk med en enkelt højoavn og en årlig produktion på omkring 500.000 sten, regnede Dithmer med et arbejdshold på ialt 15 personer. Hertil burde opføres to strygepladser og et passende antal tørrelader. Han anbefalede at bruge et personale – som det sædvanligvis var tilfældet på Broagerland – bestående af en brændemester, der ikke alene skulle forestå selve brændingen og stenenes indsætning og udtagning af ovnen, men tillige lede folkene. En såkaldt kommiskarl skulle hjælpe brændemesteren, når ovnen var tændt og iøvrigt gå ham til hånde. Derudover skulle seks personer – gamle mænd, kvinder eller halvvoksne børn – fylde og tømme ovnen, såvel som beskære stenene. På hver af de to strygepladser skulle være en stenstryger, en lerælder og en lertriller, alle tre på fast løn og med en arbejdsdag fra kl. 5 morgen til 7 aften, afbrudt af 2 timers hvil. Holdet skulle på en dag kunne producere 3.200 sten, og det var Dithmers erfaring, at flittige folk gerne blev færdige med dem inden middag, så de om eftermiddagen kunne fremstille yderligere og tjene ekstra. Arbejderne skulle endvidere bære stenene ind i tørreladen, hvilket sædvanligvis skete om aftenen. Endelig

kunne man have nogle 10–12 års drenge til at vende stenene under tørringen.¹³

Dithmers brændemesterhed Johan Peter Friedrichsen, og han havde arbejdet på Rennberg siden 1820'erne. Friedrichsen, som var en høj mand med skarp næse og kulsort hår, var omkring 1830 blevet gift med den et år ældre Dorthea Marie Knudsen, og de var flyttet ind i en lille bygning, der hørte til teglværket. Sammen sled og slæbte de sig igennem teglværkstilværelsen. Hun hjalp til ved at skære og kante de håndstrøgne sten, samtidig med at hun passede hjem og de 8 børn, der efterhånden kom til i ægteskabet. Både murstenspriser og arbejds løn var på den tid meget lav, medens arbejdstiden til gengæld var indtil 15 timer i døgnet i de hektiske sommermåneder. Så skønt børnene i en tidlig alder blev sat i gang på teglværket og bidrog lidt til indtægterne, var det ikke noget større økonomisk udbytte, familien fik.

Johan Friedrichsens far, Friedrich Friedrichsen, havde været sømand, og han havde truffet sin udkårne, Gertrud Stark, i Amsterdam, hvor de var blevet gift i 1797. De var flyttet til Egersund omkring år 1800, og Friedrich tog atter til søs, hvor han omkom ved et

forlis. Forinden havde Gertrud dog født ham tre sønner, hvoraf Johan Peter var født i Asbøl 1802. Ligesom faderen var han taget nogle år til søs, og han havde i sin tidligste ungdom arbejdet på et af de mange andre sønderjyske teglværker, inden han slog sig ned på Rennberg.

Af Johan og Dorthea Friedrichsens 5 døtre og 3 sønner, blev den næst yngste Fritz Hansen Friedrichsen født i 1834. Han var en kvik dreng, der ligesom sine brødre, den 3 år ældre Christian og den 2 år yngre Heinrich, drømte om at komme ud at sejle.

I 1846 rejste Dithmers søn, Georg Friedrich, med sin kone Catharine Marie Dithmer til

Sjælland for at starte sin egen virksomhed. De slog sig ned ved Helsingør, hvor han anlagde teglværket Klostermosegård. Dithmer ønskede at ansætte stabile folk, der kendte til arbejdet på et teglværk, så under et besøg i brændemester Friedrichsens hjem, sagde han:

'Lad mig få Fritz med til Sjælland!'

Men Johan Friedrichsen havde betænkeligheder, da han vidste, at sønnen havde andre drømme og svarede:

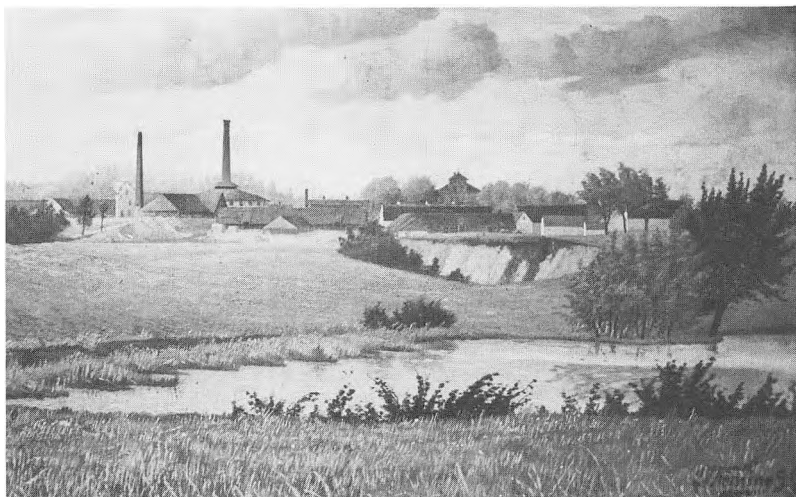
'Fritz vil til søs ligesom sin bror – hans kiste er allerede klar.'

Det endte dog med, at Fritz alligevel drog med Dithmer på den betingelse, at han kunne

H. H. Dithmers teglværk Rennberg ved Egersund som det så ud en gang i første halvdel af forrige århundrede.

gå til søs, hvis han blev ked af det efter et år.¹⁴

Så den kun 14-årige dreng kom altså til Klostermosegård, hvor han efterhånden blev ret uundværlig og påskønnet. Han var en hurtig og energisk dreng, der var vant til at bestille noget hjemmefra, og han gjorde sig stærkt gældende både på teglværket og i landbruget. Snart var det Fritz her, Fritz der, og Fritz alle vegne. Og som årene gik, og Fritz Friedrichsen blev

G. F. Dithmer anlagde i 1846 Klostermosegård Teglværk ved Helsingør. Maleriet er fra 1880'erne da virksomheden var på sit højeste.

voksen, fik han stillingen som forvalter på Klostermosegård.

Otte år efter, at Dithmer havde anlagt teglværket beskæftigede han 58 arbejdere, og samtidig beregnede han den årlige produktion til 1 mill. mursten, hvoraf 100.000 blev solgt til udlandet, foruden at der blev fremstillet 335.000 andre teglprodukter og brændt 1700 tdr. kalk.¹⁵

Selvom Dithmer havde held med sin virksomhed, var det dog ikke ligefrem nemt for ham som slesviger at blive accepteret af den nordsjællandske befolkning, da patriotismens bølger gik højt på den tid. Hans gebrokkne sprog gjorde ikke tingene bedre, så da han blev hængt ud som tysksindet, fandt han det tilsidst nødvendigt offentligt at erklære, at han var 'født slesviger, dansk og min konge og fædreland hengiven med liv og sjæl'.¹⁶

Dithmer hentede også andre sønderjyder til Helsingør. Guntha Marie Sophie Schrø-

der var 17 år gammel, da hun i foråret 1848 kom i huset på Klostermosegård. Hun havde siden sin konfirmation tjent hos familien Dithmer på Rennberg, så fru en på Klostermosegård kendte hende og fik hende til Helsingør. Hun

Klostermosegårds succesrige ejer G. F. Dithmer.

avancerede fra barnepige til husjomfru og var til stor hjælp, ikke mindst i de år, hvor familiens 6 børn kom til verden.

Gunthas familie havde boet i Egernsund, lige siden hendes farfar var indvandret fra Mechlenburg. Hun var datter af Friedrich Nicolay Schrøder og Karoline, født Clausen. Faderen, der var kromand og købmand, var druknet i en våge i isen ved Nybøl Nor, samme år som Guntha rejste til Helsingør.

På teglværket fandt Fritz og Guntha hurtigt sammen, og som årene gik blev de efterhånden enige om at gifte sig. En skøn forårsdag, den 19. maj 1858, vandrede de så ind til Skt. Olai Kirke i Helsingør, hvor de blev viede. Dithmer skaffede dem en bolig, så nu var de gifte forvalterfolk på Klostermosegård. Ved sparsommelighed og nøjsomhed fik de samlet det nødvendige udstyr og indbo, for selv en forvalter tjente kun lidt dengang. 10 måneder efter fik de deres første søn, som blev opkaldt efter sin farfar, Johann Peter, og året efter fik de endnu en søn, som fik sin morfars navn, Friedrich Nicolay. Men det var en stor ulykke for det unge forældrepar, da begge sønnerne døde i 1860, med kun 3 ugers mellemrum.¹⁷

En mørk og øde egn

I efteråret 1860 talte de unge Friedrichsens så småt om at finde en anden stilling. Klostermosegård var i årenes løb vokset til at være et af egnens største teglværker, men Fritz Friedrichsen ville gerne finde en mere selvstændig stilling. Det var på tale, at han skulle have pladsen som inspektør på den nye fattiganstalt i Tikøb, hvor fruens evner som husholder ville være et ekstra plus. Men det blev ikke til noget, og det ville nok aldrig have været det helt rigtige for Friedrichsen med en stilling af denne art, så helt andre udfordringer fristede.

Det lille teglværk Sølyst var stadig ikke blevet solgt, så da en ny annonce bekendtgjorde en auktion den 9. oktober 1860, drog forvalter Friedrichsen til Nivå for at se nærmere på ejendommen. Det var nu ikke fordi han selv havde kapital til at købe Sølyst. Han har nok snarere, som fagmand, skullet vurdere, om der var muligheder i teglværket, da den københavnske grosserer Julius August Haste gerne ville anbringe penge i en god virksomhed. Haste, der kendte Friedrichsen gennem Dithmer, havde tjent en del penge efter krigen 1848. Og det endte såmænd med, at Friedrichsen, på Hastes vegne, bød 12.000 rdl. for Sølyst og sam-

tidig påtog sig opgaven at opbygge det lille teglværk.¹⁸

Nøjagtig den 23. marts 1861 flyttede Fritz og Guntha Marie Friedrichsen så de 10 km fra Klostermosegård til Sølyst. Opbruddet efter 12–13 års tjeneste følte især vanskeligt for den unge kone, der havde mistet sine to drenge året forinden, og som nu ventede et barn igen til foråret. Guntha Marie syntes det var en mørk og øde egn, hun kom til, og det har vitterligt også været noget andet end Klostermosegård, der lå så tæt på Helsingørs pulserende købstadsliv med butikker, kirker og havn.

Området omkring Nivå var en isoleret verden, hvor man

De nuværende rester af Nivå-bugtens engang så store sivskove.

levede stille og uden større kontakt med omverdenen. Mod sundet bredte sig de store engarealer og sivskovene, som de til dels stadig gør det, og bag teglværket, ind mod land, lå Niverødmarken, hvor man gravede leret. Nordfor strakte Laveskov sig med store, gamle bøgetræer og ellemoser helt ud til stranden.

Langs kysten mødte man flere af de små isolerede samfund, fiskerlejer for det meste,

og inde i landet lå bøndergården og de små landsbyer. Og så var der altså teglværkerne.

Ved siden af Sølyst lå naturligvis stadig Niverød Teglværk, der på ny skiftede ejer, da det blev solgt på auktion i 1862 til Carl Ferdinand Basse. I løbet af de næste 10 år blev virksomheden yderligere moderniseret og arbejderantallet steg til 40–45 mand om sommeren.¹⁹

Ved Sletten, nord for Nivå, lå Strandmosegård, der i 1793 var blevet opført som lystejeendom af gartner Rasmus Larsen Stenberg. I 1826 havde den daværende ejer Niels Petersen anlagt et mindre teglværk og pottemageri på stedet, og det var stadig i funktion, da etatsråd Edvard Collin i 1847 blev ejer af Strandmosegård.²⁰

Collin ansatte i 1853 en af sine bekendte, digteren Hans Vilhelm Kaalund, som bestyrer af virksomheden. Kaalund, der ved ansættelsen ikke havde det mindste begreb om teglbrænding, lagde digterierne på hylden og gik med stor iver op i produktionen af mursten, drænrør og stentøj.

Det var på den tid et forholdsvis stort teglværk med en arbejdsstyrke på 36 mand og en årlig produktion på over 1 mill. sten. Da de maskinfremstillede drænrør fra midten af århundredet blev den store artikel for teglværkerne, begyndte Strandmosegård som det første teglværk i Danmark at fabrikere drænrør.²¹ I 1854 fremstillede man 20.000 drænrør, og efterhånden som

landbruget blev opmærksom på dræningens nytteværdi, kunne teglværket sætte produktionen godt i vejret.²²

Kaalunds tid som teglværksbestyrer blev dog kun kort, idet der ikke fandtes tilstrækkeligt med ler. Man prøvede at hente leret fra Øresund, men var dog snart nødt til at indstille teglværksdriften. I 1857 blev produktionen nedlagt, og Collin solgte ejendommen i juni 1862 til Henrik Jensen, der beholdt den til sin død 30 år senere.

Syd for Sølyst, ved Nivå by, lå Nivågård – som den gør det i dag. Her var der med mellemrum blevet produceret tegl siden dronning Louises tid i begyndelsen af 1700-tallet. I 1760'erne havde teglværket været temmelig forfaldent, og det var blevet nedrevet i 1793 af den daværende ejer, grev Reventlow.²³ Det blev dog genopført i 1808, og med skiftende ejere fulgte i de efterfølgende årtier forskellige, mindre ændringer. I 1855, da Waldemar Engelsted ejede Nivågård, havde det en arbejdsstyrke på 31 mand og producerede over 1 mill. sten.²⁴

I 1860 havde den daværende ejer, Synnestvedt, installeret en dampmaskine til æltning af leret og yderligere moderniseret driften. Måske har han investeret for meget, for han gik fallit med Nivågård, der i 1862 blev solgt til grosserer Alfred Hage.²⁵

Når man fremstillede tegl på den tid, foregik det ofte i forbindelse med avlsdrift eller andet landbrug. Det var til-

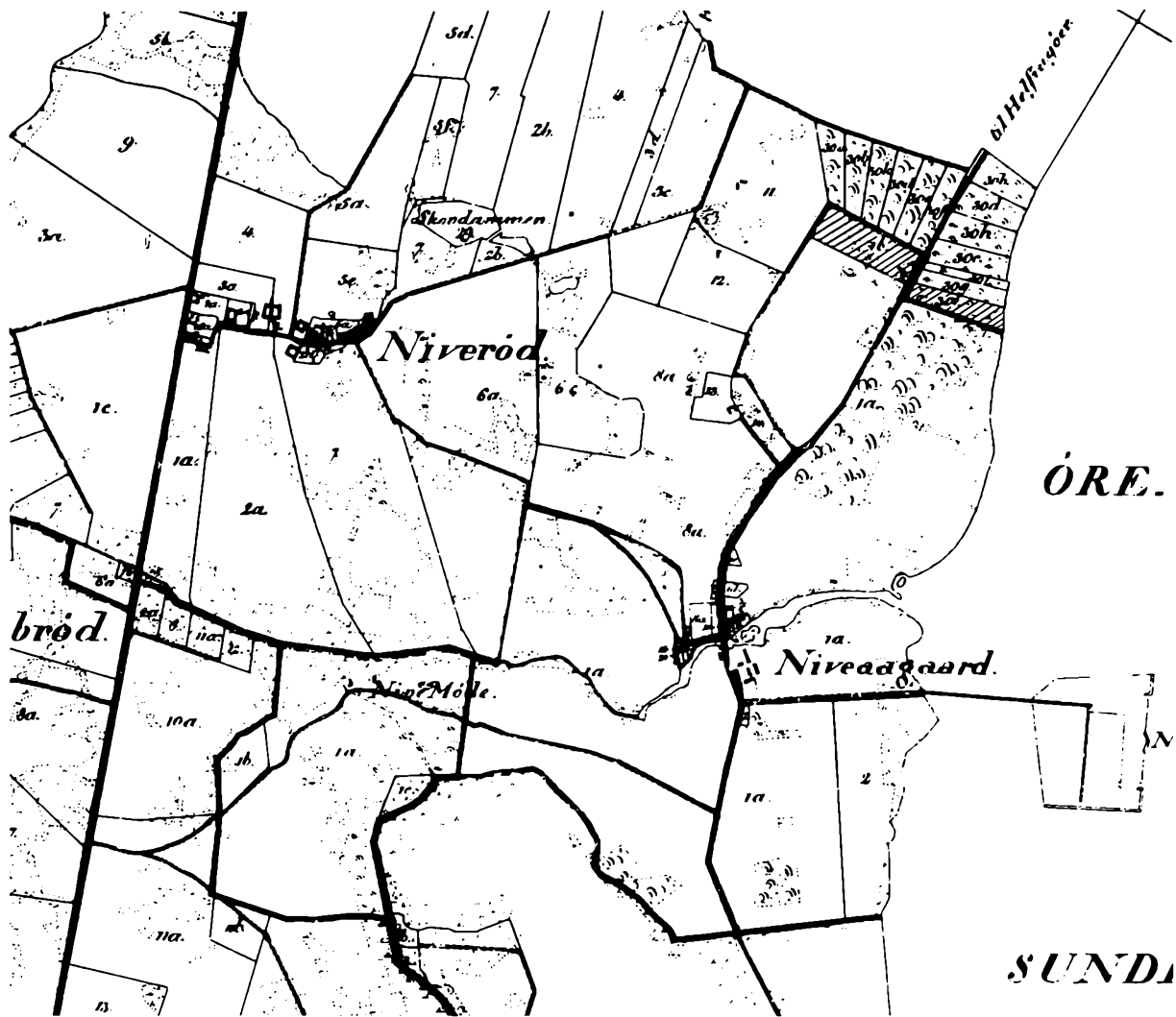
fældet på Nivågård og også på flere af de mindre gårde i omegnen. Teglværket på ejendommen Prøvelyst i Karlebo var blevet anlagt i 1796, og i midten af 1850'erne, hvor det var ejet af justitsråd Ludwig Hertel, produceredes 200.000 mursten årligt med en arbejdsstyrke på 7 mand.

Syd for Nivå, nær Ullerød, var 3 gårde i løbet af 1800-tallets første år blevet samlet under navnet Lyngebæksgård. Siden 1845 var der blevet fremstillet tegl, og ti år senere nåede ejeren Ludwig Jung en årlig produktion på en halv million mursten med en arbejdsstyrke på 12 mand.

Endnu et par små bonde-teglværker fandtes på den tid i Karlebo sogn, selvom deres nøjagtige placering ikke kendes i dag. Niels Hansens teglbrænderi var blevet anlagt i 1851, og Christopher Christiansens lille virksomhed var 3 år yngre. Begge beskæftigede 6–7 mand i sommersæsonen og kunne producere henholdsvis 200.000 og 500.000 mursten om året.²⁶

Sølyst og naboen Niverød Teglværk udgjorde et lille, isoleret samfund. Aviserne bragte kun sparsomme beretninger fra egnen nord for Nivå. Ja, Hirschholm Districts Ugeblad offentliggjorde endda en vis utilfredshed med, at der aldrig blev indgivet nogle efterretninger herfra, som da avisen engang i 1865 beklagede sig:

»Alt, hvad som foregår der i districtet, holdes af vedkommende hemmeligt, med min-

dre det er noget, de selv har foranstaltet, og hvorved de tror at indlægge dem en ære ved at bekendtgøre samme.«²⁷

Denne lille hilsen til Sølyst og omegn var tydeligt nok iblandt en vis irritation.

Den sparsomme bebyggelse på egnen forblev på det nærmeste uændret i de næste årtier. En af sønnerne, Fritz Johann Friedrichsen, prøvede mange år senere at rekonstru-

ere, hvordan Nivå-egnen så ud i de år, da hans forældre kom dertil:

»Kørte man ad Strandvejen fra Sølyst nordpå til Helsingør, så mødte man, efter at have passeret Niverød Teglværk, to huse, begge høkerforretninger baseret på teglværksarbejdere, dernæst Laveskov og stranden – helt ubebygget – indtil man nåede Strandmosegård ved hjørnet

Udsnit af sognekortet over Karlebo Sogn hvor de markerede matrikler, 30i af Niverød og 1b af Nivågård, viser placeringen af den lille ejendom Sølyst.

af Laveskov, lige til Skovfogedstedet. Så Sletten by – gamle og tarvelige fiskerhytter, med en fattig og ubehagelig fiskerbefolkning, som

iøvrigt efter krigen 1864 optrådte på en så larmende og støjende måde over for min fader, der havde Lippe-Deilmoldere til arbejdskraft, så der engang var talen om, at husarene i Hørsholm skulle tilkaldes, for at tilvejebringe ro i gemytterne. Dernæst Sletten skole, Strandkontrollørstedet, et enkelt hus ved vejen og ellers intet før Villa Louisiana på skrænten ved Humlebæk. Kirken, opført i 1868, var der altså ikke dengang i 1861. Man måtte benytte Karlebo kirke, hvortil der var 1 mil ad dårlig vej. Havnene i såvel Sletten som Humlebæk var kun delvis byggede. Fra Humlebæk fiskerleje opover Tupperup bakke, hvor møllen lå, dernæst fiskerlejerne Espergærde, Skotterup og Snekkersten, som nu forlængst er ganske sammenbyggede af villaer til sommerbeboelse. Fra Snekkersten til Helsingør erindrer jeg kun den store Villa Bermanstal på bakken under byen.

Syd for Nivå var Strandvejen endnu mere øde og ubeboet. Lyngbæksgård med Strandhusene, Mikkelborg, Sophienborg og et par enkelte villaer inden Rungsted kro, så Rungstedlund, lejet – uden navn – Smidstrupgård, dernæst et ganske ubebygget areal indtil Vedbæk fiskerleje.

Nordbanen var ikke bygget i 1861, hvordan det var med posten dengang, ved jeg ikke, senere i 1870'erne kom posten over Holte kørende til Hørsholm, hvorfra den så udbragtes til Nivå med postbud

Knuth. Læge var der i Usserød og Nyrop, apotek i Hørsholm, og det blev da denne lille by, mine forældre – som nye folk på egnen – tid efter anden fik nogen forbindelse med. En filial af Amtssygehuset fandtes i Usserød by, jeg mener der var 12 senge, inden denne i 1891 udvidedes ganske betydeligt og flyttedes til sin nuværende plads på bakken ved Kongevejen.

Ja, således var forholdene i Nivå, da mine forældre kom dertil.²⁸

Det lille teglbrænderi

Friedrichsens ankom til Sølyst, lige som teglværkets sæson begyndte. På den tid foregik produktionen af mursten på en ganske primitiv måde og uden væsentlige ændringer, siden teglbrændingen i middelalderen var blevet ført til landet. Det var helt igennem håndværk, og skulle der produceres store mængder, skulle der ganske enkelt flere hænder til.

Teglfremstillingen begyndte med gravning af ler, oftest om efteråret. Herefter skulle leret ligge vinteren over, og om foråret, når frosten var ovre, blev leret kørt på trillebøre til æltning. 'De Fyrretyve Ridder', den 9. marts, var lidt af en skæringsdag. Vejret denne dag ville ifølge folketroen holde sig de næste 40 dage, og var det godt og uden frost, kunne man snart vove at begynde årets produktion. Som regel regnede man dog den 1. april som den egentlige begyndelse på sæsonen.

Leret blev bearbejdet i en stor trækasse ved, at en eller to heste trak nogle hjul gennem massen. Herefter blev leret kørt til strygeladen, hvor stenene blev håndstrøgne. Strygeren kastede en lerklump ned i træformen, strøg overskydende ler bort med strygetræt, og den færdigformede sten blev slået ud af formen. Skulle stenene være særlig fine, blev der ved formningen presset et relief ind i overfladen, ofte teglværksejrens navn på den ene side og teglværkets eller byens navn på den anden.

Et par drenge bar stenene bort til tørring, der først foregik på den flade side, hvorefter de blev rejst på højkant. Når stenene var så tørre, at de kunne løftes uden at gå i stykker, stabledes de oven på hinanden i tørreladerne.

I begyndelsen var Sølyst udstyret med en enkelt lille højovn, men i 1866 foretog Friedrichsen den første større udvidelse, idet han anlagde en 12 hk dampmaskine til æltning af leret og fik opført flere ovne.²⁹

Teglværket talte nu ialt 5 forskellige ovne – lille og store ovn, strandovnen, hvælvede ovn og ny ovn – der alle fungerede efter det samme, gamle højovnsprincip, hvor man tændte og slukkede ovnen for hver brænding.³⁰

Efter at de rå, tørrede sten var sat ind i ovnen, begyndte opfyringen, der på Sølyst hovedsagelig foregik med kul. Når stenene begyndte at dryppe – var smøgede – tilmurede

Røde facadesten fra Sølysts første tid, mens grosserer Haste endnu var ejer af teglværket. Navnet blev presset ned i stenen under selve formningen. Stenene blev i 1980 fundet i Rude skov, hvor de var blevet brugt som vejfyld.

man hullet, forværket, bortset fra nogle enkelte huller til indfyring og askeudtagning. Selve brændingen varede gerne 4–5 dage, og når den var overstået, murede man også fyrehullerne til, hvorefter ovnen gik ud og kølede af.³¹

Sølyst Teglværk producerede op i 1860'erne både mursten, gesimssten, tagsten, klinker og brøndsten samt drænrør i 10 forskellige størrelser. Kunderne var fortrinsvis lokale bygmestre, murermestre og bønder, og transporten foregik på hestevogn. Men der var også kunder i København og endda så fjerne steder som Bornholm og Sydslesvig, og her leveredes stene med skib.

Friedrichsen lejede fremmede skibe i disse tidlige år, før

teglværket fik egne fartøjer. Kaptajn F. Mikkelsen sejlede Sølyst-sten med sin skonnert Hermine, F. Sporlæder sejlede med jagten Enighed, kaptajn L. Jensen med jagten Hilma Frederikke, og når de store kulkibe kom med brændsel til teglovnene, måtte man betale kaptajnerne for at bringe kullene til pladsen, eller fiskerne fra Sletten blev hyret til at bringe dem i land.

Sommeren 1866 kom der for alvor gang i handelen med det københavnske marked, idet Sølyst fik leveringen til den nye Nationalbank. I begyndelsen drejede det sig om almindelige, håndstrøgne facadesten, og det følgende år leveredes 16.000 gesimssten til byggeriet. Ved udgangen af 1867, hvor den samlede leve-

ring var nået op på langt over 600.000 mursten, begyndte Sølyst at levere til Københavns Magistrat, der skulle blive en endnu større aftager.

Alle teglværkets indtægter og udgifter førte Friedrichsen omhyggeligt ind i den store regnskabsbog, pagineret, forseglet og stemplet på birkedommerkontoret i Hørsholm. I bogen figurerede både små og store salgsposter og driftsudgifter. En rejse til Helsingør kostede dengang omkring 3 mark, altså 1 kr., og en tur til København kostede hele 2 rigsdaler, 4 kr. 'Et brev afsendt til grosserereren', lyder en af udgiftsposterne, og det kostede 8 skilling, 16 øre. Man købte havre og halm til hestene af omegnens bønder, og fra Nivå by blev smed Reimers

**Gode Drænrøer kunne dagligt faaes
paa Sølyst Teglværk ved Niverød, hos
Bestyrer F. S. Frederichsen.
Sølyst den 11te August 1861.**

hyppigt kaldt til teglværket for at reparere og vedligeholde maskinerne eller sko hestene. Og på bestyrerens egen konto ses det, at hans indtægter varierede efter omsætningen, og at grosserer Haste iøvrigt ydede ham personlige lån.³²

Grosserer Haste var en forsigtig og meget omstændelig mand. Med mellemrum kom han rejsende til Sølyst for at følge virksomheden på nært hold. I løbet af en halv dags tid gennemgik han så nøje regnskabet post for post og satte Friedrichsens tålmodighed på en hård prøve, når han roligt, lidt stammende, sagde:

»Ska-ska vi så gå det igen en gang til, Friedrichsen«.

Men forholdet mellem ejer og bestyrer var godt, og Friedrichsen havde hurtigt fået Hastes fulde tillid. Han blev af alle anset for at være den rette mand til stillingen.³³

Det var en af grundene til, at det blev muligt for Friedrichsen at købe teglværket – uden egentlig at eje noget – otte år efter, at han var blevet ansat. For 56.250 rdl., altså 112.500 kr., erhvervede han Sølyst den 2. maj 1869.³⁴ Han

fik lempelige betalingsvilkår med hensyn til afdrag på købesummen, fik lån hos nogle bønder i omegnen samt udstrakt kredit hos kulfirmaet C. von Mehren i Helsingør. Det blev senere fortalt, at han af og til måtte til Helsingør for at låne til arbejdernes løn om fredagen, dagen før lønningsdag.

Grosserer Haste omkom iøvrigt 6 år senere ombord på dampskibet L. F. Bager, da det brød i brand i farvandet mellem Stevns Klint og Falsterbo.

På trods af, at Friedrichsen dårligt havde pengemidler til selve købet, lykkedes det ham endda med stor fart at fortsætte udvidelsen af teglværket. Strandmosen blev bebygget med stadig flere bygninger og lader, og med årenes øgede produktion fulgte ansættelse af stadig flere arbejdere. Blot få år efter ejendoms købet var Sølyst, efter datidens begreber, et fuldt moderniseret teglværk med 70 ansatte. I følge Industritællingen i 1872 var det landets 6. største teglværk, naboen Nivågård lå da på pladsen over Sølyst med 76 arbejdere, og Dithmers Klo-

Få måneder efter sin ankomst til Sølyst annoncerede Friedrichsen for sine produkter i den lokale avis.

stermosegård var landets 3. største teglværk med 80 arbejdere.³⁵

Den jord, der havde fulgt med købet af Sølyst, var ikke nok for Friedrichsen. Så snart der kom midler til det, investerede han i mere jord. Hans Peter Jensens jordstykke købte han, Lars Christensens enkes lod, Jens Jørgens jordstykke, slagter L. Christensens lod i Niverød, Niels Jørgens Skovlyst, Thors sted på Dauglykke Mark. På 13 år fik han tilkøbt for mere end 124.000 kr. jord fra sine naboer!

På vestsiden af Strandvejen, omtrent over for teglværkets hvidkalkede stuehus, opførtes så i 1870 en staldbygning, og Friedrichsen købte 20 køer til at begynde med. Antallet af kreaturer blev med årene øget til et halvt hundrede stykker, og fru Guntha Marie gik med interesse op i mejeridriften.³⁶

Familien Friedrichsen og Clausen fra Gadevang

I løbet af 1860'erne var familien på Sølyst blevet øget med tre døtre. Nøjagtig to måneder efter ankomsten til Nivå var fru Guntha nedkommet med datteren Cecilie Otilie, tre år efter fødtes i 1864 Dorthea Marie, kaldet Dora, og yderligere to år senere kom Caroline Emilie Johanne.

I 1867 fødtes så en søn, der fik sin faders fornavn og moderens fødenavn til mellemnavn – Fritz Schrøder. Men han var et svageligt barn, og også denne søn skulle familien

miste. Han døde kun tre år gammel efter en del forudgående sygdom.

Fem måneder inden den lilles død, var dog endnu en søn blevet født. Den 5. juli 1870 fødtes den senere arvtager af Sølyst, Heinrich Nicolai Friedrichsen. To år senere nedkom fruene med familiens sidste barn, Fritz Johann Peter Friedrichsen.³⁷

Der var altså nu fem børn i det travle hjem, og deres mor har utvivlsomt haft lige så meget at gøre indendørs med hus-

holdningen, som faderen har haft ude på teglværket.

Der var ganske mange men-

Sølyst Teglværk, som maleren T. H. Bredsdorff i 1883 gengav det. Til venstre ses avlsgården og det gamle stuehus, der brændte nogle år efter, at den nye hovedbygning var blevet opført på pladsen i forgrunden. Den lille hvide bygning i midten er marketenderiet, hvor arbejderne spise, og ved udskibningsbroen venter et par skibe.

nesker på kost. Til husstanden regnedes forvalteren, tre-fire karle fra gården, tre tjenestepiger og en lærerinde til børnene. Et særligt besvær havde fru en hvert forår, når teglværkets bygninger og ovne skulle repareres. Da kom der håndværkere på kost, svende fra murermester Svendsen i Hillerød og ofte også maskinfolk fra København.³⁸

Nede i Slesvig var faderen, Johan Peter Friedrichsen, i 1870 nær de 70 år. Da han ikke længere havde været i stand til at bestride den krævende plads på Rennberg Teglværk, havde han trukket sig tilbage og købt et lille sted ved det såkaldte Trappe. Her levede han sine sidste år med sin fru Dorthea. Da han døde i 1871, hentede Fritz Friedrichsen sin mor hjem til sig på Sølyst, hvor hans søskende efterhånden også samledes.

Lillebroderen Heinrich boede der en vinter først i 1870'erne, inden han gik ud med en bark til Kina. Her var han under en storm til tops i masten for at rette sejl, da han faldt ned og slog sig ihjel.

Den ældste bror, Christian Peter Friedrichsen, var kommet til Nordsjælland allerede i 1864. Han var gift med Cathrine Sofie Møller fra Egersund, og de havde fem børn. Som det havde ligget til familien, havde Christian som ung sejlet både nær og fjern uden dog at få noget økonomisk udbytte af det. Familien levede i små kår og havde ry for at være uøkonomisk.

Fritz Friedrichsen havde

Fruen på Sølyst, Guntha Marie Friedrichsen.

ofte støttet sin bror, og for at hjælpe ham købte han i 1875 skonnerten Sølystminde til ham. Det var tanken, at Christian nu skulle sejle med teglværkets sten om sommeren og ellers anden indenrigs sejlads som selvstændig kaptajn.

Fritz Friedrichsen berettede om dette forhold til Karlebo Sogneråd, da han i januar 1876 klagede over skatteligningen:

»Tillige har jeg en stor familie at forsørge, hvilket er mig en stor glæde; men tillige en bror, som måtte forlade Slesvig i 1864 med stor familie efter at have tjent i landets forsvar, men som ikke kunne bevæge sig at aflægge prøjsisk ed og derfor måtte rømme til Danmark, at søge sig erhverv, hvilket jeg har måttet hjælpe

til i mange år og ydermere i dette år, hvor jeg har måttet købe et fartøj til 9.000 kr., hvormed han kan ernære sin familie...«³⁹

Men trods Friedrichsens hjælp blev det hele en stor skuffelse, og broderen blev tilmed syg og døde i 1883, hvor efter enken med sine børn flyttede tilbage til fødeegnen ved Egersund.

Året efter, i 1884, døde moderen, uden særlig forudgående sygdom, og hun blev begravet på Humlebæk kirkegård i gravstedet ved siden af sin søn.

I midten af 1870'erne var Friedrichsens kusine Kathrine kommet til Sølyst, hvor hun boede et par år, inden hun blev gift med malermester Ferdinand Petersen i Helsingør. De boede i Bjergegade, hvor han havde sit malerværksted, og hvor alle Sølysts luksusvogne blev sendt hen, når de skulle males op.⁴⁰

Peter og Lucie Clausen

En dag sidst på året 1869 var teglværksejer Peter Clausen kommet kørende til Sølyst. Clausen, der var ungkarl og 44 år, var meget interesseret i at få at vide, hvor Friedrichsens søster Lucie befandt sig. Han ville have, at hun kom til Gadevang og holdt hus for ham, da han havde haft vrøvl med sin husholderske. Clausen, der stammede fra Skodsbøl Mark i Slesvig, havde kendt Friedrichsen siden drengeårene. Han var rejst til Sjælland, hvor han siden 1852 havde drevet teglværk og

Fritz Hansen Friedrichsen som veletableret teglværksbesidder fotograferet omkring 1880.

agerbrug på en ejendom mellem Strø og Sigerslev.⁴¹

Men i 1860 havde Peter Clausen købt det gamle statsteglværk i Gadevang og udviklet det til en produktion på 3 mill. sten årligt. På den tid bestod Gadevang ved Hillerød kun af stråtækte hytter, og indbyggerne levede af at svide kul, som de kørte til København og solgte. Men i løbet af nogle årtier holdt kulsvidningen op, og en del af beboerne var i stedet blevet teglværksarbejdere på Clausens teglværk.⁴²

Clausen fik sin chance, da man efter Frederiksborg Slots brand i 1859 tog fat på genopførelsen. Hans dengang lille og ubetydelige virksomhed leverede munkesten og andre produkter til byggeriet og voksede sig stor med opgaven.

Lucie Friedrichsen kom til Gadevang, og det endte med,

at Peter Clausen i hende fik en dygtig og arbejdsom ung kone. Ung, ja, hun var 18 år yngre end ham, og han måtte da også finde sig i tilnavnet 'gamle' Clausen. De fik fire sønner og en datter, hvoraf Heinrich, der blev født i 1873, senere ved faderens død skulle blive arvtager til Gadevang Teglværk.

Peter Clausen og Fritz Friedrichsen blev i 1874 kompagnoner, idet de sammen købte Bloustrødgård og nogle tilliggende jorder, og anlagde

Ny Allerødgård Teglværk. De drev dette teglværk sammen i en halv snes år, indtil Clausen sagde, at 'nu er der pinedød ikke mere ler her', og trak sig ud.⁴³ I stedet investerede han i en anden ejendom, der lå ved Græsted, nemlig Dønnevælde Teglværk, der senere skulle overdrages til en anden søn, Fritz. Friedrichsen fortsatte alene med Ny Allerødgård Teglværk, og der var såmænd rigeligt med ler til langt op i næste århundrede.

Teglværksbørn og udenlandske arbejdere

Naturligvis var mange af omegnens beboere ansatte ved teglværkerne, men problemet var, at da man ikke kunne fabrikere mursten om vinteren og til gengæld hentede hele årsproduktionen ind i sommerhalvåret, måtte arbejdsstyrken udvides i den travle tid. Selvom teglværksarbejdere var bedre lønnet end arbejdere ved almindeligt landbrug og industri, kunne de lokaltboende arbejdere ikke nøjes med at være halvårligt ansatte. Sølyst Teglværk havde i forrige århundrede gerne op mod 30 helårligt ansatte folk, mens de resterende 40–50 arbejdere af sommerstyrken måtte fæstes fra år til år. Sæsonarbejderne var oftest udlændinge, der på grund af dårlige muligheder i deres hjemland søgte til Danmark. De kom ved sæsonens begyndelse først i april og blev indtil Mikkelsdag, den 29. september, eller hen i oktober måned.

Teglværkernes bedste folk kom fra det lille fyrstendømme Lippe-Detmold i Tyskland, og de var flittige og erfarne teglværksarbejdere. Den fastboende befolkning var bare ikke særlig begejstret for de indvandrende arbejdere. Det skyldtes til dels, at der i 1860'erne var perioder med arbejdsløshed, men den væsentligste årsag til, at de dan-

ske arbejdere reagerede, når de store flokke tyskere kom og slog sig ned på arbejdspladserne, var den tyskfiendtlige stemning efter krigen i 1864. Flere steder i landet kom det til uroligheder – også i Nivå.

Sølyst blev om aftenen den 7. maj 1865 skueplads for et større opgør, idet henved 300 mænd fra egnen, heraf en del fiskere fra Sletten, søgte at fordrive de tyske arbejdere, der var blevet ansatte for sommeren. Både birkedommer Vilhelm Møller fra Hørsholm og en flok husarer måtte rykke ud for at dæmpe gemytterne. Ved midnatstid var slaget dog ovre, og en deling husarer blev sat til at holde vagt på pladsen resten af natten.⁴⁴ Hele den voldsomme demonstration endte altså uden resultat, i modsætning til lignende uroligheder på Antvorskov Teglværk ved Slagelse, hvor det lykkedes den ophidsede folkemængde at få sendt tyskerne hjem igen.⁴⁵

Med årene aftog folkestrømmen fra Tyskland imidlertid. Den tyske teglindustri voksede og fik selv brug for arbejdskraften. Efter 1870 kom der ikke mere arbejdere fra Lippe-Detmold, og de efterlod et savn hos teglværksejerne, der til langt op i 1900-tallet begræd deres udebliven og fra tid til anden drøftede, om det

dog ikke var muligt at skaffe nogle herop igen.

Men nye indvandrere kom i stedet. Det var svenske arbejdere fra fattige egne i det sydvestlige Småland, Skåne og Blekinge. De var vant til hårdt landbrugsarbejde, og blev ansete for at være gode teglværksarbejdere, ikke mindst da mange kom trofast år efter år og efterhånden blev rutinerede.

Det er vel forståeligt, at teglværkerne søgte at skaffe den billigste arbejdskraft, eftersom den største udgift ved at fremstille tegl var arbejdslønnen. I hele forrige århundrede var det almindeligt at benytte børn og unge til industrielt arbejde, hvilket på landet især ville sige teglværksarbejde. Sådanne teglværksbørn arbejdede i gennemsnit 9 timer dagligt, kun afbrudt af nogle spisepauser. Til gengæld havde de fri i vintermånederne, hvor de kunne gå i skole.⁴⁶

Børnene hjalp gerne de mænd, der strøg stenene. Der var oftest tre drenge på 10–12 år til hver stryger – og så mænd også piger imellem.

En gammel teglværksarbejder, der havde været ansat på et større teglværk i årene 1868–72, mindedes senere den hårde tid. At de arme unger ikke blev helt ødelagte, eller at myndighederne ikke greb

ind, var svært at forstå, sagde han. Men det skyldtes nok, at mange store bønder sad i sognerådene, og de havde magten. Hvis nogen påtalte, at der var børn, som havde en arbejdsdag fra 5 morgen til 8 aften, blev der altid sagt, at 'drengen og hunden var i samme rangklasse'. Men han havde dog en fornemmelse af, at hunden var forrest.⁴⁷

I 1873 vedtog Rigsdagen den såkaldte Fabriksløve, der forbød benyttelsen af børn under 10 år i al slags industri og gav retningslinier for 10–18 åriges arbejdstid. Rigsdagen var dog lidt betænkelig ved på denne måde at lægge bånd på den personlige frihed og den frie konkurrence.

Fabriksløven blev imidlertid hyppigt overtrådt, og retsvæsenet støttede fabriksinspektørerne alt for lemfældigt. Især i provinsen var dommerne og fabrikanterne ofte ret sammenspiste, og lovovertrædelserne dømtes hastigt og med lavt bødeniveau.⁴⁸

Mange virksomheder voldte besvær, da de ligefrem nægtede at følge Fabriksløven. En af de vanskeligste fabrikanter lod, iflg. Arbejdstilsynets journalsager, til at være Fritz Friedrichsen, der ikke ville gå med til, at kalde teglværket for en fabrik:

»Må jeg venligst bede Dem undersøge min virksomhed af praktisk vej«, skrev han til fabriksinspektør Topsøe i

En del af arbejderne på Sølyst fotograferet i 1894. Det var på den tid yndet at samle arbejderne og fotografere dem på arbejdspladsen. Arbejderne fandt sig i det og fik et hvil så længe.

1882, »forinden De dømmer og standser hele min forretning; thi De må huske på, at jeg arbejder ikke med svende og lærlinge, og slet ikke fabriksmæssigt. I dag er det godt vejr, så kan vi arbejde; i morgen er det regnvejr, så drikker de dem fulde; den tredie dag kan vi muligt arbejde, men så skal vi rette os efter klokken.

Nej, lad os holde op med disse folk; så kan vi atter tage

en flok tyskere herind i landet, som kan rejse hjem med pengene...«

Indenrigsministeriet gav sig så langt, at man ville holde de drenge, der kørte med ler udenfor loven, og forøvrigt fik Friedrichsen vidtgående dispensationer. Men det hjalp dog ingenting, idet han vedblev med at påstå, at arbejdet var friluftsarbejde og derfor ikke kunne komme ind under Fabriksloven. Først efter flere retsmøder fik Friedrichsen til sidst i 1885 en bøde på 90 kr., og undgik så at overtræde den siden.⁴⁹

Løn og bolig

Foruden dygtighed, krævede det både dristighed og en vis portion held, at vinde overskud på tegldriften. Arbejdskraften skulle fæstes hvert forår, og det gjaldt om at få egnede folk til den lavest mulige løn. Så måtte teglværksejeren og hans forvalter ellers flytte om på folkene til de steder på teglværket, hvor der var mest brug for dem. Hvis man kom bag efter med en stenleverance, måtte man måske opgive andet arbejde og sætte alt ind på stenproduktionen eller udtrilningen til de ventende skibe ved broen.

Det passede bare ikke altid arbejderne at blive kostet rundt, så det var ikke sjældent, at de nedlagde arbejdet en dags tid – 'blev inde' – og det kunne naturligvis blot gøre situationen mere hektisk.

Af de 70 arbejdere, der var ansat på Sølyst i sommeren 1872, var omkring halvdelen

tilrejsende sæsonarbejdere, mens resten kom fra omegnen. Nogle udlændinge slog sig ned i Nivå, og blev således fastboende, men ellers var det danske arbejdere fra Dauglykke, Vejenbrød, Karlebo Overdrev, Niverød og Nivå.

De folk, der kom tilrejsende om sommeren, var ofte utrænede i teglværksarbejde, så de fik lov til at tage det hårde slid i lergravene, eller de blev sat til forskellige forekommende opgaver. De faste, rutinerede arbejdere fik derimod overladt det mere krævende arbejde.

Det hed sig gerne, at »til arbejdet med brændingen og i ovnen vælger man de pålideligste folk, og man bør se at danne sig en god stamme af ovnfolk og foretage så få ombytninger mellem disse som muligt.«⁵⁰

Et arbejdshold på Sølyst bestod i de år gerne af 4 lerkørere, 8 mand ved valsemaskiner og lermøller, 3 håndstrygere og 3 mand ved murstensmaskinerne, 10 mand ved ovnene og 4 mand til udskibning og transport af stenene.

Denne styrke blev almindeligvis fordoblet ved normal drift. Endelig havde man et par kuske og 3–4 staldkarle på gården.⁵¹

En teglværksarbejder på Sølyst tjente i 1864 mellem 3 og 4 kr. om ugen i sommersæsonen, mens lønnen om vinteren var noget lavere. Et par drenge blev fæstet fra 1. maj til 1. november, og de fik 20 og 25 rdl. for det halve års arbejde, hvilket omregnet giver hen-

holdsvis 1,50 kr. og 1,75 kr. pr. uge.

Den dyreste og mest uundværlige af teglværkets ansatte var brændemesteren. I 1864 blev brændemester Andersen fæstet fra 1. maj til sidste brænding var færdig i midten af oktober for en løn af 100 rdl., altså over 9 kr. om ugen.⁵²

Mange af de løse arbejdere, der fandt vej til teglværket, kunne finde på at stikke af få dage efter ankomsten, mens andre var mere trofaste.

Således var Niels Jensen blevet ansat, 41 år gammel i 1862, og han arbejdede på teglværket, indtil han i vinteren 1894–95 måtte holde op på grund af alder. Han var da 74 år og har antagelig været slidt op. Niels Jensen, der havde tilnavnet 'Gamle', var selv ejer af et lille hus, men ellers var det almindeligt, at flere af de fastansatte boede i arbejderboliger, som hørte til teglværket.

Naturligvis var det en nødvendighed, at man skaffede de tilrejsende sæsonarbejdere tag over hovedet, men herudover var der hos mange arbejdsgivere et ønske om at knytte deres faste folk til sig ved at placere dem i små, passende arbejderboliger. Arbejderne følte så, at de havde en plads i teglværksriget, og selv kunne ejeren spille den patriarkalske rolle – og iøvrigt understrege sin position i en bastant og imponerende hovedbygning.

En teglværksejer udtrykte det måske mere idealistisk med ordene:

»Selvom en arbejdsgiver ik-

ke af kærlighed til sine arbejdere vil bygge nye, gode huse til dem, så bør han gøre det alligevel, hvis han har råd dertil, i sin egen velforståede interesse, fordi det lønner sig at have veltilfredse arbejdere i hyggelige, sunde boliger«. ⁵³

De arbejderboliger, der hørte til Sølyst lå temmelig spredt på ejendommens jord.

Godt 500 m inde på Niverødmarken, vest for teglværket, lå Aldershvile, en ældre ejendom, som Friedrichsen havde købt. Det var et par grundmurede, hvidkalkede længer med tegtag. Den ene længe var 27 m lang, indrettet til 6 familier i stueetagen og med 2 lejligheder på loftet. Hver familie havde 2 rum, og i huset fandtes et fælleskøkken med

spisekammer og komfur. Lejlighederne, der var forsynet med kakkelovne, havde brædegulve, gipslofter og hvidtede vægge. En af de ansatte, der boede i Aldershvile før århundredeskiftet, var brænderen Niels Jensen kaldet 'Bassen'. Han blev ansat i 1872, 32 år gammel, og boede sammen med sin familie i huset, indtil han holdt op på Sølyst i 1899 og måtte flytte til Sletten.

Endnu en længe af ejendommen var indrettet med 2 etværelseslejligheder med kakkelovn samt et køkken med komfur.

Nede ved Øresund var indrettet en såkaldt kaserne for teglværksarbejdere. Bygningen ligger der den dag i dag, ved Strandvejen. En grund-

Omkring 1970 blev de forfaldne rester af arbejderboligen i Niverødmarken nedrevet. Her ses udsigten over de tilfrosne lergrave vinteren 1969.

muret, hvidkalket bygning med tegtag, der dengang rummede en enkelt lejlighed med 2 værelser og køkken, og derudover var beregnet til at huse de mange sæsonarbejdere, der blot skulle have tag over hovedet, når de ikke var på arbejdspladsen.

På selve teglværket havde man desuden indrettet nogle lader til beboelse for de tilrejsende arbejdere, hvor de boede trangt og ukomfortabelt.

I Dauglykke lå endelig ejendommen Skovlyst, der tjente

'Casernen ved søen' var den arbejderbolig, der lå nærmest Øresund – og her ligger den stadig, tæt på Strandvejen.

som bolig for fire familier, som arbejdede på gården.⁵⁴

At dømmе efter samtidens standard for arbejderboliger, var Sølysts af god kvalitet. Gipslofter og bræddegulve var en luksus i 1880'erne. På den tid var de fleste boliger for teglværksarbejdere nemlig simple, stråtakte bindingsværksbygninger med lerklinede vægge og gulve, med små vinduer og lavt til loftet.⁵⁵

År 1900 opførtes et par huse i Niverød, og med årene blev der bygget flere, så i løbet af nogle årtier havde Sølyst ialt 10 arbejderboliger.

Da man i begyndelsen af århundredet ophørte med at slemme leret, blev den gamle slemmeribygning indrettet til beboelse.

Teglværksarbejdernes boligstandard var vist ikke ændret noget videre, da avisen Land og Folk i 1951 aflagde Sølyst et besøg. I harmfulde vendinger beskrev man arbejdernes boligforhold, og journalisten

gav sig i snak med et par af teglværkets ansatte, en mand og hans kone, der stod udenfor deres hus, en gammel træbarak som efter krigen var opført på teglværkets grund umiddelbart op ad fabriksbygningerne.

»Rundt om den tårner sig millioner af mursten op, de store tørrelader er fulde af andre millioner sten, og det ryger kraftigt af skorstenene fra ovnene, der gløder af endnu flere gode mursten. Andre steder står der store stabler af fine teglsten til tag – andre steder igen til etageadskillelse o.l. Der kunne blive i hundredevis af lejligheder af alle disse sten. Alligevel må familien bo i en gammel træbarak fra krigens tid.

Vi beder om lov til at kigge indenfor. Det får vi gæstfrit lov til. Lejligheden er såmænd meget rummelig. Der er to små kamre og en meget stor stue, der går gennem hele barakken, et lille køkken og en

smule brændselsrum. Der er dog intet gjort for at udslutte barakpræget. I stuen står de nøgne rustikbrædder i væggene.

'Det er såmænd ikke så galt', betror konen os. 'I forhold til det, vi kom fra, er det her fint'.

Vi lover med det samme os selv, at så vil vi se det, de kom fra. Det viste sig at være en gammel fabriksbygning, der nu var omdannet til bolig for to familier med børn. Bygningen har engang huset et slemmeri for lermassen, der forvandles til mursten. Der er intet gjort for at udslutte fabrikspræget. Rummene er meget små. Der er imidlertid 4 meter til lofterne, så i den retning er der plads nok – også til varmen om vinteren. De gamle fabriksvinduer sidder i endnu. De ligner fængselsvinduer i en cellevæg. Der er stengulv i køkken og 'sovekammer' og entré. Huset ligger umiddelbart op til en 10 m dyb lergrav. En så simpel ting som et rækværk for den dybe udgravning har der ikke været råd til fra teglværkets side. Mødrene, der bor i huset, går i den dødeligste skræk for, at børnene skal tumle ned ad den dybe skrænt og slå sig fordærvet. Vi indrømmer, at ved siden af dette er træbarakken ved teglværket at foretrække.⁵⁶

Et fuldt moderniseret teglværk i 1880'ernes Nivå

De år, hvor Sølyst Teglværk for alvor voksede og blev udbygget, faldt sammen med industrialismens gennembrud i Danmark. Teglfremstillingen var i 1880'erne midt i en rask udvikling mellem håndværk og industri. Fabrikationsformen blev maskinelt forbedret og rationaliseret.

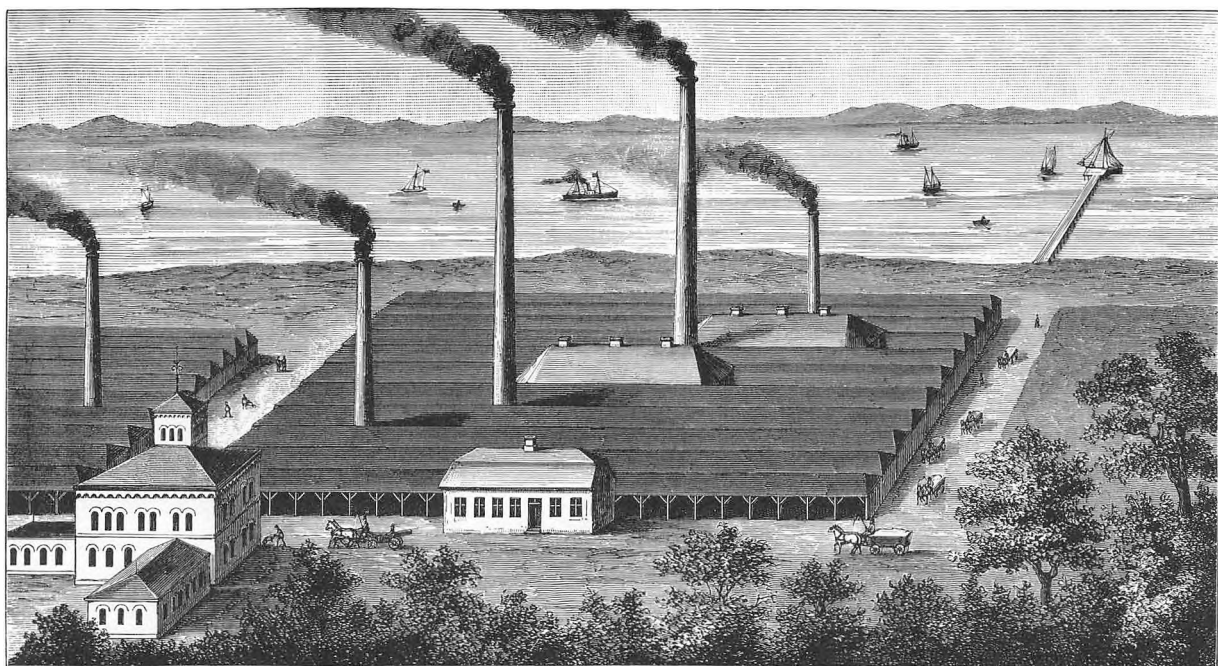
Man gravede ler hele året rundt, når ellers vejret tillod det. Med spader og greb gravede folkene leret op og smed det i tipvogne, der ved hestekraft blev trukket ad jernskinner til selve teglværket. Al transport af såvel det opgra-

vede ler som de formede og brændte produkter, foregik på et net af skinner, som var anlagt fra lergravene og ned til teglværkets slemmeri, lermøller, murstensmaskiner, ovne og lader. Endelig var der anlagt en næsten 200 m lang bane ud ad udskibningsbroen, som endte i et 20 m langt brohoved ude i sundet. Skinesystemet var blevet udbygget i 1869, og der blev flere gange foretaget forbedringer og indkøb af lettere tipvogne.⁵⁷

Skinnerne blev flyttet omkring efter behov, og det var især ved lergravene, at baner-

ne blev lagt om, alt efter hvor man gravede. Hvis det var muligt, prøvede man at lægge sporene, så de skrånede mod teglværket, hvorved de fulde vogne ikke var så tunge at trække. En tipvogn rummede omkring 1 m³ ler, og almindeligvis kunne en hest trække op

Teglværket i naivistisk udgave, som det blev præsenteret på forsiden af stenkataloger sidst i 1880'erne.

til 6 vogne på nogenlunde jævn bane.

Det var en stor lettelse for teglværkets heste at trække vognene ad jernspor i stedet for på de ujævne markveje. De folk, der førte hestene, skulle have erfaring i at standse dem, noget før vognene skulle standse. Da der ikke var bremses på tipvognene, måtte hestene trænes i at springe til side og holde igen på vognet, når kusken gav signal.⁵⁸

En læsset togstamme i fart kunne let forårsage ulykker. Engang løb en hest løbsk og fór fra lergraven mod teglværket med 2 læssede tipvogne. Den ene vogn stødte med fuld kraft mod hesten, der fik et dybt sår i låret, så den måtte sys af den tilkaldte dyrlæge.

Teglværkets gamle vogne vejede i egenvægt 1035 pund, og selv om man efter århundredskiftet nedbragte vægten til 875 pund og forsynede hjulene med kuglelejer, måtte hestene slide godt i det. En af trækhestene faldt engang død om i lergraven – den havde slidt sig ihjel. Den blev liggende natten over, indtil man næste dag parterede den nede i lergraven.

Efter gravningen blev leret trukket i tipvognene til slemmeriet, der lå vest for teglværket. Det var en bygning med tegltag, som var anlagt i 1870 for en sum af 16.000 kr. inklusive inventar.⁵⁹

I slemmeriets store bassiner blev leret blandet med vand og behandlet med roterende river, der på Sølyst blev drevet rundt af en 8 hk dampmaski-

ne. Alle grovere urenheder og sten faldt herved til bunds, og lervællingen flød ud over bassinkanten. Slemningen var en besværlig proces, som man, på grund af morænelerets stenholdighed, gerne var nødsaget til at foretage på Sølyst.

Det var i hvert fald altid nødvendigt at slemme leret, hvis det skulle anvendes til formsten og mere krævende produkter.

Det slemmede ler skulle nu tørre, helst i nogle måneder, før det kunne videreføres.

Den gammeldags murstensfremstilling, hvor al produktion foregik i hånden, var allerede i løbet af 1870'erne blevet så industrialiseret, at man havde fået forskellige maskiner til at udføre formningen af mursten såvel som presning af formsten, tagsten og drænrør.

Leret blev kastet ned i en æltemølle, hvor det blev bearbejdet, og dernæst gled det over i selve den stenformende del, hvor det blev presset ud igennem en tragt. Den lange, formede lermasse skulle nu blot skæres af i passende størrelse.

I 1877 anskaffede Friedrichsen de to første murstensmaskiner, og selvom salgsprisen for maskinstrøgne sten var den samme som for de håndlavede, udgjorde maskinstenene en stor del af omsætningen. I 1880 blev teglværket udstyret med yderligere 5 stenmaskiner til en pris af 650 kr. stykket. Maskinerne betød en stor besparelse i tid og mandskab, og kvaliteten på produkterne

har også været tilfredsstillende, hvilket regnskabsbøgernes mange salgsposter vidner om.

Murstensmaskinerne blev trukket ved dampkraft. Dampmaskinen var på dette tidspunkt – før elektricitetens fremkomst – den centrale kilde, hvorfra al kraft blev hentet til de forskellige maskiner. Kun når det var helligdag stod dampmaskinen stille, og så naturligvis i vinterhalvåret når murstensproduktionen ophørte.

Allerede i 1866 havde Sølyst anskaffet den første dampmaskine,⁶⁰ og en ny høj- og lavtryksmaskine på 35 hk, fra firmaet Tuxen & Hammerich i Nakskov, blev installeret i 1880. Den kostede den formidable sum af 18.000 kr., og hertil kom selve maskinhuset med øvrigt inventar til 12.500 kr.⁶¹

Maskinhuset var en 11 × 20 m grundmuret bygning, og her stod dampmaskinen og kørte. Kraften førtes via aksler og drivremme ud til 10 mindre lader, hvor de forskellige maskiner stod. Maskinhuset, der også rummede en lille smedie med esse, havde flisegulv, panneloft, jernvinduer og døre med fyldninger.⁶²

De færdigformede produkter skulle nu sættes til tørring, inden de kunne brændes. Denne tørring kunne ofte være langvarig, gerne 10–20 døgn, så på mange teglværker eksperimenterede man med kunstige tørreanlæg, hvor man udnyttede spildvarmen fra ovnen. I 1870 havde Friedrichsen opført 3 nye tørrelader

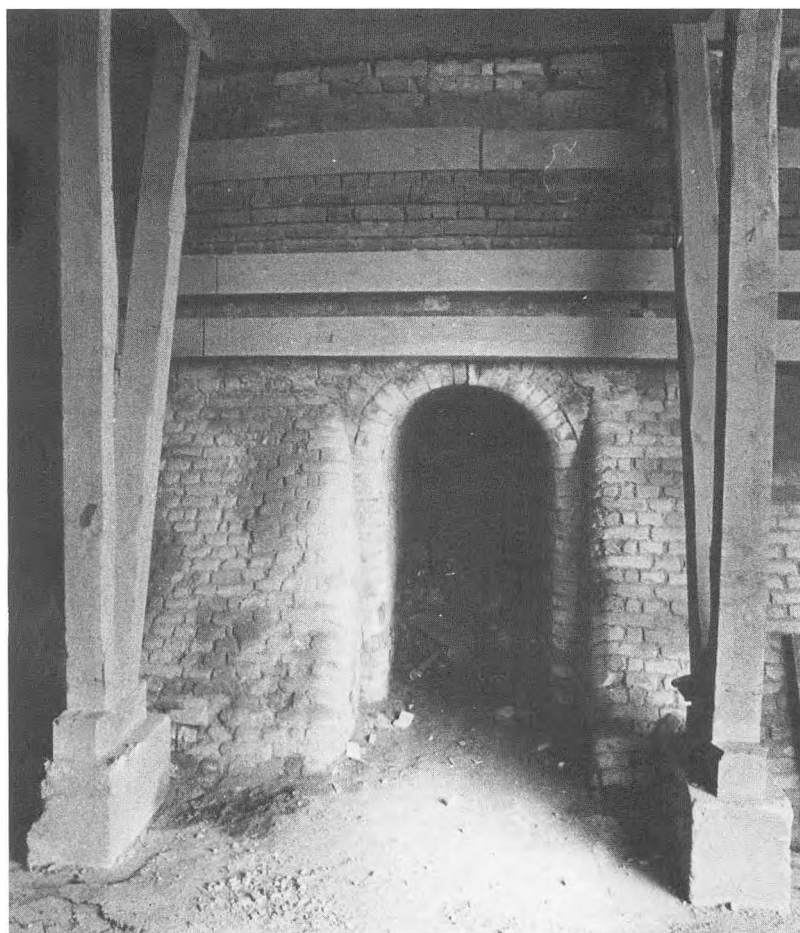
Teglværkets langovn blev opført i 1883 og var altså tæt på de 100 år, da den i 1982 blev revet ned.

En af de 16 indgangsporte til langovnens kamre, der hver rummede mere end 14.000 mursten.

samt en lade ved søen, og i løbet af årene blev der bygget om og til i det uendelige for at skaffe plads til stenene. I 1886 opførtes et nyt tørresystem op ad den ene langovn. Det var en stor bygning, 26 m lang, der indvendigt var opdelt med skillerum og med lufttrækskanaler.⁶³

Et af de største fremskridt inden for teglindustrien i forrige århundrede var opfindelsen af ringovnen. Tyskeren Friedrich Hoffmann havde i 1858 fået patent på en ovn, konstrueret efter et helt nyt princip med kontinuerlig brænding, hvor man kunne undlade den besværlige og tidsrøvende optænding og slukning for hver brænding.

Alfred Hage hentede i 1870 ringovnenes opfinder Friedrich Hoffmann til Nivågård, hvor han medvirkede ved opførelsen af teglværkets nye ovn. Billedet viser Nivågård Teglværk umiddelbart efter århundredskiftet.

Ikke mindst besparelsen i brændsel var en væsentlig fordel ved denne ovn. Når man brugte de gamle, periodiske ovne, regnede man med et kulforbrug på 2½ tønne kul pr. 1000 sten, mens forbruget ved ringovnen var reduceret til 1 tønne.⁶⁴

Den første, der fik opført en ringovn herhjemme, var Dithmer på Klostermosegård i 1869,⁶⁵ og i 1870 anskaffede Alfred Hage på Nivågård en ringovn med 15 kamre, der hver rummede 21.000 sten.

De tidligste ringovne var runde med skorstenen placeret midt i bygningen, men i begyndelsen af 1870'erne vi-

dereudvikledes ovnen, og det var denne type, en såkaldt langovn, som Friedrichsen i 1873 fik opført på Sølyst.

Ovnen var et større bygningsværk og kostede da også hele 34.000 kr. at bygge. Den var 38 m lang, 13 m bred og 4 m høj, opført i murværk med tegltag, og i dens nordlige ende stod den 39 m høje skorsten. Langovnen havde ialt 16 kamre, hvoraf de 12 hver rummede 18.000 sten og de 4 hver 14.000 sten.

I 1883 lod Friedrichsen opføre endnu en langovn med 16 kamre. Den var lidt mindre end den første og kostede 30.000 kr. Som brændsel

brugte man hovedsagelig engelsk nøddekul, og ved hver af ovnene var opført en kulbeholder af træ.⁶⁶

Hver af langovnenes afdelinger havde separate indgangsporte, der blev muret til, når brændingen fandt sted. Varmefeltet blev flyttet rundt i ovnen, således at man i den afkølede ende kunne tage brændte sten ud og sætte rå sten ind, mens brændingen stod på i ovnens anden ende. Fyringen foregik ved at man ovenfra kastede kul ned gennem fyrhullerne til de centralt beliggende ovne.

Processen kan, ovnen rundt, beskrives ved, at man i et

Friskbrændt Faxe-Kalk
 kan fra Mandag den 31te Mars dagligt faaes
 paa „Sølyst“ hos

383

F. H. Friedrichsen.

I Hørsholm Avis annoncerede F. H. Friedrichsen med teglværkets friskbrændte kalk, som bønderne var storfagtere af.

SØLYST-TEGLVÆRK.

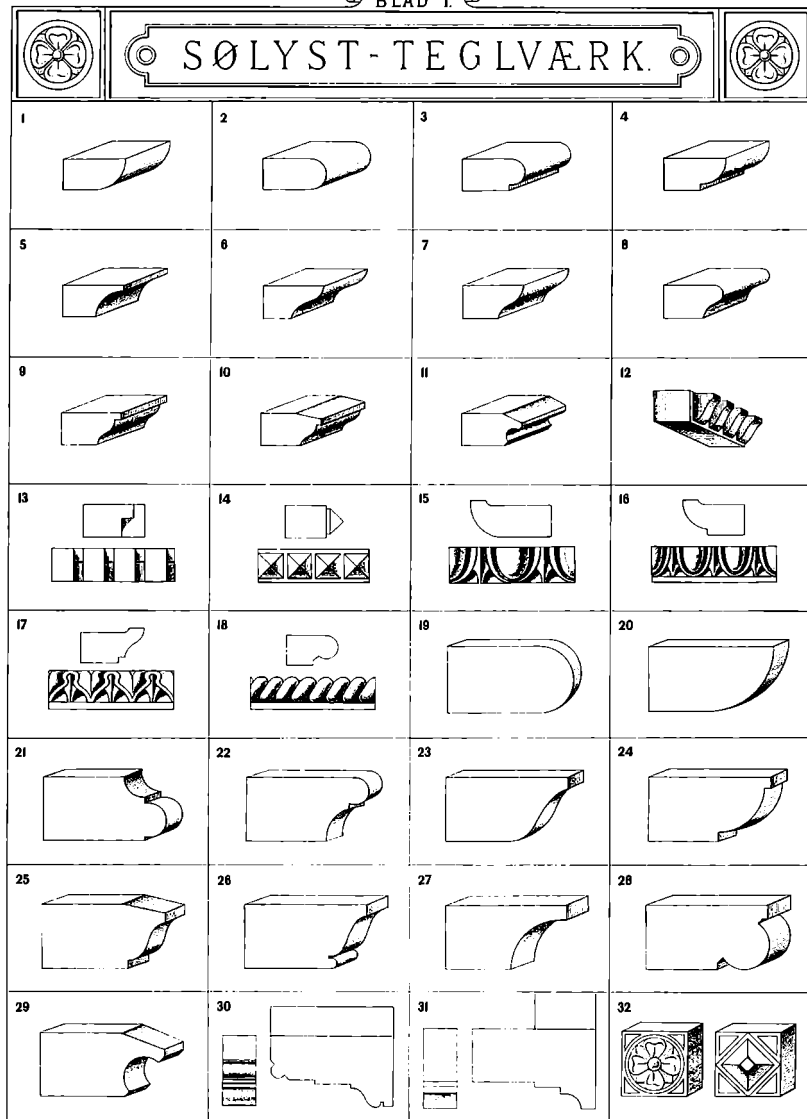

Planche med formstenstyper som Sølyst tilbød dem på det københavnske marked.

kammer satte rå sten ind, i kammeret ved siden af tog man de brændte og afkølede sten ud, i de næstfølgende 6 kamre stod stenene stadig til afkøling, i de følgende 2 kamre var der fuld varme på, og i de sidste 6 kamre opvarmedes de rå sten.

For at undgå revnedannelser i murstenene, var forvarmingsfasen inden selve bræn-

dingen, den såkaldte smøgning, af stor betydning. Stenene blev forvarmet til 100–200°, og smøgningens fremskriden blev kontrolleret ved, at man stak jernstænger ned i kammeret fra ovnens tag. Var stangen fugtig og varm, var smøgningen i gang – var den tør, var smøgningen forbi. Brændingen foregik ved 1000°, og til slut blev stenene

afkølet ved, at man førte luft ned gennem kamrenes trækkanaler.⁶⁷

Udover de nye langovne havde man i 1880'erne efterhånden kun en enkelt af de gamle højovne tilbage, den såkaldte blå ovn. Den var oprindeligt blevet indrettet til brænding af blå figursten, men blev senere brugt til alle teglprodukter i mindre mængder, op til 75.000 stk. i hver brænding. Den blå ovn skulle altså fyres op og slukkes for hver brænding, og det kunne gerne tage 8 til 12 dage. I ringovnene kunne ilden, hvis der var godt træk, nå ovnen rundt på mindre end tre uger, i bedste fald kunne man brænde en afdeling om dagen.⁶⁸

I 1860'erne havde man opført en kalkovn, der rummede 300 tønder i hver brænding, og endnu en kalkovn blev opført i 1870'erne. Den rå kalk blev hentet fra Limhamn eller kalkbruddet i Faxe og brændt til teglværket. Kalken blev brændt ved 1000°, og ved sundet havde man gravet kuler, hvor den blev læsket, ved at man tilsatte vand. Kalken blev især solgt til bøndernes marker, mens den læskede kalk blev anvendt til kalkning af huse.

Et værdigt ansigt

Familien Friedrichsen havde siden starten boet i den samme beskedne, hvidkalkede længe. Den lå på den side af den gamle Strandvej, der vendte ud mod sundet, omtrent hvor den trefløjede forvalterbolig senere blev opført og stadig ligger.

Med den voksende virksomhed fulgte imidlertid også ønsket om en større og mere repræsentativ hovedbygning. Ikke mindst har den indbyrdes prestigefulde mellem de konkurrerende teglværker naturligvis spillet en rolle.

På den anden side af vejen lå hovedbygningen til Niverød Teglværk i nydelig klassicistisk stil og sydpå havde gods-ejer Hage netop i 1880 fået opført den nye Nivågård-bygning i gotisk stil, efter at den gamle var brændt i 1878. Så Friedrichsen følte, at tiden var inde.

Selvom fru Guntha Marie var plaget af gift, og havde svært ved at tåle klimaet i den fugtige bygning, var hun ikke meget for at flytte. Men skulle det være, ville hun bo med manér, og hun skal have sagt til sin mand:

»Jeg flytter ikke herfra, før du bygger mig et slot!«⁶⁹

Og det gjorde han så.

Sølysts nye hovedbygning skulle på ingen måde stå tilbage for Nivågårds, så Fried-

richsen allierede sig med de bedste kræfter. Han engagerede den københavnske arkitekt Ferdinand Vilhelm Jensen, der også havde været med ved Nivågårds bygning, til at lave flere forslagsskitser. Det var ikke uden dristighed, da han lod Ferdinand Jensen tegne den nye bygning i bedste italienske renæssancestil.

Ferdinand Vilhelm Jensen var en af tidens anerkendte arkitekter, og han havde en lang række bygningsværker bag sig, da han tegnede Sølyst. Ti år forinden havde han været med i et af hovedstadens smukkeste projekter, nemlig Sørtorvet ved søerne, han havde tegnet Methodistkirken, ejendomme på Amager-torv, Kgs. Nytorv og i Bredgade. Af kollegaerne blev disse byhuse betegnet som 'fortrinlige anlæg', og de er blevet stående i arkitekturhistorien som 'de flotteste og mest stilkorrekte renæssancefacader'.⁷⁰

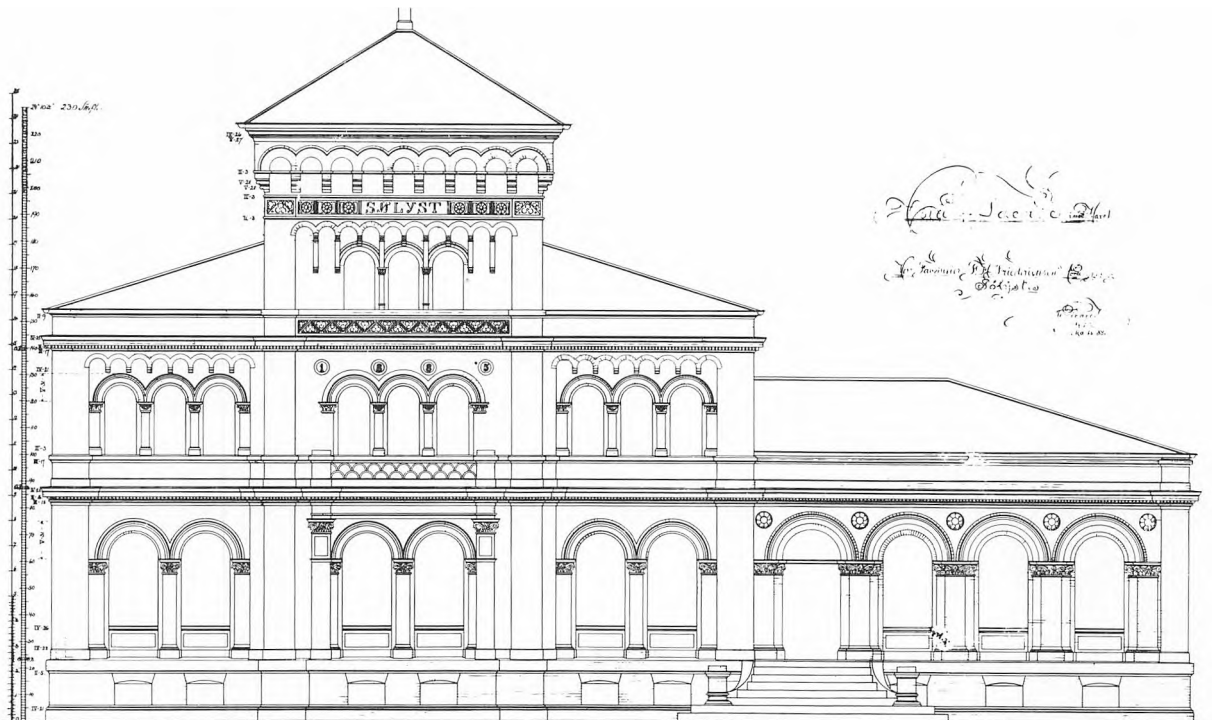
Friedrichsen har nok ikke stillet andre krav til arkitekten end, at bygningen skulle være statelig, og Ferdinand Jensen har så efter egen smag og erfaring tegnet Sølyst. Bygningen kom i hvert fald til at stemme helt overens med hans personlighed. Kollegaen Vilhelm Klein skildrede Ferdinand Jensen som en arkitekt 'ikke uden begavelse,

ganske godmodig men temmelig rå. Navnlig ville han have alting så vældig stort, selv om det derved blev råt'.⁷¹ I 1860 havde han, 23 år gammel, forladt akademiet efter 6 års studium, og han opnåede at få guldmedalje for sit projekt – et landslot.⁷²

Og Sølyst blev netop et landslot, et stykke arkitektur man næppe fandt mage til andre steder i provinsen.

I foråret 1885 gik man i gang med fundamentet på det sted, hvor man tidligere havde gravet ler, umiddelbart vest for Strandvejen. Nede på teglværket producerede Friedrichsen et utal af forskellige sten til huset – foruden de røde facadesten i almindelige og krumme versioner, formsten og gesimssten, støbte rosetter og dekorationer i mange forskellige variationer. I løbet af 1885 og det følgende år blev huset muret op, installeret med døre, vinduer og paneler. Bygningsnedkere, blikkenslagere, glarmestre og malere arbejdede på husets praktiske og dekorative indretning, og det hele blev et fornemt eksempel på tidens høje håndværksmæssige standard.

Placeret storslået for foden af den skrånende Niverødmark og med udsigt over sundet lå det nye Sølyst. To etager afsluttet med skifertag, og i

toppen af tårnet sad den forgyldte vejrhane med bogstaverne SF – Sølyst-Friedrichsen. Virksomheden havde fået et værdigt ansigt.

Det kan være rimeligt at antage, at de håndværkere, der ellers blev brugt på Sølyst, var med til at rejse hovedbygningen. Således var det murermester Chr. Svendsen fra Hillerød, der byggede huset, idet han i december 1886 fremsendte en regning på beløbet 10.486,91 kr. for murerarbejde i 1885–86. Bygnings-snedkere og tømrere har antagelig kommet fra Gustaf Leffland i Hørsholm, mens malermester Ferdinand Petersen fra Helsingør, der jo var indgiftet i familien, har stået for malerarbejdet, ligesom det var tilfældet nogle år senere, da den

nye forvalterbolig blev opført.

Byggeriet kom ialt til at stå teglværksejeren i 60.000 kr. Om han har kviet sig ved at betale prisen for dette overdådige byggeri, vides ikke, men det blev senere fortalt, at da en af håndværkerne havde gjort arbejdet op, skulle han have mere end oprindelig aftalt, og Friedrichsen ville ikke betale.

»Skidt«, sagde mesteren, »så kan jeg i stedet sige, når jeg kører forbi: Se, der ligger Sølyst, det har jeg aktier i!«

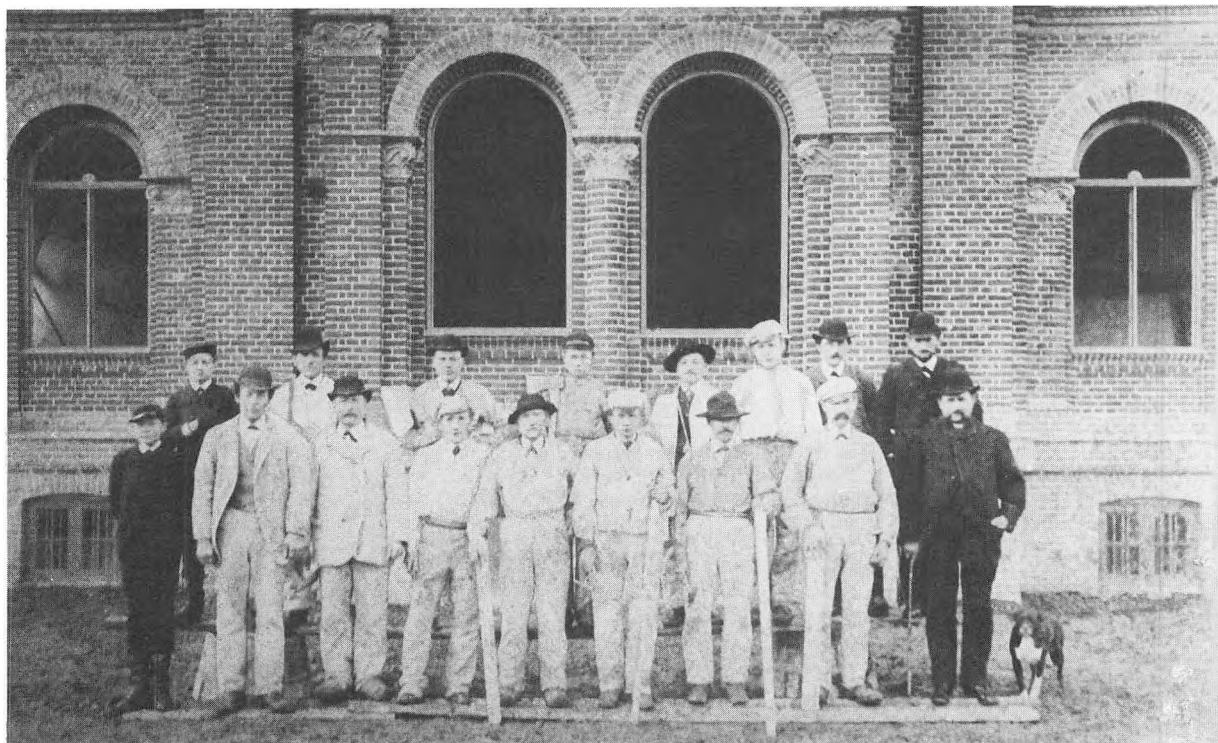
»De skal minsandten ikke sige, at De har aktier i mit hus«, svarede teglværksejeren så og betalte regningen.⁷³

I Nivå by boede på den tid murermester Wilhelm Schultz, og han byggede ellers de fleste huse i omegnen fra 1870 til sin

Udkast til den nye hovedbygningens facade tegnet af arkitekten Ferdinand Jensen i 1885. Det endelige resultat blev omtrent som tegningen, men tårnet blev noget højere.

død i 1919. Han havde dog ikke noget med byggeriet af Sølyst at gøre. Han forstod ikke rigtig bygningens specielle stil, og han skal lidt spydigt, refererende til den manglende symmetri, have sagt:

»Sølyst er jo aldrig blevet bygget færdigt, der mangler fløjen på den anden side af tårnet.«⁷⁴

Stemningen, mine herrer!

Men der var nu ikke noget tilfældigt ved husets arkitektur, og det var ikke kun overflade, når man opførte sit hus i stil med gamle, italienske renaissancepaladser – det var en del af tidens livsstil.

Fabrikanter, grosserere, håndværkermestre og direktører nød glæde af tidens gunstige samspil mellem produktion og forbrug, og industrialismen havde raskt gjort mange driftige folk til velhavende borgere. Man priste initiativ og dristig foretagsomhed, store indtægter og herskabelig overflade, og denne livsstil afspejlede sig i tidens arkitektur.

Man var midt i den periode, hvor inspirationen blev hentet fra Europas gamle, historiske

stilarter. Disse tidligere tiders stilarter havde noget eviggjaldigt, som man digtede videre på. Hvad der blev bygget, blev til i en fornyet tolkning af gotik og ikke mindst af den franske, hollandske eller italienske renaissance.

Stemningen ved et bygningsværk fordybede man sig i, og her havde det betydning, hvordan man dekorerede og ornamenterede facaderne.

»Stemningen! Bygningens, hele anlæggets stemning ... stemningen, mine herrer!« kunne arkitekt Ferdinand Meldahl indprente kommende arkitekter. »Tænk altid på stemningen, kan De ikke med Deres kunst vække stemningen, er alt forgæves.«⁷⁵

Men de italienske renæs-

Håndværkerne holder en pause med arbejdet på hovedbygningen. Til højre står teglværksejeren selv, mens drengene i venstre side muligvis er sønnerne Heinrich og Fritz. Ved siden af Friedrichsen står Hans Lauritz Pedersen, der var kendt i Nivå som 'den forældreløse murer'.

sancebygninger med røde sten og rundbuer, der rejstes på den tid, blev sædvanligvis opført i byerne, hvorimod Sølysts eksempel var mere sjældent. Hvor Nivågårds hovedbygning var opført mere diskret, i en ret almindelig gotisk stil, lå Sølyst lige ud til vejen og har nok virket mere fremmedartet på engens beboere.

Sølysts hovedbygning med et par af familiens døtre i den nylagte have. Til venstre anes ishuset, der var datidens køleskab og blev fyldt med is om vinteren.

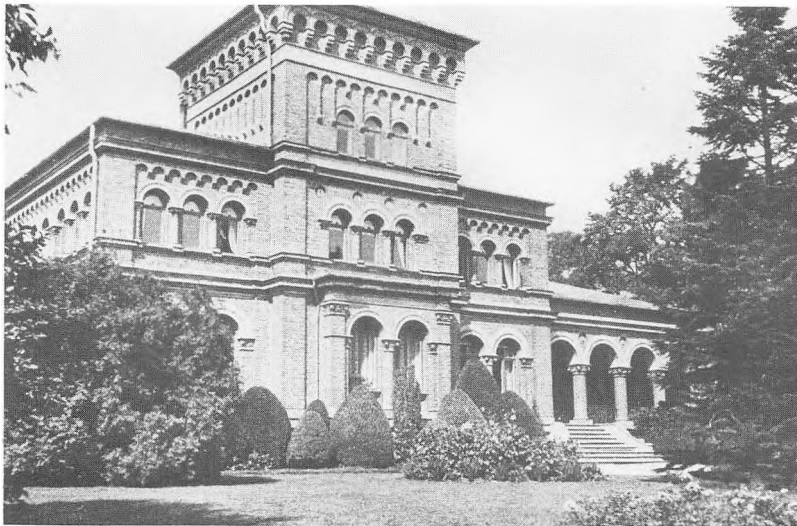
Som et ægte værk af Ferdinand Jensen var huset godt nok stort og bastant. To etager, med et tårn som midterparti, næsten 30 m på hver led, et grundareal på 468 m² og med 16–18 m til tårnets top. Men trods alt var det ikke bare en stor klods. Det var en

elegant og næsten yndefuld facade med dens murstensornamentik og rosetdekoration. Og så havde bygningen stemning, som Meldahl kunne ønske sig den!

Overalt fandt man rundbuerne, og der var noget nærmest rytmisk ved deres gentagelse, fra søjlerækken ved indgangen, langs vinduerne i stueetagen, opefter til de mindre vinduer på første sal, og endelig dukkede de op som ornamentik i murstensafslutningen under det skrå skifer-tag og rundt om selve tårnet.

Man kunne virkelig tale om en forside og en bagside på huset. Fra gårdspladsen bag huset så alting mere enkelt ud – vinduerne manglede her murstensdekoration over buerne, og søjlerne i siderne var også væk. Selv de vandrette murstensbånd manglede ved etageadskillelsen og under taget.

Det var her, gennem kælderdørene ud mod gårdspladsen, at arbejderne og tyendet kunne komme ind til folkekøkkenet, mejeriet eller slagteriet, som i det første årti lå

Sølyst som det tog sig ud på postkort 40-50 år efter opførelsen.

her, i kælderen. Overalt i de 20 hvidkalkede kælderrum, adskilt af grønne fyldningsdøre, var gulvet belagt med små klinker. Her blev der vasket tøj, rullet og strøget, syltet og saltet, og fra en af kælderdørene var der udgang til ishuse, hvor fødevarerne blev lagt på is.

Skulle man fra kælderen op til stueetagen, fandtes to trapper. Den ene førte op til køkkenafdelingen, og de fernise-rede trappetrin blev med årene udhulede og vidnede om adskillige tjenestepigers slid. Den anden trappe førte direkte op i hallen under husets hovedtrappe.

Den besøgende har uvilkaarligt følt sig lidt mindre, når han nærmede sig huset og gik op ad den brede trappe og ind under buegangen for at banke på den tofløjede hoveddør.

I hallen havde maleren med okkergyldne farver malet væggene, så det illuderede marmor, og for foden af den

store treløbstrappe til overetagen, stod to murede søjler, malede og blanklakerede, som var de ægte poleret marmor. Oppe mellem søjlerne sad en rundbue – en indendørs gentagelse fra søjlegangen udenfor.

Udenfor hoveddøren havde et emaljeret skilt annonceret 'Kontor – 1ste dør til højre'. Så kom man i forretningsmæssigt ærinde, gik man altså til højre til de to kontorer. Her tog Friedrichsen imod de københavnske grossister, ingeniører eller teglværkskollegaer.

Kom familien og bekendte til selskab eller på visit, blev de af tjenestepigen vist til venstre gennem den tofløjede dør ind til stuerne. Tre store saloner lå her på række, og de var naturligvis indrettet i tidens frodige klunkestil, med tunge møbler og gardiner fra loft til gulv.

Stuerne havde alle fyldningsprydede paneler i 90 cm højde, gråmalede og med guld-

stafferede lister. De malede vægge var inddelt i felter, omkransede af flere guldlister, som en passende indramning til de mange malerier. Loftshøjden i stueetagen var 3,90 m, hvoraf de øverste 90 cm mødte loftet i en krumning, hvidmalet og prydet med stuk.

Den første stue var grøn, mens døre og paneler, som mange andre steder i huset, var egetræsårerede, som kun en maler fra den tid kunne gøre det.

Man kom ind i den midterste stue gennem to mægtige skydedøre, der var forsynet med 2 m høje, matterede glasrunder, ætsede med en renæssancedekoration. Væggene var rødmalede, og døre og paneler var her, som i den næste stue, grå med guldlisters. Gennem endnu et sæt skydedøre kom man ud til den lyse, grønne havestue, hvorfra der var udgang til terrassen.

Fra den midterste stue førte en fløj dør ind til husets prægtigste rum – spisestuen. Ved det lange bord midt på gulvet kunne gæsterne mellem retterne glæde sig over rummets overdådige dekoration. De mørkegrønne vægge var inddelt i felter af samme form og dimension som de rundbuede vinduespartier. Imellem væggenes felter løb lodrette motivbånd med renæssanceornamenter udført i grønmalet gipsrelief. Hvis gæsten ved

spisebordet lagde hovedet tilbage – måske i en 'skål' – så han i loftskrumningen en hel frise af små, poetiske fuglemotiver malet på pudsen og med hvert billede omkranset af grøn stuk. Træværket var holdt i grønne, brune og gule nuancer, en mægtig bronzekrone hang fra loftets stukrosset, og en stor ovn med grønne kakler fuldendte billedet.

Oftede måtte de besøgende overnatte på Sølyst, og så blev de installeret i husets store gæsteværelser på 1. sal, hvor de næste morgen havde sollyset ind ad vinduerne og en storslået udsigt over Øresund og travlheden på teglværket.

Bag gæsteværelserne, ud mod gårdspladsen, lå et par mindre værelser, hvor husets piger i de første årtier havde til huse, og mod sydsiden, ud mod parken, lå familiens soveværelser og barnekamrene.

Byggeriet imponerede bare ikke alene Nivås befolkning – men uheldigvis også sognerådet! Friedrichsens skatter af 'formue og lejlighed' blev sat op med 45 kr. for det følgende år, hvilket fik ham til at protestere bittert.

I et brev til Karlebo Sogneråd fra januar 1886 gjorde han rede for de dårlige tider for såvel landbrug som teglværker og kom til slut ind på sit nye byggeri:

»Efter nu at have virket her i 25 år på Sølyst, har jeg i år tænkt lidt på min familie og på mig selv, og det består i, at jeg har påbegyndt at opføre en ny hovedbygning grundet på min gamle blive mere og mere

dårlig og tilmed så usund og fugtig, at min hustru stadig blive mere betagen med gift. Muligt kunne denne bygning have været i mindre skala, men da jeg har ventet så længe som jeg har, har det altid været mit mål at opføre som er passende for værket, således at den i tiden muligt kan skaffe rådet en meget stor skatteyder...«

Husets prægtigste rum var spise-stuen, der var rigt dekoreret med stukornamentik. Fotografet 1951.

I brevet slutning bad F. H. Friedrichsen sognerådet tage i betragtning, at han havde været tvunget til at påbegynde det kostbare byggeforetagende på grund af hans kones helbredstilstand.⁷⁶

Generationsskifte

Det var en både krævende og anstrengende opgave at styre et teglværk som Sølyst, og Friedrichsen sparede ikke sig selv men var med overalt i driften. Bedst som teglværket kørte på højeste tryk, sommeren 1890, satte døden punktum for hans virke. Lørdag aften, den 12. juli, blev F. H. Friedrichsen ramt af en blodprop, og kun ti timer efter døde han søndag morgen i sit hjem, 55 år gammel.

Hvad det var, der havde op-hidset ham, blev hurtigt glemt, men det hed sig senere, at han døde i et raserianfald.⁷⁷

Det var en energisk og dygtig forretningsmand, der gik i graven, og Hørsholm Avis, der bragte en stor nekrolog på for-siden, karakteriserede ham som 'ganske vist streng, men også bramfri og redebøn'.⁷⁸

Den følgende fredag blev F. H. Friedrichsen bisat fra kapellet i Humlebæk. Fra hver villa og gård i omegnen vejede dannebrog på halv stang, og ved indgangen til kirken var rejst en æresport med flag og florumvudent grønt. Sørge-skaren var så talrig, at en stor del måtte blive udenfor den tætpakkede kirke. Nivå Sangforening sang, og pastor Fich fra Karlebo brugte i sin tale ord som 'ihærdig og stræbsom'. Funktionærer og arbejdere fra teglværket bar kisten til gra-

ven, og blandt de sidste hilsner bemærkede man især en smuk sølvkrans på en sort fløjspude skænket af arbejderne. Friedrichsen havde fået sig mange venner og havde ikke mindst været afholdt af sine arbejdere, der da også fik en særlig tak for den udviste deltagelse i enkefruens avertissement den følgende torsdag.⁷⁹

Guntha Marie Friedrichsen videreførte nu driften af teglværket med hjælp af forvalteren og, som årene gik, i stigende grad tillige med de to sønners hjælp.

Da Heinrich Friedrichsen i 1893 kom hjem fra militæret,

Heinrich Friedrichsen i kongens klæder yderst til højre først i 1890'erne.

trådte han for alvor til på Sølyst, og udviste trods sin unge alder snart store evner for teglværksdriften.

Havde der før i tiden været problemer med arbejdstilsynet, var alt derimod vendt til det gode, da fabriksinspektør Topsøe besøgte Sølyst i foråret 1895. Han udtrykte sin tilfredshed med »den gode orden i forskellige retninger – sådan var det ikke tidligere«, skrev Heinrich Friedrichsen i sin dagbog.

Familien Friedrichsen på hovedtrappen først i 1890'erne. Enkefrue Guntha Marie står til højre, mens sønnen Fritz sidder til venstre med søsteren Caro overfor. I dørbningen står den kommende ejer af Sølyst Heinrich, og ved hans side ses Gudrun, mens hun endnu hed Nielsen.

Endelig i foråret 1896 fandt fru Friedrichsen tiden moden til et generationsskifte, selv var hun da fyldt 64 år. Den 1. april blev den 25-årige Hein-

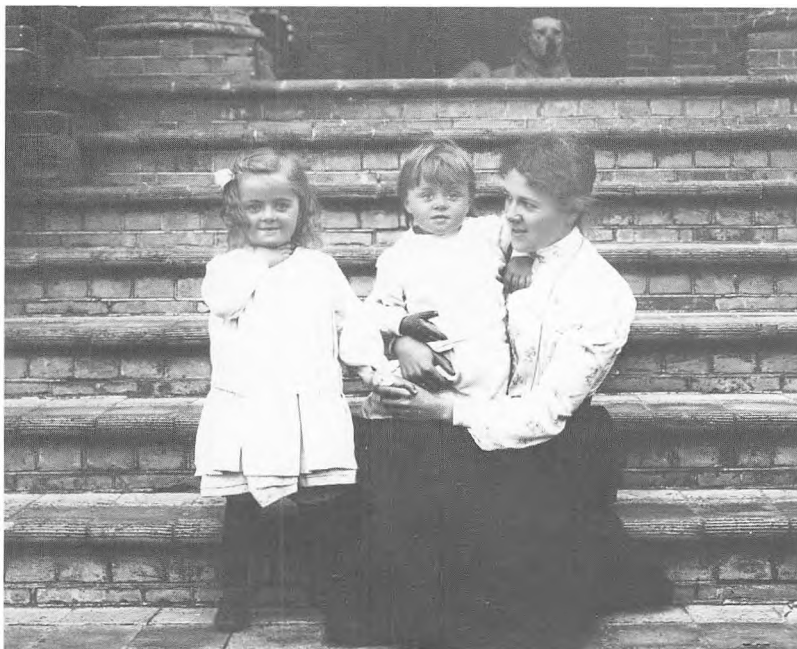
rich så formelt, med familiens underskrifter og højesterets-sagfører G. M. Ries juridiske bistand, optaget i firmaet F. H. Friedrichsen. Han overtog Sølyst Teglværk, med hvad dertil hørte af jord, bygninger og inventar for en købesum af 230.000 kr.

Et pudsigt bevis på den nye indehavers loyalitet over for familieforetagendets grundlægger, findes i den fortsatte brug af faderens navn på teglværkets brevpapir, stemplerne i teglprodukterne, og endog underskrifter i forretningsssa-

ger og indlæg i fagblade – overalt F. H. Friedrichsen.

Samtidig med overdragelsen af Sølyst blev Ny Allerød-gård Teglværk for en pris af 170.000 kr. overdraget til den yngre bror Fritz, og fru Friedrichsen kunne nu se sine to sønner styre hver deres del af familieejendommen. Hun blev boende på Sølyst endnu et par år, indtil en uges tid før sønnens bryllup i maj 1898, hvor hun flyttede til en lejlighed i Willemoesgade i København.

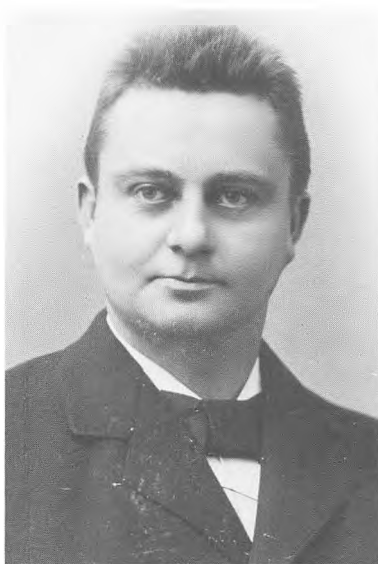
Det var ikke kun på selve teglværket, at folk kom og gik.

Gudrun Friedrichsen fotografet med de to døtre Ebba og Vera sommeren 1902.

Gennem årene var også mange tjenestefolk kommet til Sølyst. Til hovedbygningens tyende hørte kokkepige, husbestyrerinde og stuepige, og ofte kom de langvejsfra – en fjern provinsby, fra Sønderjylland eller Sverige.

I 1892 drog Gudrun Nielsen fra Stege til Nivå, 16 år gammel. Hun var datter af købmand Wilhelm Christian Nielsen og hans hustru Anna Christina og var den yngste ud af en børneflokk på ti. Hun kendte hverken noget til egnen eller familien Friedrichsen på forhånd og skulle blot lære husholdning i et større hus. Hendes mor, der var svensk og født Anna Christina Andersdotter, var 11 år gammel blevet plejebarn i købmand Gustav Christopher Hages hjem i Stege, og det er muligvis forklaringen på, at

Portræt af Heinrich Friedrichsen som ung mand.

Gudrun kom til Nivå ved familien Hages mellemkomst.⁸⁰

Fru Friedrichsen blev glad

for Gudrun, der var en køn og tiltalende pige, og snart blev hun nærmest betragtet som en af familien. Hun blev taget med på rejser og til sammenkomster, og hun tilbragte efterhånden megen tid sammen med den ældste søn, Heinrich.

Det endte da også med, at de unge proklamerede deres forlovelse i oktober 1897 for at gifte sig det følgende år. I sildende regn drog bryllupsselskabet til Garnisons Kirke i København, hvor pastor H. M. Fenger forestod vielsen. Der blev festet på Hotel Phønix, og ved hjemkomsten til Sølyst ved midnatstid ventede 30 arbejdere for at gratulere de nygifte.

Friedrichsen kvitterede ved at standse værket næste dag, en halv time før ordinær fyraften, og bespise de ansatte. De danske arbejdere og deres koner samledes til et fællesmåltid på Niverød Kro, mens svenskerne blev trakteret af teglværkets marketender Friis.⁸¹

I 1899 fik Heinrich og Gudrun Friedrichsen deres første barn, datteren Ebba. Hun blev fulgt året efter af Vera og af Aase i 1905. Familiens sidste barn, endnu en datter, Eva, kom til verden i 1912.

Familieliv omkring århundredskiftet

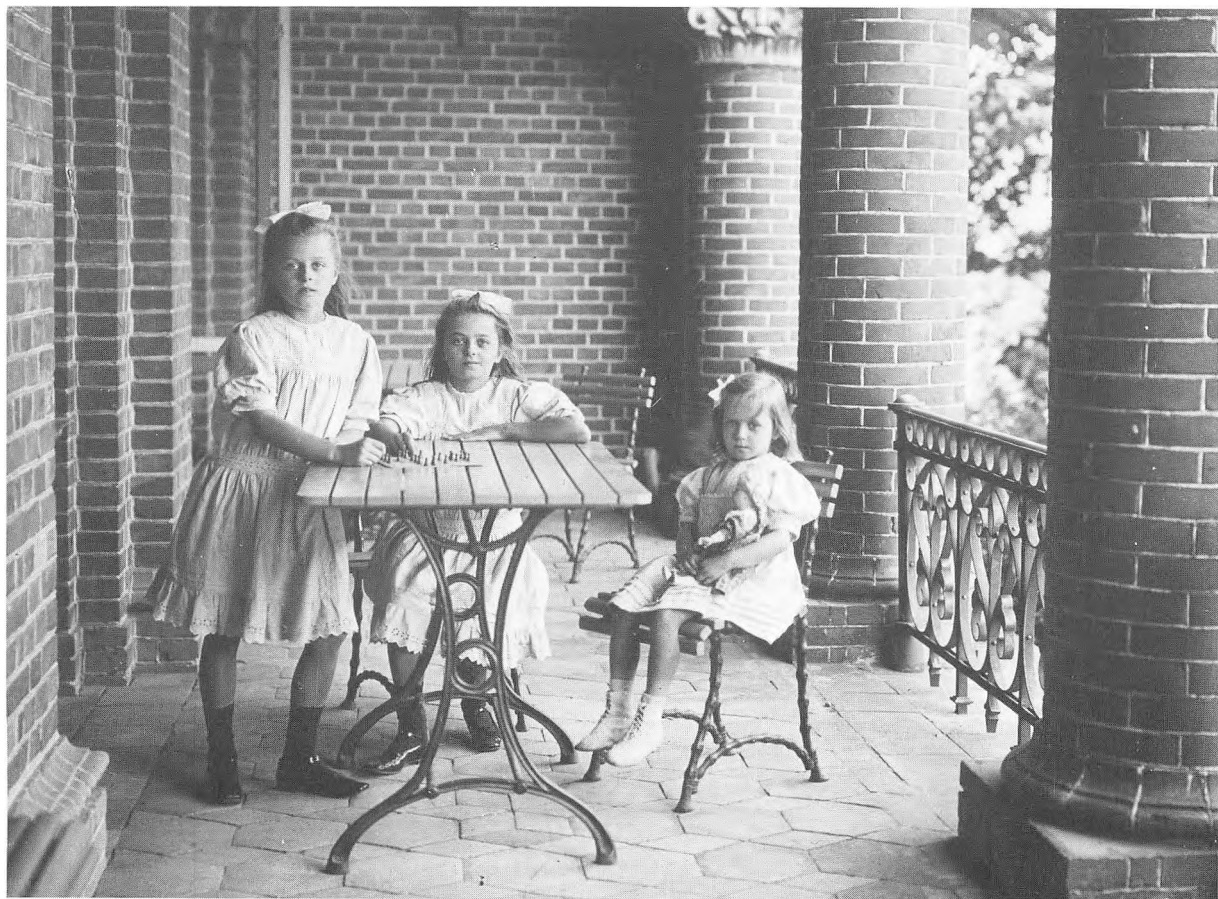
Med en virksomhed som Sølyst, og det udbytte den gav, kunne familien Friedrichsen på det nærmeste leve som den havde lyst til. Endda levede man nærmest mådeholdent. Udenlandsrejser var ikke så almindelige og hyppige omkring århundredskiftet, og det hørte da også til sjældenhederne, hvis familien tog en

kortere rejse. Man besøgte Paris, Köln, Hamborg og de forskellige nordiske lande. Friedrichsen tog gerne fru Gundrun med på forretningsrejse eller til større møder, f.eks. som da de i 1901 rejste til Kristiania til det 3. Nordiske møde i Lervare- og Stenindustrien.

Man får det indtryk, at

Friedrichsen først og fremmest levede for sin virksomhed og helligede sig et roligt familieliv. Trods opfordringer fra indflydelsesrige naboer

De tre døtre på terrassen ved hovedindgangen. På billedet, der er taget i 1910, ses fra venstre Ebba, Vera og Aase.

holdt han sig udenfor sognerådet, og når han var med i bestyrelsen af Teglværksforeningen, var det trods alt på en lidt tilbagetrukket post, uden alt for markante standpunkter.

I hovedbygningen hørte de store selskabelige arrangementer til sjældenhederne, hvorimod Gudrun og Heinrich Friedrichsen hyppigt havde nogle få gæster på besøg, ligesom de tog ud til middage hos familie og venner.

I den mørke vinter dyrkedes især megen selskabelighed, da teglværket og landbruget krævede mindre opmærksomhed. Når det var koldt, og sneen føg udenfor, fyredes kraftigt i de store procelænskaminer, petroleumslamperne tændtes, og man samlede venner og familie omkring sig. Der blev dækket stilfuldt op i spisestuen med krystalglas og kongeligt porcelæn på den hvide dug, og fra køkkenet bar tjenestepigerne i sort kjole og hvide forklæder de forskellige retter ind. Det foregik i Nivå, ganske som det kendes fra utallige beskrivelser fra klunketiden.

Når middagen var til ende, tog damerne deres håndarbejde, medens herrerne samledes om et spil l'hombre. Kortspillet var den altoverskyggende fritidssyssel indendørs, ikke mindst i vintermånederne. Der eksisterede ligefrem en kortklub, der i gennem mange år samledes ugentligt med deltagelse af broderen Fritz Friedrichsen fra Allerød, svogeren Aabye fra Hillerød, fæteren Heinrich Clausen fra

Gadevang og tømrermester Leffland fra Hørsholm. Derudover samlede man mange andre gode venner til det uundværlige spil – huslægen dr. Funch, skibsbygger Daniel Jensen fra Humlebæk og forvalter Skaftø og bogholder Boldt fra teglværket.

Når der var nok med sne og is om vinteren, kom kanen frem, og de to køreheste Hjelm og Panssen trak da familien med klokkeklang gennem sne-landskaberne. Ofte kunne vintrene være hårde, og hvis sundet frøs til, tog Friedrichsen døtrene med ud at løbe på skøjter på Øresund. Skøjteløbet dyrkede man også på Esrum sø, og ofte blev såmænd selve lergravene anvendt som skøjtebane.

Et par dage før jul drog hele familien til Laveskov for at fælde et juletræ, som blev stillet op i den midterste stue i hovedbygningen. Selve juleaften tog Friedrichsens og børnene til Humlebæk Kirke, og den følgende uge var præget af fred og ro. På teglværket og gården var tempoet sat ned, og i hovedbygningen samledes man med familien, og måske tog man en tur i Folketeatret for at se Nøddebo Præstegård.

Når sæsonen begyndte først på foråret, var Heinrich Friedrichsen naturligvis ivrigt engageret på sin virksomhed. Han var morgenmand og tidligt på færde enten på selve teglværket, på gården eller i marken. Ikke mindst driften af gården havde hans store interesse, og på trods af en allergi for heste, kom han alli-

gevel jævnlige i stalden. En overgang spekulerede han ligefrem på at skille sig af med teglværket og i stedet købe en stor gård, men det modsatte fruen sig, da hun befandt sig for godt på Sølyst.

Ofte måtte Friedrichsen rejse med Nordbanen eller Kystbanen til København i forretningsmæssige ærinder. Møder hos salgsagenten C. R. Feddersen, sagføreren G. M. Rie, i Teglværksforeningens bestyrelsen eller på en byggeplads til møde med en arkitekt eller murermester. Af og til skulle der afgives bestilling på nye maskiner, kreaturer og heste eller måske en ny landauer. Ikke sjældent ledsagedes Friedrichsen ved disse lejligheder af fruen, og når forretningsærinderne var til ende, afsluttede de turen med private indkøb, middag og måske et teaterbesøg.

Når familien var i København aflagde den altid moderen, Guntha Marie Friedrichsen, en visit i lejligheden i Willemoesgade, hvor hun boede sammen med sin husbestyrerinde, frk. Eva Ammentorp, der samtidig var selskabsdame og børnebørnenes 'tante'.

Her blev serveret middag, og her mødte man andre af familien, nogle gange søsteren Caro, der i 1896 var blevet gift og bosat i København.

Næppe kunne Friedrichsens dog tilbringe en aften i hovedstaden uden at gå i teatret, der var et af familiens yndlingsmål. Opholdt familien sig i byen flere dage, gik man så-

mænd i teatret hver aften, 3–4 aftener i træk, og så forskellige forestillinger på Det Kongelige Teater, Folketeatret, Dagmar Teatret eller Casino Teatret.

Når forårsudstillingerne på Charlottenborg og andre kunstudstillinger blev besøgt, nøjedes man ikke blot med at se på, men erhvervede et maleri i tidens bedste stil – Vilhelm Kyhn, Vilhelm Bissen, Peder Mønsted, Axel Johansen.

Men Heinrich Friedrichsen var en mand med udprægede sportslige interesser, så det var hyppigere, at han drog til

trav på banen i Charlottenlund eller til brydekamp for at se, hvordan tidens mester Bech-Olsen klarede sig.

Om sommeren kørte man med hestevogn rundt i Nordsjælland. Friedrichsens og de tre døtre satte sig til rette i landaueren, og så kunne turen gå til Egebæksvang skov. Man spiste måske på det nye badhotel Gefion i Espergærde, eller man kørte nordpå til Marientlyst og Hellebæk.

Om søndagen tog man gerne til gudstjeneste i Humlebæk Kirke, der også var den kirke, man helst benyttede ved højtidene – og her lå jo også

Børnene parat til køretur med barnepige og lærerinde. Her er det kusken, der holder tømmerne, men ligeså ofte kørte Heinrich Friedrichsen selv, ikke mindst når man skulle på søndagstur i omegnen.

familiegravstedet. Selv efter at Nivå kirke blev bygget i 1910, hørte det til undtagelserne, at man kom der.

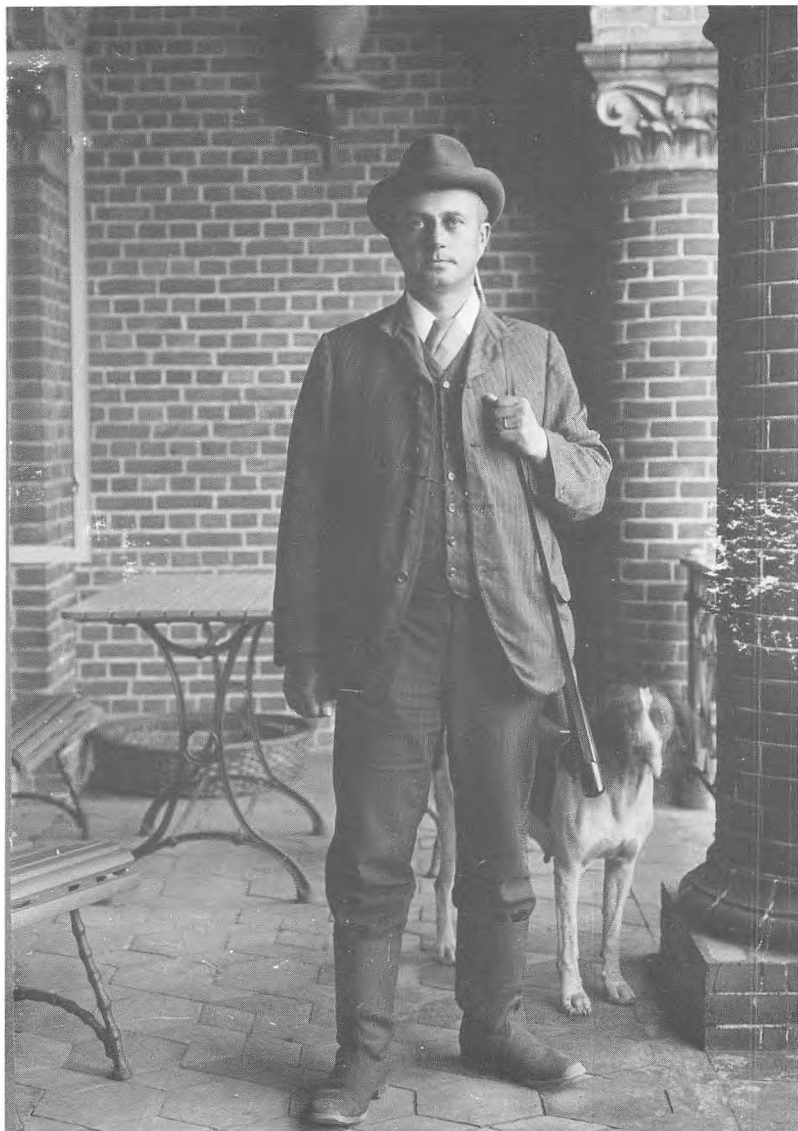
I begyndelsen af juni måned blev badehuset opstillet på en lille bro, der gik vinkelret på

selve udskibningsbroen, og Heinrich Friedrichsen benyttede det ivrigt hele sommeren igennem. Anderledes forholdt det sig med hans frue, der ikke var så begejstret for det våde element. Hvis arbejderne fik lyst til en dukkert, kunne de bade fra den fri strand, og den var der jo nok af. Men de polske arbejdere gik ikke gerne i vandet, så det blev ligefrem en hel temperaturmåler, 'at nu måtte det være blevet varmt, for nu gik fruene og polakkerne i vandet!'⁸²

Familiens døtre levede ret isoleret på Sølyst. De gik ture i omegnen eller tumlede i den store have med deres kæledyr. De legede af og til med stationsforstander Hustedes børn, men ellers så de ikke meget til andre børn fra Nivå eller Sletten, da de gik i skole i Rungsted, og alle deres kammerater boede der. Pigerne kom ofte på teglværket, hvor de snakkede med arbejderne og spændt kiggede på de store maskiner. Især det nye transportbånd, der kørte rundt mellem alle laderne tryllebandt deres nysgerrige blikke.

Datteren Ebba havde arvet sin fars interesse for heste, og hun var netop fyldt 9 år, da hun prøvede sin første ridetur på hesten Grethe. Søsteren Vera spillede klaver, og alle gik de til dans på Rungsted skole.

I september, når jagtsæsonen begyndte, var Heinrich Friedrichsen altid ivrig deltager, både på de små hyggelige ture og i store jagtselskaber. Hele efteråret igennem optog

jagterne meget af hans tid. Efterhånden indskrænkede han ligefrem murstensproduktionen for at få tid til at leve – og især gå på jagt. Med en stor produktion og store indtægter fulgte bare tilsvarende store skatter, udtrykte Friedrichsen det.

Allerede som ganske unge havde Heinrich og Fritz fra

Teglværksejeren på terrassen parat til at gå på jagt.

Sølyst dyrket det friske friluftsliv med fætrene Heinrich og Peter Clausen fra Gadevang.

»Jeg tager mig til hovedet, når jeg tænker herpå«, mindedes Fritz Friedrichsen senere,

I jagtsæsonen var Heinrich Friedrichsen deltager i både små og store jagter, nær og fjern. På billedet, der antageligt stammer fra Sverige, ses han til venstre mellem de to elge, mens fætterten Heinrich Clausen står yderst til højre ved siden af skovfoged Thorvald Petersen.

»i forundring over, at ingen af os blev skudt eller druknede ved badning eller under skøjteløbning.«⁸³

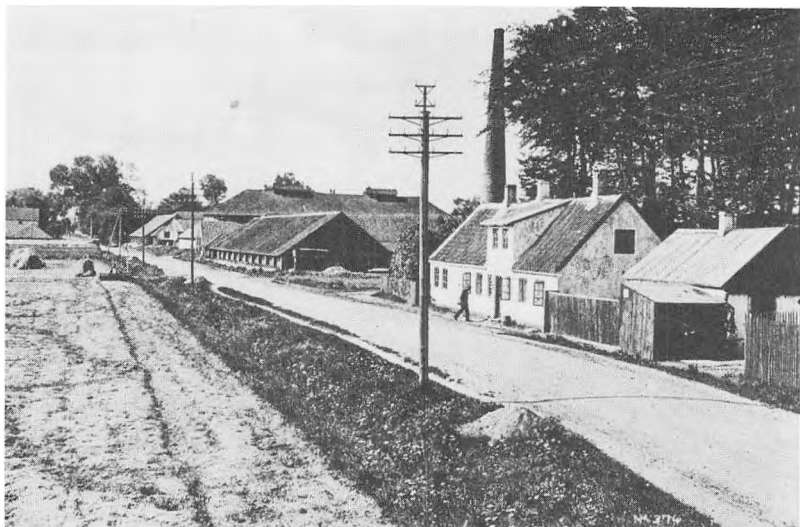
Og Heinrich Friedrichsen og Heinrich Clausen fortsatte med at dyrke jagtglæderne sammen, også da de blev voksne. De små jagtture foregik på jorderne omkring Gadevang, eller man lejede sig ind på Nivågårds område. Ofte var det dog de store klapjagter,

det gjaldt. Så drog man et helt jagtselskab – op mod 50 personer – til Oxbøl plantage, til Nymindegab, Korsør, Kirkelte, Ravnsholt eller måske en hel uge til godset Lilienæs i Småland. Man skød fasaner, harer og rådyr og sluttede dagens jagt af med jagtmiddage med højt humør. Engang i oktober 1910 gik 36 mand på klapjagt i Harager Hegn, og Friedrichsen nævner i sine optegnelser, at han på denne jagt skød 1 rådyr. Han fik dog ikke æren alene, for en anden deltager, kaptajn Vallentiner, ramte også byttet. Kaptajnen må i det hele taget have skudt lidt rundt omkring sig, for han fik også sendt 9 hagl i Clausens højre lår. Clausen fik ikke jaget mere den sæson, og kaptajnen optrådte forøvrigt ikke siden i jagtselskaberne.⁸⁴

Naboliv

Nogen privat omgang dyrkede man ikke med naboerne på teglværkerne. Trods fællesinteresser kunne der i stedet ligefrem opstå stridigheder mellem teglværksejerne. De tre teglværker var som små aflukkede riger med hver deres regent, der sad og passede deres interesser, mens de opmærksomt fulgte konkurrenternes træk.

Koefoed, Hage og Friedrichsen kunne mødes og drøfte naboanliggender eller prisfastsættelser på mursten, arbejderlønninger og arbejdstid. Men det hændte også, at man i perioder havde svært ved at omgås hinanden. Det, at den ene måske ejede noget, den anden havde brug for, kunne give anledning til lange forhandlinger og ophidsede udtal-

Når man kom igennem Lave-skov fra nord, så den gamle strandvej i 1907 sådan ud. Man ser Niverød Teglværk og bagved Sølyst.

lelser, som da Koefoed i sommeren 1900 havde brug for en strimmel af Sølysts jord, så han kunne få anlagt sine spor til stationen. De to teglværksejere kunne ikke komme overens, hvilket resulterede i, at de forfulgte hinanden ved blot den mindste forsyndelse.

»Hr. Koefoed er idag så uhøflig, at han knap hilser!« skrev Friedrichsen i sin dagbog, da jordforhandlingerne var gået i hårdknude.⁸⁵

Godsejer Hage, der har efterladt indtrykket af at være en godhjertet og venlig mand, endte med at sælge et stykke af Nivågårds jord, der lå bag Sølysts hovedbygning, og Koefoed kunne få anlagt sine spor.

I ét tilfælde rejste Koefoed sag angående en af hundene fra Sølyst, senere gjorde han, via sin forvalter, indsigelser mod, at Friedrichsens nyudgravede dæmning stødte for tæt op til hans, hvorefter han nægtede at modtage et skriftligt svar fra Friedrichsen.

Så var det Friedrichsens tur til at blive sur over 'grisseriet fra Koefoeds arbejderboliger på hans vej', og han tog til København for at overdrage vreden til sin sagfører.

Da Sølysts arbejdere begyndte at ramme pæle ned på den nye dæmning langs Koefoeds udskibningsbro, blev der igen kontroverser, og Koefoeds folk begyndte at flytte af en gammel jordvold ind mod Sølysts lergrav, hvilket fik Friedrichsen til straks at protestere kraftigt. De to teglværksejere forsøgte at tale om problemerne i telefonen, men da Koefoed pludselig sagde, at Friedrichsens udtalelse var noget vrøvl, lagde han ifølge sine dagbogsoptegnelser brat røret på.

Friedrichsen havde nogle år efter de første jordforhandlinger brug for en strimmel jord til et nyt tipvognsspor til stationen, og da han foreslog en bytning med Koefoed, blussede det gamle nag op igen.

Hage, der kom til at fungere som en slags mellemmand, erklærede, at Koefoed ikke ville bytte, men sælge en tilsvarende strimmel jord. Prisen var for høj, så det endte med afslag, og problemet blev ikke løst.

I 1915 fik godsejer Hage den idé at indsamle penge til brød til sognets fattigfolk, og da listen nåede til Friedrichsen, skrev han sig på med et månedligt beløb på 10 kr. Hage blev harmfuld og ringede straks og erklærede, at det var for lidt, hvorefter Friedrichsen blev stødt og afviste opkræveren, da han senere kom for at få udbetalt bidraget. Det endte så med, at Hage igen ringede og – ifølge Friedrichsen – 'rettede sine ord'.

De tre teglværksejere havde deres idéer, og det har nok heller ikke været let for arbejderne, hvis de skiftede arbejdsplads. Der var altid noget, man skulle lære at tage sig i agt for. På Nivågård hed det for eksempel et koben, men det skulle man ikke sige hos Koefoed, for det var samtidig hans øgenavn, og det kunne gøre ham grusomt gal. Der skulle man kalde det en brækhage, et udtryk der til gengæld ikke gik hos godsejer Hage.⁸⁶

Transport ad søvej og jernbane

Nivå-bugtens teglværker havde den store fordel fremfor teglværkerne inde i landet, at de kunne transportere deres produkter ad søvejen. Alle de store leverancer til det københavnske marked og til andre fjernere steder blev sendt med skib. Helt op til århundredskiftet var Øresund den vigtigste transportvej og såvel Sølyst som Nivågård og Niverød Teglværk havde deres egne udskibningsbroer og egne fartøjer, der på det nærmeste

sejlede i pendulfart mellem Nivå og København.

I de første år havde F. H. Friedrichsen lejet fremmede skibe til at sejle for sig, men allerede da han overtog teglværket anskaffede han det første fartøj, jagten 'Tre Søner', for en sum af 1800 rdl. Det lille skib blev afhændet i 1875 som en del af betalingen for en noget større skonnert, der blev døbt 'Sølystminde', så ingen var i tvivl om, hvor den kom fra.⁸⁷ Fritz Friedrichsen

købte skibet til broderen Christian Peter Friedrichsen, det blev indregistreret i hans navn i København, og han sejlede det, som allerede nævnt, til sin død i 1883.

De tre naboteglværker havde hver deres udskibningsbro og hver deres fartøjer. Her ses Nivågårds bro med tipvognenes jernspor og badehuset opstillet for sommeren.

Sølystminde var blevet bygget på et bådebyggeri i Greifswalde ved Østersøen i 1861, og det havde en kapacitet på 48 bruttoregistertons.⁸⁸

Der var et stort vedligeholdelsesarbejde på sejlskibe dengang, og Sølystminde, der var bygget helt af egetræ, blev med jævne mellemrum slæbt på bedding i Humlebæk havn hos skibsbygger Jensen, hvor skibstømrere, smede og sadelmagere holdt det i fineste stand.

Skibet blev imidlertid solgt i 1897, og det var der nok flere grunde til. Dels var det kostbart at vedligeholde, dels var det lovligt stort, så det ville være at foretrække med et par mindre skibe – og endelig havde man samme år fået jernbanen anlagt lige gennem Niverødmarken, og det gav helt nye perspektiver for stentransporten.

Samme dag i december som skonnerten blev sejlet til Nyhavn og overtaget af dens nye ejer, kom den helt nye galease Remiga hjem fra skibsbyggeren i Humlebæk.

Remiga var et noget mindre skib på 33 nettoregistertons, og det blev gerne lastet med 30.000 mursten, når det blev sendt ned gennem sundet.

To år forinden, i 1895, havde skibstømrer Rasmus Jensen bygget det første skib for Sølyst, nemlig jagten Argo på 16 nettoregistertons.

Skibstømreren og hans familie hørte til i Friedrichsens private omgangskreds, så både nybygninger og vedligeholdelse af skibene foregik natur-

ligvis hos ham. Han havde siden 1851 drevet sin virksomhed på et lille areal, lige syd for Humlebæk havn, hvor han havde to mand ansat. I løbet af 1850'erne udvidede Rasmus Jensen byggeriet, samtidig med at han solgte tømmer fra de omliggende skove, og i 1862 købte han såmænd hele havnen.⁸⁹

I mange år blev teglværkets skibe ført af de to brødre Koch – Argo af skipper Jørgen P. Koch og Remiga af Henrich Carl Koch. Deres far Rasmus J. Koch sejlede endog for Nivågård Teglværk, så der er nok blevet fortalt nogle skipperhistorier, når familien samledes. Skipperen var i højere grad sin egen herre end de ansatte folk på teglværket; men selvom han havde en betroet post, nød han dog ikke helt samme status som forvalteren inde på land, der var arbejdsleder og blev højere lønnet.

I forårsmånederne begyndte kulskebene fra England at komme til Nivå, og i løbet af året ankom gerne 4–5 skibe, store flermastede brigger og barker. Kulskebenes besøg kunne let tage flere dage, alt efter hvor mange tons kul der skulle losses, og efter hvordan vejret var. Det første skib der kom, medbragte måske et par hundrede tons kul, og hvis det var for lavvandet, måtte skibet opgive at sejle helt ind til broen og i stedet gå på ankerplads et stykke ude i sundet. Så måtte teglværkets egne skibe lægte det og tage nogle skibsladninger kul, indtil kul-

skibet lå så højt, at det kunne flyde helt ind til broen. Der kunne således gå op til 10 dage, før kulskibet igen forlod Nivåbugten.

Der har i det hele taget været en livlig trafik i Øresund på den tid. Overalt har man kunnet skue de hvide sejl; fra de mindste enmastede joller til de store brigger med talrige sejl, master og ræer, har de lydløst krydset op og ned gennem sundet, kun med bilyde fra en enkelt damper.

Med vind i sejlene kom man frem uden spekulationer over drivmidler, men der kunne så opstå andre problemer. Vejret kunne drille ikke så lidt, som da man engang i maj måned, år 1900, havde lastet 3 skibe med mursten til hovedstaden. På byggepladsen havde de rykket for mursten, og Friedrichsen havde endda måttet købe et større parti fra nabo-teglværket for at klare de kontraktmæssige forpligtelser. Fra broen var der blevet udskibet med dobbelt mand-skabshold, og de tungt lastede skibe var nu klar til at bringe murstenene til København. Men ikke en vind rørte sig!

Den eneste løsning var at skaffe en bugserdamper fra København til at tage skibene på slæb. Remiga og to andre skibe, Lykkens Prøve og Johanne, var på denne måde i en lang række på vej gennem sundet den følgende nat, da vejret pludselig slog om. Det blæste op, blev hård storm med østlig sø og sønden strøm. Skibene måtte slippe dampere, da de var ud for Tårbæk,

Jagten Argo – af fiskerne i Sletten kaldet Agurken – losser sten i Frederiksholms Kanal. Når skibene kom til København, blev de losset af havnearbejdere, der indtil 1907 blev aflønnet med 20 øre pr. 1000 sten. Med en håndfuld ad gangen har det været en masse slid for pengene!

og det hele endte galt – jagten Johanne sank ud for Tuborg på 20 fod vand, og lasten på 28.000 mursten gik med.⁹⁰

Nok havde teglværket fordel af sundet, men når man havde lader og mursten helt nede på den flade strandmark, var der også risiko hvis vandstanden steg. Havet kunne simpelthen løbe ind i søladen og ødelægge de rå sten, og det kunne også gå ud over skibsbroen og jernsporene, der blev ramponerede og overfyldt med brokker.

Helt galt gik det under den voldsomme julestorm i 1902, da en kraftig orkan forårsagede megen ødelæggelse landet over, ikke mindst i fiskerlejerne nord for Helsingør.

»Vandet var ved 3 tiden i nat ca. 6 tommer højere end vi har haft det de sidste 30 år«, noterede Friedrichsen i dagbogen 2. juledag.

»Sølergraven har selvfølgelig været fuld af vand og den store tværdæmning er trykket en del ud. Vandet trængte ind i Koefoeds lergrav, som blev ikke helt fyldtes. På den yderste del af udskibningsbroen kastedes 100 m af skinnerne 3–4 m til den sydlige del af broen, da der var en usædvanlig stærk nordlig strøm. Det meste af træunderlaget, med undtagelse af pælene, førtes ad

Sverige til. I søladen stod vandet ca. 40 cm højt og nåede således i den nordlige ende på op til tredje lag rå sten af klampene, så 35–40.000 sten blev ødelagt. Rundt på hele teglværket blæste en mængde huller i tagene, og ca. 25 m af nr. 5 laden blæste fuldstændig om. På hovedbygningen omblæste 5 skorstene og slog huller i taget.⁹¹

Men også mere normale vejrforhold kunne give problemer. Om vinteren frøs sundet gerne til, og al trafik i Øresund kunne standse. I vinteren 1895 var isen over 30 cm tyk, og over den lå et jævnt lag sne, der nogle steder var føget sammen i store driver. I hele februar var det nærmest umuligt at komme frem på Øresund, selvom isbryderen tog turen mellem København og Helsingør nogle gange, og enkelte dampere derefter slæbte sig igennem.

Men snart skulle afhængigheden af søvejen være forbi.

Nye transportmuligheder

Kort efter at kong Christian IX havde underskrevet loven om 'en statsbane mellem Klampenborg og Helsingør', kom en besigtigelseskommission til Nivå for at tage terrænet her nærmere i øjesyn. Der var særlige problemer med Sølysts spor fra lergraven i Dauglykke, der ville blive skåret over af den nye banelinie. I løbet af april 1895 blev der afholdt nogle møder mellem Hage, Friedrichsen og folk fra statsbanerne, hvor man blev enige om ekspropriations-

forretningen over jorden til selve banen, og det blev samtidig besluttet, at der skulle graves en viadukt under kystbanen til teglværkets lergravspor. Alle parter var tilfredse, og anlægsarbejdet kunne tage sin begyndelse.

I de følgende år blev der arbejdet på hele banestrækningen, og i Nivå fulgte teglværksejerne interesseret statsbanernes folk, der anlagde og planerede jordvolden til baneligemet, lagde skinner og udgravede viadukten til lergravssporene.

Da Nordbanen i 1864 var blevet indviet, var det sket med stor festivitas. Kongen havde været med første tog, og flåden havde ligget ude i Øresund, helt ned til Nivåbugten, og saluteret. Det gik derimod mere stille af, da det såkaldte åbningstog passerede søndag den 1. august 1897. Man var antagelig ikke kommet sig efter den frygtelige togulykke i Gentofte 3 uger forinden, hvor to tog stødte sammen og 40 mennesker blev dræbt.

Den følgende dag var den nye kystbane åben for publikum, og om torsdagen tog Heinrich Friedrichsen sammen med søsteren Dora Aabye den første tur til Helsingør.

»Nivå holdeplads anlægges nærmest for godstrafikkens skyld«, skrev pressen, og hvad passagerantallet angik, var Nivå da også det mindste stop på hele strækningen.⁹² Derimod gav jernbaneforbindelsen nye muligheder for teglværkerne, der kunne få transporteret deres produkter og

brændslet til ovnene til lave tariffer.

Man sejlede stadig fra udskibningsbroen, ikke mindst fordi det i perioder kunne være svært at få det antal banevogne, der var brug for. Om foråret var der altid vognmangel, og Teglværksforeningen måtte flere gange sende klager til Ministeriet for Offentlige Arbejder. Trafikchefen undskyldte sig dog blot med, at han manglede 200 vogne om dagen og ikke kunne gøre noget ved sagen. Mangelen af vogne skyldtes blandt andet, at store mængder kul og foderstoffer skulle transporteres, og efter 1. verdenskrig var det vigtigt at få fragtet tørv, hvorved teglværksprodukterne kom i anden række.⁹³

Teglværkerne var altså stadig nødt til at bruge søvejen, skønt der på den anden side ikke var sejlads nok til, at man kunne have egne skibe liggende mere. I perioder, hvor stenafsætningen var dårlig og antallet af togvogne var tilstrækkeligt, blev skibene brugt til at hente kul i Københavns Frihavn, kalk fra Limhamn, eller de blev lejede ud til helt andre formål. Fra sommeren 1907 så man ikke mere til Sølysts egne skibe ved broen. Remiga gik til Flensborg, da det viste sig umuligt at sælge sten ad søvejen, og Argo begyndte at sejle med kalk. Og sådan gled skibene ud af teglværkets hverdag.

Det kan roligt siges, at godstrafikken oversteg statsbanernes forventninger, hvilket

Nivå station omkring århundredskiftet. Bagved skimtes i højre side Sølyst og ejendommen Aldershvile til venstre.

også kan ses af de sporudvidelser, som fandt sted ved Nivå. Flere gange måtte Hage, Koefoed og Friedrichsen mødes med banefolkene i Niverødmarken for at drøfte udvidelser og ændringer af teglværkernes spor. I 1905 fik teglværkerne ført deres smalsporsbaner helt op til læsse-

sporene på stationen. Det var nødvendigt at lave tre forskellige spor, da alle tre teglværker havde hver deres sporbredde. Ja, det enkelte teglværk havde endda flere sporvidder. Således varierede Sølysts spor fra 615 mm i lergravene til 700 mm på læssepladsen ved stationen.

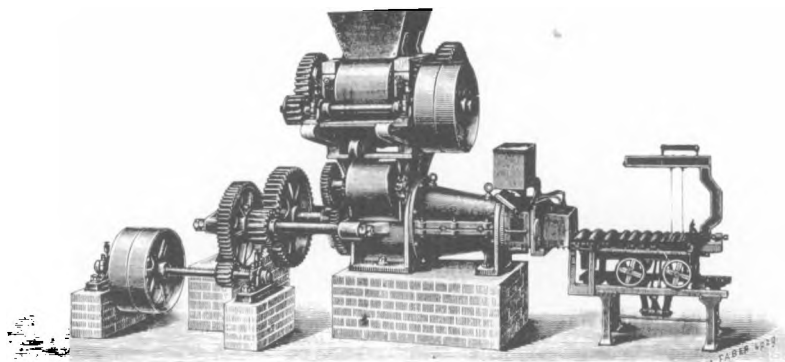
Med årene blev sporforbindelsen yderligere forbedret, og i 1907–08 omlagde Statsbanerne atter Sølysts forbindelse til stationen.

Efter 1. verdenskrig blev fragttaksterne over Øresund dobbelt så dyre som tidligere, og da man stadig havde brug for søvejen, fristedes Friedrichsen til at købe endnu et lille skib. Sommeren 1916 kom motorjagten Gotfred til anløbsbroen, men den nåede kun at sejle et par ture, da den blev solgt nøjagtig en måned efter købet med en mindre fortjeneste. Dette blev således teglværkets sidste lidt pudsig investering i skibsfarten.

Fra damp til elektricitet

En stor andel af æren for den fortsatte modernisering og industrialisering på Sølyst havde firmaet F. L. Smidth & Co. Firmaet, der var blevet grundlagt i 1882, havde fra starten haft teglværksanlæg som et af sine specialer, og i løbet af det næste halvhundrede år var F. L. Smidth & Co. kraftigt involveret i den industrialisering af teglværkserhvervet, der fandt sted her i landet.⁹⁴

I 1896 aflagde ingeniør Alex Foss, der var en af hovedmændene i F. L. Smidth & Co., besøg på Sølyst for at rådgive ved moderniseringen. Resultatet blev, at Foss anbefalede, at man fik monteret et dobbelt valseværk på en af murstensmaskinerne, så den besværlige slemning af leret kunne indskrænkes. Desuden blev et transportbånd installeret mellem lerforælteren og murstensmaskinen. Det følgende forår begyndte Sølyst så at køre med det nye dobbelte valseværk og lertransportøren, og det foregik således, at efter at leret var blevet bearbejdet og æltet i forælteren, blev det udsendt til transportbåndet, der sendte det videre gennem det dobbelte valseværk, hvor et valseparrene udskilte sten og urenheder, mens det andet knuste leret. Herefter gled leret ned i selve murstensma-

skinen, der formede stenene. Ved denne automatisering kunne der allerede i de første måneder frembringes omkring 21.000 sten dagligt, og en uge i maj 1901 noteredes en produktion på 152.000, hvilket på det tidspunkt var langt det højeste resultat, man nogensinde havde opnået.⁹⁵

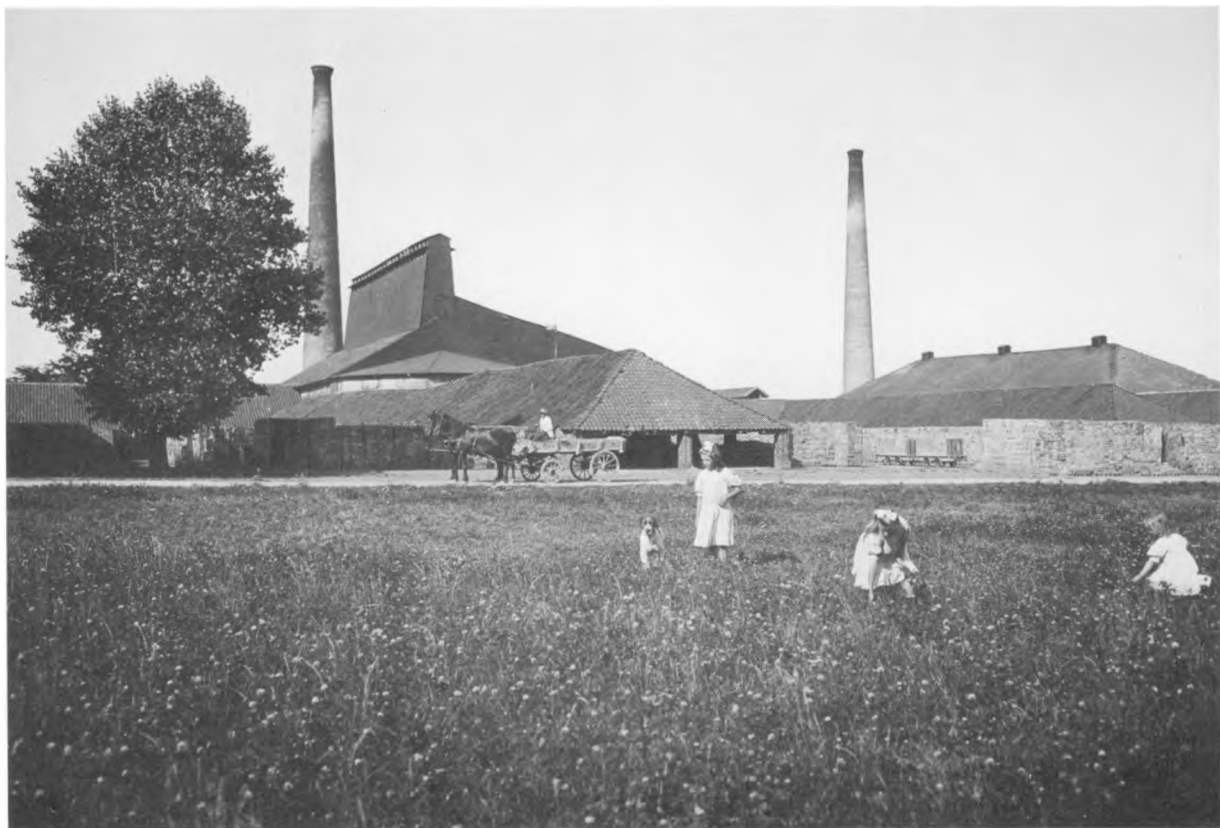
I løbet af de følgende år fik F. L. Smidth yderligere forbedret det dobbelte, stenudskillende valseværk, så slemningen helt kunne undlades.

I november 1902 sendte Friedrichsen en vognladning blåler til Gadevang Teglværk for at afprøve det nye stenudskillende valseværk, som Heinrich Clausen havde anskaffet. Resultatet af afprøvningen var så overbevisende, at Friedrichsen nogle måneder senere fik opsat et mager til på Sølyst og endog optrådte som anbefaler af nyskabelsen i annoncer i fagbladet *Lerindu-*

Murstensmaskine af tysk fabrikat. Til venstre ses hjulet til dampmaskinens drivremme, der trak valseværket, hvor leret blev bearbejdet. Når leret, der blev kastet i tragten foroven, kom ud gennem formen til højre, skulle det blot skæres til i passende størrelse, og murstenene var formet.

strien. Samme blad omtalte vidunderet under tekniske nyheder og fortalte, at 'et større teglværk', der hidtil havde måttet slemme alt sit materiale, nu fuldstændig havde nedlagt slemningen og erstattet den med stenudskillende maskiner, som fjernede de grove sten og knuste de mindre.⁹⁶

Igennem årtier havde maskinerne langsomt erstattet håndkraften. Så når arbejdsstyrken – og dermed lønudgifterne – mindskedes, måtte der

De tre piger på marken foran teglværket i 1910. Friedrichsen var så glad for billedet, at han fik det trykt på teglværkets brevpapir.

i stedet bruges mere drivkraft til maskinerne, og opmærksomheden samlede sig om energikilden.

»Den overhedeede damp betragtes nu af mange som det tyvende århundredes kraft«, skrev en teglværksmand i Lerindustrien i 1902. Da vidste

man ikke, at dampmaskiner og lokomobiler i løbet af et par årtier skulle være ganske forældede.⁹⁷

I århundredets første årti havde dampmaskinen været den mest benyttede, ja, den eneste kraftkilde – bortset fra nogle eksperimenter med sugegasanlæg, råoliemotorer og dieselmotorer. Men efter 1910 skulle elektriciteten for alvor vinde indpas på mange større teglværker.

Mange af de gamle dampanlæg var efterhånden udtjente, og ligesom det var tilfældet på Sølyst, gav det mange steder problemer at få dem til at fungere. Stempler og pakninger

blev ustandselig udskiftet, og ingeniører og smede måtte hentes til maskinerne.

I forhold til en el-installation var et nyt dampanlæg en kostbar investering, så alt talte for en omlægning til den nye kraft.

Flere steder prøvede man sig forsigtigt frem, ved at man selv fremstillede strømmen via en dynamo, der lavede dampkraften om til el. Men den virkelige besparelse fik man først, når man aftog strømmen fra et elektricitetsværk til lav tarif.

Det første teglværk, der nedlagde sit dampkraftanlæg og gik over til at tage strøm

fra Nordsjællands Elektricitetsværk og Sporvejsselskab, var Nivågård i juli 1911. Her ved blev kraftudgifterne nærmest halveret, så prisen for drivkraften nu kunne beregnes til 40–50 øre pr. 1000 sten.⁹⁸

Men naboerne fulgte raskt efter, og i foråret 1912 kunne Nationaltidende fortælle, at en del nordsjællandske teglværker havde besluttet at af tage deres elektriske strøm fra Nordsjællands Elektricitetsværk.⁹⁹

Allerede i 1910 havde Friedrichsen haft de første møder med ingeniører fra elektricitetsværket, men der skulle gå endnu et årstid inden det blev alvor.

I februar 1912 blev strømmen ført til Sølysts hovedbygning, hvor installatørerne førte kabler til alle husets værelser. Familien tog til København for at købe lysekroner og præcis den 27. februar afholdt ingeniør Thiele fra elektricitetsværket lysprøve – til stor fornøjelse for familiens døtre, der jublede over at se det oplyste hus udefra.

Allerede et halvt årstid forinden havde man opsat master til el-kablerne over Sølysts jorder, og elektriciteten førtes ud til teglværkets blålersgrav – ud til den nye, elektrisk drevne gravemaskine.

Sommeren 1907 havde nogle fabrikanter været på Sølyst for at anbefale en gravemaskine, men Friedrichsen havde ikke besluttet sig til noget på det tidspunkt. Derimod har de haft mere held med sig på

Nivågård, da man der samme år anskaffede sig en dampdrevne gravemaskine.¹⁰⁰ Nivågård var således tidligt på færde, og nysgerrigheden var stor blandt kollegaerne. Maskinen viste sig særdeles besparende og fremmende for produktionen.

Friedrichsen havde ventet på den elektriske drivkraft og undladt at investere mere i dampmaskiner, så da Sølyst i efteråret 1911 fik sin gravemaskine, faldt anskaffelsen nøjagtigt sammen med installationen af elektricitet. Gravemaskinen, der blev leveret af F. L. Smidth, bestod af et hus, der hvilede på en transportabel underdel, og indeholdt kraftmotor og drivværk for gravekæden.¹⁰¹

Hvor man før behøvede adskillige mænd til det tunge gravearbejde, var det nu tilstrækkeligt med en enkelt mand til at passe både motor og gravekæde samtidig!

Gravemaskinen kunne grave 150 m³ i timen af Sølystgravens stenblandede ler i en

Gravemaskinen arbejder i Niverødmarken mellem kystbanesporet og Strandvejen. Der krævedes kun en mand til betjening af maskinen, så teglværket sparede både arbejds løn og besvær med arbejderne, der ofte drak kraftigt for at holde det hårde gravearbejde ud.

dybde på op til 7 m. Gravnin gen foregik således, at man om vinteren afrømmede det urene lag med gravemaskinen i 5–6 m dybde, og om sommeren blev den så flyttet ned i lergraven for at grave leret i 7–8 m dybde.¹⁰²

Var Friedrichsen lidt tøvende med indførelsen af gravemaskinen, gik det til gengæld hurtigt med at få installeret den såkaldte kredstransportør. Sølyst var ligefrem det første teglværk herhjemme, der prøvede denne nye transportmåde – transportbånd havde jo været benyttet på teglværket siden 1896.

For at spare tid og arbejds-

Heinrich Friedrichsen fotografere på teglværket omkring 1910. Såvel Sølyst som de to naboteglværker havde blandt kollegaerne ry for eksemplarisk orden. »Det var et særpræg, at overalt var en gennemført orden. Det var som blæst, som man siger«, skrev Teglmesterforeningen efter en udflugt til Nivå i 1913.

kraft på at køre murstenene mellem stenmaskiner, tørrelader og ovne, fik man i foråret 1913 opstillet dette transportbånd på den mest trafikerede del af teglværket. Kredstransportøren bestod af en endeløs

kæde, der løb i en ret uregelmæssig rute – nærmest som en firkant – mellem forskellige maskiner og lader. Hele anlægget, der blev installeret af F. L. Smidth, beløb sig til 5.000 kr., og kom til at virke særdeles tilfredsstillende – både i teknisk og økonomisk henseende. Teglværket kunne spare 3 mand, og alt i alt var anlægget tjent ind på 3 år.¹⁰³

I løbet af sommeren og efteråret 1916 gennemførtes på Sølyst den fuldstændige omlægning af drivkraften fra damp til elektricitet. Der blev indlagt elektricitet i smedien og værkstederne, og én for én blev murstensmaskinerne for-

synet med elektriske motorer.

Men Nordsjællands Elektricitetsværk havde, i disse år midt under 1. verdenskrig, vanskeligt ved at klare elforsyningen, så i løbet af sommeren 1917 måtte Friedrichsen love elværket, at nedskære strømforbruget med 20 pct. Det skete ved, at man simpelthen lod teglmaskinerne holde stille en dag om ugen.

Samtidig med installationen af el-motorerne, gik man i gang med at fjerne det gamle dampanlæg. Det havde i 36 år leveret kraft til teglværket, og Friedrichsen havde nærmest betragtet dampmaskinen 'som en gammel ven'.

Luftfoto fra sidst i 1930'erne af Sølyst og Niverød Teglværk til venstre. Ude i sundet ses resterne af de to udskibsningsbroer, midt i billedet et nyt ovenanlæg, der blev opført i 1934, og til højre ses de to langovne med lader og rækken af små maskinhuse, hvor stenene blev formet. Af de to langovne var den nærmest sundet fra 1883, mens den anden var 10 år ældre. I årene 1942-44 blev den nye Strandvej anlagt ude over engarealet.

Den store kedel blev solgt – for hele 5.400 kr. – og med besvær trukket bort på en blokvogn. Det tog flere dage at skille dampmaskinen ad, og der kom endda kyndige folk

fra Helsingør Skibsværft for 'at give anvisning på sønderlemmelsen'. Ved den efterfølgende brandforsikring blev de nye elektriske motorer assureret og det gamle anlæg slettet.

Udover at man fik nedsat produktionsomkostningerne med indførelsen af den elektriske kraft, var maskinerne samtidig i stand til at køre hurtigere, og stenfremstillingen nåede nye rekorder. I august 1916 producerede en enkelt murstensmaskine på en uge det hidtil højeste antal sten – 179.500 stk.

Arbejderne omstillede sig til elektriciteten og de hurtige maskiner efter bedste evne. Fortidens dampmaskiner havde naturligvis heller ikke væ-

ret ufarlige, så med forsigtighed undgik man større ulykker.

En gang gik der overgang i en af murstenspresserne, så den polske arbejder der betjente den, blev slemt forbrændt på hånden, og ude i lergravene havde man af og til besvær med de strømførende ledninger.

I et tilfælde skete det at elkablerne kom til at røre ved hinanden, og der gik strøm ned i jernskinnerne, så hestene fik stød og væltede omkuld flere gange.

Når der en gang imellem blev strømafbrudelse gik gravearbejdet i stå, og det skete gang på gang, at gravemaskinen kørte elkablet til motoren over.

Danmarks billigste vare

En stor del af teglproduktionen blev afsat til omegnens murermestre og bygherrer, der kom til Sølyst og handlede. Hvis de ikke selv sørgede for afhentningen, kunne teglværkets egne kuske køre stenene til byggepladsen.

Salg i større partier blev hyppigt varetaget af mellemhandlere, og sådan havde det været lige siden teglværkets første tid. Håndværksmestre, købmænd og grosserere prøvede at lave en god forretning. Den blev dog ikke altid lige god – især ikke hvis producent og mellemhandler regnede med hver sin pris.

Fra 1880'erne ses et eksempel på en mindre heldig handel, da høker P. Hansen fra Haudrup, der videresolgte sten fra Sølyst, sendte en klage til F. H. Friedrichsen, efter at han havde modtaget årsopgørelsen:

»Først er der nogen forskel på den pris jeg havde Deres ord for, og den jeg ser De nu har anført på opgørelsen. De havde i 1880 lovet mig gule klapsten til 22 kr. pr. 1000, men Deres regning viste 23 kr., og senere har jeg ikke erfaret noget om, at prisen var forhøjet; og som følge heraf har jeg hele året solgt dem efter denne pris, og nu ved opgørelsen ser jeg, at jeg skal give 24 kr.«¹⁰⁴

Det må jo siges at være en ubehagelig misforståelse, der dog næppe forekom ofte. Især de københavnske byggerier blev indbringende for mange mellemhandlere, og grossererne fra hovedstanden figurerede da også i løbet af 1870'erne og 80'erne i stigende grad i teglværkets ordrebøger, og flere fik særaftaler om afsætningen på det københavnske marked.

Købmand og provianteringshandler H. Hansen i Kastrup fjøede ligefrem navnet Sølyst på sine regninger, d'herrer Stæhr & Co. i St. Kongensgade udgav kataloger med Sølysts figursten, og iøvrigt var der livlig handel med gesserne A. A. Lindemann, Jul. Fahnøe, C. Faber, Valdemar Petersen og Frimodt.

En såkaldt eksklusiv-aftale blev i 1894 indgået med C. R. Feddersen, og han skaffede i de følgende år mange store ordrer til Sølyst: Skt. Josephs Hospital, Skt. Hans Hospital i Roskilde, Den Katolske Skole i Griffenfeldtsgade – en leverance på næsten 3 mill. sten – og sidst men ikke mindst Sølysts største forretning nogen sinde, Københavns Rådhus.

Leverancen til Københavns Rådhus holdt teglværket i fuld drift i flere år. En hel lergrav i Dauglykke blev tømt, formet og brændt til røde sten, der så

straks blev afskibet til byggepladsen. Og det drejede sig om mange sten – i juli 1898 var aftalen ved at være opfyldt, og teglværket havde da leveret små 14 mill. sten i de forløbne 4 år.¹⁰⁵

Egnens andre store teglværker leverede også til rådhuset, men alligevel var murerne på byggepladsen i perioder ved at udgå for sten. Sommeren 1895 var stenmangelen særlig stor, og Friedrichsen måtte adskillige gange til møde i København og i perioder love at levere op til 40.000 mursten dagligt. Der blev fabrikeret og udskibet på fuld tryk – ja han måtte tilmed købe større partier fra naboen Koefoed, for at overholde de kontraktmæssige forpligtelser. I København blev der muret med et ugentligt forbrug på 130.000 mursten, og alene i november måned 1895 måtte Friedrichsen love at levere 700.000 mursten.

Rådhusets arkitekt, Martin Nyrop, var kendt for selv nøje at følge de mindste detaljer ved sine byggerier, så han kaldte da også Friedrichsen til byggepladsen, hvis der var særlige ting at drøfte – som for eksempel da der skulle fremstilles nogle specielle, lange loftssten.

I elleve år havde grosserer Feddersen Sølyst-agenturet i

København, inden Friedrichsen ønskede en større frihed på markedet, og aftalen blev opsagt.

Senere handlede Sølyst med flere andre grossister, blandt andet Axel Prior, der i 1907 fik sendt 20.000 Sølyst-klinker helt til Vestindien.

Produktion og afsætning skulle naturligvis gerne følge i samme takt. Men af og til lå man inde med store lagre af mursten, og i andre tilfælde kunne man ikke følge med efterspørgslen og fik tømt pladsen helt. Sædvanligvis var teglværket i stand til at klare leverancerne, selv om der i nogle sæsoner kunne være problemer med et dårligt mandskab. Værre var det dog, hvis lagrene blev for store, på grund af for lille efterspørgsel, da det så resulterede i lavere priser.

Der graves – og pumper

Naturligvis var forekomsten af ler af afgørende betydning for teglværkerne, og ikke mindst var det vigtigt, at leret kunne graves så tæt på virksomheden som muligt. Var en lergrav ved at være tømt, måtte man foretage prøveboringer på nye steder i håb om at finde velegnet ler.

I de nærmest beliggende grave i Niverødmarken, mellem den gamle Strandvej og der, hvor kystbanen senere kom til at ligge, blev der gravet i teglværkets første tid. Da rødleret var sluppet op, havde man fortsat gravningen for at hente blåleret, der lå nedeunder. Det blev brugt til lys-

flammede mursten og drænrør.

De lergrave, der lå længst væk, lå i Dauglykke, nordvest for Laveskov, i en afstand på 2 km. Her hentede man ret fedt rødler, der hovedsagelig blev brugt til røde facadesten, og alle leveringer til Københavns Rådhus midt i 1890'erne stammede herfra.

For at grave ler så tæt på teglværket som muligt gik man endda også ud i Øresund. I juli 1899 fik de tre teglværksejere Hage, Koefoed og Friedrichsen den idé at foretage en større inddæmning i sundet og grave leret op fra havbunden. Skønt fiskerne fra Sletten i begyndelsen protesterede 'energisk', kom man dog til et forlig, inden inddæmningen påbegyndtes i november 1901. Senere er der blevet sat spørgsmålstegn ved, om man i det hele taget nogensinde opnåede myndighedernes tilladelse til projektet.

Gravemaskinen fotograferet i 1950'erne. Med årene overtog entreprenørmaskiner gravearbejdet.

Omkring 200 læs blåler blev væltet ud i sundet på den nordre side af udskibningsbroen, og det følgende forår begyndte man at pumpe vandet op af det inddæmmede areal med den nyanskaffede transportable dampmaskine – en såkaldt locomobil – og en centrifugalpumpe. Der blev pumpet i flere måneder, men vandet blev ved med at sive igennem lervolden, så til sidst prøvede man at ramme en solid spunsvæg af 6,5 cm tykke planker ned i havbunden. Alt imens der blev pumpet, begyndte man at grave leret op, men vandet sivede stadig igennem. Der blev pumpet uafbrudt i 4 dage, hvorefter man nærmest opgav, og søler-

I dag er inddæmningens murværk slemmt medtaget, og hvor der tidligere blev slidt og slæbt, er der nu offentlig badestrand.

graven var et par uger senere efter fuld af vand.

Senere lykkedes det dog at få dæmningen til at holde tæt, og i årenes løb blev der hentet meget ler fra Øresund.

Lerets beskaffenhed varierede en del i de forskellige grave, hvilket gav teglværket problemer. Størrelsen på de færdigbrændte mursten afhænger nemlig af, om leret er fedt eller magert. Ved tørringen og brændingen forekommer et vist svind, og det fede ler svinder mere end magert.

Således havde det fede rødler fra Dauglykke et langt større svind end blåleret fra Niverødmarken.

I fagkredse har spørgsmålet om murstenenes standardmål igennem tiderne været genstand for opmærksomhed. De forskellige teglværker forsøgte selvfølgelig at holde en ensartet kvalitet på deres produkter, og således også ensartet størrelse på stenene.

I 1896 indførte man gennem teglværksforeningen de såkaldte 'Normal murstensmål af 1896', og de lød for facadesten $23 \times 11 \times 5,5$ cm. Sten til bagmuring måtte gerne være nogle millimeter mindre, men ikke større end facadestenene.¹⁰⁶

At det ikke var uden problemer at holde målene, erfarede man på Sølyst.

I 1890 blev der klaget over, at Sølysts mursten var for små – tykkelsen var knap 5 cm. Det følgende forår blev alle formene gjort større, og stenene holdt derefter normalmålene. I Dauglykke viste det sig, at det opgravede ler i løbet af året blev mere magert, så stenene altså blev for store. Selvom man kunne blande fedt og magert ler, og selvom man kunne blande sand eller knust murstenspulver i det fede ler, var det hele tiden nødvendigt at holde øje med leret og eventuelt ændre på formens størrelse.

Det kunne være lidt af et

eksperiment at finde den rette størrelse på formen. Ved århundredskiftet havde blålersformen i mange år stået på målene 25,3 × 12,4 × 6,2 cm, hvilket altså ved brænding gav en gul mursten af normal-målet.¹⁰⁷

Prisernes bevægelse

»Den danske mursten er så billig en vare, at der ikke findes en forholdsvis så billig vare i samfundet – både hvad fremstilling og forhandling angår«, skrev en teglværksmand i 1928, og fortsatte beklagende, at medens en slikkepind kostede 5 øre og en bager 27 øre, regnede man mursten i tusinder, hvilket gav et ganske anderledes drabeligt tal.¹⁰⁸

I forrige århundrede, hvor pengenes værdi var noget mere konstant, end vi har kendt til det i vor tid, var der også forbavsende lidt bevægelse i murstenspriserne.

Naturligvis var der forskel på prisen på de fineste facadesten og de mere simple bagsten, men gennemsnitsprisen for gennembrændte sten af bedste kvalitet havde i 1848 ligger på 18–20 kr. pr. 1000 – og heromkring bevægede prisen sig faktisk lige indtil 1. verdenskrig.¹⁰⁹

De sidste år i 1850'erne havde efterspørgslen været stor, og i slutningen af 1860'erne og begyndelsen af 1870'erne var det på grund af de store københavnske byggerier, også udmærkede år for teglværkerne med priser omkring de 20 kr.

Trods et relativt stor forbrug

af teglværksprodukter i 1880'erne var priserne, især i sidste halvdel, jævnt sløje, da man havde en periode præget af arbejdsløshed og ringe byggeaktivitet. I løbet af 1890'erne gik det igen fremad for teglværkerne, og forbruget steg i årene op til århundredskiftet. Murstensforbruget i Danmark var i 1848 blevet beregnet til 50 mill. årligt, og 50 år senere var tallet tidoblet.¹¹⁰ De første år af halvfemserne var priserne dalet, indtil de i 1895 lå på 16,50 kr. Herefter steg de til 28 kr. i 1899 op mod den store lock-out, der satte et solidt punktum for de gode år, da man pludselig lå inde med store lagre af sten.¹¹¹

Ved århundredskiftet beregnede man gennemsnitsprisen

Facadesten fra Sølyst som de så ud til op i 1890'erne. Selvom teglværket skiftede ejer, blev stenene stadig stemplet F. H. Friedrichsen. Bemærk iøvrigt at end ikke på teglværket kunne man stave indehaverens navn – der mangler et i.

de sidste 10 år til 18,84 kr. pr. 1000 sten, hvilket altså stort set var det samme som prisen 50 år tidligere.¹¹²

Nogle år ind i 1900-tallet kom der igen fart i omsætningen. 1906 blev betegnet af Friedrichsen som et enestående godt år, med Sølystspriser på 24 kr. for flammede sten og helt op til 36 kr. for røde, håndstrøgne sten. Men på Sølyst blev der produceret for

Udsigt mod øst til Koefoeds teglværk, som det så ud omkring århundredskiftet. På området, hvor der i sin tid blev gravet ler, er der i dag campingplads.

lidt det år, da de fleste af folkene var 'slette arbejdere og rømte henad sommeren'.

Tre år senere tog teglværkernes omsætning et styrtdyk, idet den blev formindsket til en trediedel i forhold til 1906, hvilket samtidig svarede til en trediedel af de nordsjællandske teglværkers produktionssevne.¹¹³ Det var så dårligt et år, at Sølyst krævede 16 kr. for flammede sten, men ikke kunne opnå det.

Dernæst gik priserne atter opad lige indtil 1. verdens-

krig, hvor billedet ganske blev ændret med inflation og opskruede varepriser.

Efter krigen udviklede produktionsomkostningerne sig så kraftigt, at arbejdslønnen i 1921 var blevet tredoblet, brændselsudgifterne til ovnene var på det nærmeste blevet 7 gange højere, og således steg også murstenspriserne fra et par og tyve kroner til omkring 80 kr.¹¹⁴ Og herefter gik murstenspriserne atter nedad.

I 1926 filosoferede Friedrichsen over priser og afsætningsmuligheder gennem årene og konstaterede, at tiderne ustandselig havde skiftet for teglværksindustrien, nærmest som beretningen om de 7 magre og de 7 fede år.

»Enhver teglværksmand

burde i virkeligheden ved sæsonens begyndelse foretage en nøjagtig kalkule over produktionsomkostningerne for det indeværende år, for deraf at blive klar over, til hvilken pris der kan sælges«, skrev Friedrichsen i Lerindustrien, men konkluderede, at sådan gik det ikke, da det var efterspørgslen og konkurrenternes udbud, der spillede den afgørende rolle.¹¹⁵

Det var altså vigtigt, at man ikke producerede for meget, da det påvirkede priserne i nedadgående retning. De forskellige teglværker indgik til tider ligefrem aftaler om at begrænse stenproduktionen for at holde priserne, og det hændte også, at spekulanter opkøbte sten for at skabe en kunstig

Lerkørsel på teglværket som det tog sig ud i et hæfte med idylliske prospekter fra Nordsjælland.

efterspørgsel og stigende priser.

Det var da også hovedformålet med den sammenslutning af de nordsjællandske teglværker, der fandt sted i Nordsjællands Teglværksforening, at skabe sammenhold mellem producenterne, styre priserne og afsætte de forskellige teglværkers produkter ligeligt. Foreningen blev dog aldrig den store succes, ej heller det fælles salgskontor, Centralkontoret, der efter Friedrichsens mening begrænsede medlemmernes frihed og rettigheder.

Når efterspørgslen dalede i løbet af 1900-tallet, var det af flere grunde. Konkurrerende produkter som kalksten og

især cementsten vandt en stadig større andel af markedet. Afsætningen af mursten udgjorde således i 1921 for hele landet 222 mill., og det var mere end en halvering af salget 10 år tidligere, og under en trediedel af salget i det gode år 1906.¹¹⁶

Der var kamp om markedet. Det fornemmes gennem brevsvekslingen, som da Sølyst og Nivågård i 1925 havde en mindre strid om murstenspriserne, og Nivågårds inspektør Theodor Andersson skrev:

»Af Deres brev at dømme, kan jeg altså forstå, at De ønsker at tvinge Nivågård til at lystre kommando ved at sætte ned priserne inde på Nivågårds hjemmemarked – det er

jo beklageligt – men Nivågård må jo følge efter så godt det formår. Forøvrigt synes jeg, det er mærkeligt, at der altid skal være det spændte forhold mellem Sølyst og Nivågård. Misforståelser skulle kunne ordnes på en mere fordelagtig måde end ved illoyal konkurrence«.

Friedrichsen anklagedes altså for ikke at have holdt priserne, men i et senere brev indrømmede Andersson dog, at Friedrichsen gennem årene havde lagt et personligt arbejde i at stabilisere priserne og tilføjede:

»Jeg ønsker blot ikke, De skal tro, at hvad Nivågård foretager sig er beregnet på at skade Sølyst Teglværk«. ¹¹⁷

Forener Eder

Når der tidligere – op gennem 1800-årene – havde været utilfredshed blandt arbejderne på teglværkerne, havde det som regel udartet sig til demonstrationer og strejker. Sådanne uroligheder bragte dog sjældent teglværksejeren større problemer, han kunne bare afskedige de mest oprørske og ansætte nogle andre folk. Han kunne også bare lade folkene blive væk fra arbejdspladsen i nogle dage, så havde de ikke råd eller tålmodighed længe. Arbejdernes sammenhold bristede let, og teglværksejeren havde vundet slaget.

Men sammenholdet blandt arbejderne styrkedes, efterhånden som fagbevægelsen i 1870'erne begyndte at samle arbejderne. De eneherkende teglværksejere så naturligvis, ligesom andre arbejdsgivere, en stor fare i 'den fædrelandsfjendtlige socialisme', og arbejderne øgede sammenhold for at forbedre forholdene på arbejdspladserne vakte uro i mange teglværksejeres sind.¹¹⁸

I provinsen var der ligefrem arbejdsgivere, der søgte at oprette alternative, antisocialistiske arbejderforeninger, som det skete ved Frederiksholm Teglværk i 1896, hvor en arbejderforening skulle samle alle frisindede arbejdere ved teglværket. Det blev der dog ikke meget ud af, så overalt i

landet sluttede flere og flere teglværksarbejdere sig til Dansk Arbejdsmandsforbund, som blev oprettet i 1897.¹¹⁹

Heller ikke i teglværksejernes rækker havde der eksisteret noget særligt sammenhold. Deres forhold havde snarere været præget af konkurrence end fællesskab. Men i 1893 fik nogle sjællandske teglværksejere den idé at oprette en forening, hvor man ved 'fælles optræden og samvirken' skulle støtte hinanden i markedsanliggender, arbejderspørgsmål, transportforhold, murstensformater og meget andet.

I forvejen havde teglværkerne på Fyn været samlet i en forening, og ideen bredte sig til resten af landet, da mange sager var af lokal karakter. På Sjælland opstod både Nordsjællandske og Vestsjællandske Teglværksforening og derudover fandtes Teglværksforeningen for Jylland samt Dansk Teglmesterforening af 1899, der især henvendte sig til inspektører, forvaltere og andre funktionærer.

Teglværksforeningen af 1893 talte fra starten 36 ejere og ledere af nordsjællandske teglværker. Vilhelm Køhler, der var både murermester og direktør for Frederiksholms Tegl- og Kalkværker, blev valgt til formand, og blandt de fire øvrige bestyrelsesmedlem-

mer var P. Koefoed fra Niverød Teglværk. Sammenslutningen var ikke ment som nogen egentlig modpol til arbejderne fagforeninger, men der skulle snart komme politik ind i billedet.¹²⁰

I 1896 strejkede arbejderne ved Frederiksholm Teglværk i København, og det blev denne konflikt, der fik Vilhelm Køhler til at tage initiativet til dannelsen af en fagforening for alle arbejdsgivere, Dansk Arbejdsgiverforening.

To år senere krævede arbejderne på Clausens Teglværk i Gadevang, at deres løn blev fastsat ved forhandling mellem fagforeningen og teglværket. De opnåede at få deres løn forhøjet, men kravet om overenskomstforhandlinger skulle først gå igennem mange år senere.¹²¹

Den helt store konflikt opstod ved arbejdsgivernes lock-out i 1899, der varede næsten 4 måneder og gjorde mange arbejdere godt trætte af fagforeningsspørgsmål.

Selv om teglværkerne holdt sig ude af konflikten, da de ikke ønskede at bryde deres kontrakter, så mange teglværksejere alligevel med glæde på dens virkning.

I årene forinden havde det ifølge mange teglværksejere set ud til, »at arbejderne skulle være herrer på arbejds-

pladserne«, men de forsikrede hinanden om, at den tid nu var forbi. Lock-ouden havde givet arbejderne andet at tænke på.¹²²

Slavekontrakter og moderne slaveanstalter

Når der skulle ansættes arbejdere for sæsonen, havde de forskellige teglværker deres egne kontrakter. Mange steder var det almindeligt at tilbageholde en del af lønnen, og først udbetale den ved sæsonens afslutning – hvis ellers arbejderne havde udvist rolig og anstændig optræden, også uden for arbejdstiden.

Rundt omkring var der mange stridigheder om disse regler, og arbejderne kaldte dem for slavekontrakter.

»Arbejdet på teglværket hører til det strengeste og ubehageligste, som kendes«, skrev Social-Demokraten år 1900 i anledning af, at man forhandlede om normalkontrakter, der skulle gælde for alle landets teglværker. Avisen fandt, at arbejdslønnen var ussel og kaldte teglværkerne for 'moderne slaveanstalter',

hvorimod teglværksejerne hævdede, at lønnen var særdeles høj. Så høj, at man ligefrem kunne sætte den noget ned, uden at det ville være vanskeligt at finde folk.¹²³

Det lykkedes dog tilsidst at nå til enighed om den såkaldte Normal Arbejdskontrakt. Den fastsatte ansættelsesperioden, arbejdstid og løn og indeholdt endvidere forbud mod strejker og lock-out. Selv om kontrakterne egentlig gav arbejdsgiverne en god klemme om arbejderne, var mange teglværksejere alligevel utilfredse. De følte, at deres stilling var svækket, og at man havde indrømmet fagforeningerne for stor indflydelse på teglværkerne.

Sæsonansættelserne havde altid været et problem for teglværkerne. At man hvert år skulle ansætte en ny flok arbejdere – omkring to trediedele af den samlede arbejdsstyrke – var forbundet med stor usikkerhed. Det var vanskeligt at vide, hvor gode folk man fik ansat, hvor mange der ville komme – og hvor mange der ville blive.

Når Social-Demokraten skrev om de 'moderne slaveanstalter' var artiklerne gerne ledsaget af illustrationer af de udslidte arbejdere.

Som det skete på Sølyst, var det nemlig ikke ualmindeligt, at en flok svenskere fik ansættelse på værket for så at rejse igen et par dage senere 'uden at mæle et muk'. Så ud fra det synspunkt kan det måske anses for rimeligt, at teglværkerne i forbindelse med de nye arbejdskontrakter fik ret til at tilbageholde mindst 25 kr. af en mands løn og så først udbetale dem, når kontraktforholdet var til ende.

Trods arbejdskontrakterne var det dog stadig let at fyre folk. Når arbejderne led i sommervarmen med det hårde arbejde i lergravene og ved de hede ovne, styrkede de sig ofte med brændevin og blev voldsomme. Opstod der slagsmål og spektakler, blev nogle af de mest urolige fyrede. Det hændte også at folkene fandt arbejdsvilkårene for hårde og i fællesskab besluttede sig til

småstrejker, hvilket som regel også blot resulterede i, at nogle af de sidstankomne fik deres afsked.

Så på trods af alle kontrakter var det ikke ualmindeligt, at teglværket midt på sommeren, når produktionen var på det højeste, stod og manglede folk. Så måtte bogholderen eller forvalteren i hast rejse til København til fæstemanden for at forsøge at skaffe arbejdere, samtidig med at man annoncerede i de lokale aviser. Resultatet blev bare ofte, at der kom nogle 'meget dårlige individer', som Friedrichsen betegnede dem. Mange af

folkene var utrænede i teglværksarbejde og helt uden forudsætning i at betjene murstensmaskinerne, hvorfor det direkte kunne gå ud over produktionen.

I Teglmesterforeningen holdt inspektør Koefoed fra Borup Teglværk et foredrag om arbejdsforholdene på teglværkerne. Han kom ind på den løse arbejdskraft, som man i mangel af bedre var nødt til at tage:

»Så tager man ham, han er hos os i 8 dage, taler stort, agiterer blandt kammeraterne, bestiller meget lidt, men klager over, at fortjenesten er

Teglværksarbejdere på Sølyst i 1924 fotograferet foran ovnporten. De fleste af arbejderne var polakker, hvoraf nogle slog sig ned i Nivå.

for lille. Til sidst lader vi ham gå, han gør mere skade end gavn. Så går han til den næste, og kan i løbet af en sæson nå at blive vidt berejst.«¹²⁴

Næh, man var vant til lidt af hvert, men hvad kunne teglværkerne egentlig kræve af arbejderne?

»Hvor meget kan man forlange af en arbejder?« filosofe-

rede en teglværksejer i 1903 i Teglværksforeningens fagblad. I lergraven skulle en arbejder nok kunne grave og læsse på vognene, så det rakte til 10–12.000 sten om dagen, eller han skulle kaste ler i en murstensmaskine til 20.000 sten.

»Man bør lægge vægt på at lære folkene at arbejde rent maskinmæssigt«, og så var det jo nok bedst i det lange løb at betale arbejderne rimeligt, således at de, når regnskabsdagen kom, ville være tilfredse. »Man vil lidt efter lidt få fornøjelsen at se sindige ansigter og roligt arbejdende hænder, som ikke behøver hverken forvalterens eller formandens evige kommandoord; thi skal den ledende selv stå og med strenge kommandoord fremtvinge meget arbejde af folk, må man sige, at det ikke er godt at være arbejder, langt mindre forvalter«. ¹²⁵

Det var den tids lederpsykologi, og meningen var vel god nok.

De omstridte arbejdskontrakter gled først ud i 1912, da man fik indført de landsgældende overenskomster, som blev forhandlet mellem forningerne.

I 1891 havde arbejdsdagen været på 11½ time i sommerperioden, mens den var nogle timer kortere om vinteren. Det var almindeligt i årene omkring århundredskiftet at beynde kl. 5,30 om morgenen, holde halvanden times hvil i løbet af dagen og gå hjem kl. 18. Arbejdstiden på teglværkerne i Nivå blev på den tid

gerne fastsat ved forhandlinger mellem de tre teglværksejere.

I 1904 lød der røster, inspireret af amerikanske forhold, om at nedsætte arbejdnernes spisepauser til en halv time, så der kunne holdes tidlig fyraften.

»Arbejderen har da halvanden time til sin vask og omklædning og kan som et nyt menneske tage dagens hovedmåltid kl. 17,30–18 og har derefter god tid for aviser og hjemmets hygge«. ¹²⁶

Men ideen vandt hverken tilslutning hos arbejdere eller arbejdsgivere. Først sommeren 1912 indførte man overalt 10 timers arbejdsdag med en halv times frokost og fyraften kl. 17,30. Indtil da havde man holdt tre pauser i løbet af dagen – frokost (vesperkost), middag og midaften.

Og det blev jo ikke ved det. I 1919 blev arbejdsdagen fastsat til 9 timer, og tendensen gik i retning af 8 timer – »Det er jo nærmest en modesag«, skrev et af dagbladene. To år senere var det en realitet.

På bedste beskub

Var det et hårdt liv at være teglværksarbejder, var det heller ikke altid lige let at styre virksomheden og holde leveringsaftalerne til tiden. Et eksempel på teglværksejerens vanskelige situation mellem den utålmodige kunde og en mere eller mindre uregerlig arbejdsstyrke ses på Sølyst i maj måned 1900, da leverancen til Skt. Josephs hospital i København var i fuld gang.

Flere hundredtusinde røde facadesten skulle leveres ifølge kontrakten, og på byggeriet fordrede man 35–40.000 sten fra Sølyst om dagen. Men teglværket kunne ikke holde tempoet og måtte blandt andet købe 50.000 sten af naboen, Koefoed. Den ene murstensmaskine skulle fabrikere facadesten, men den svenske arbejder, der passede lermøllen, var i følge Friedrichsens mening doven og ligegyldig, så produktionen gik dårligt. Derfor blev endnu en maskine sat i gang med at lave facadesten. Det varede dog kun nogle dage, så fandt mandskabet ud af, at de ikke ville lave røde sten, og efter frokost blev de alle væk og nægtede at gå i gang igen. Friedrichsen afskedigede nogle af dem og lovede resten en mindre lønforhøjelse, så efter middag begyndte de så igen på fremstillingen.

Nede i lergravene var der også vanskeligheder, idet lergraverne havde drukket sig fulde. Og det havde stenlæserne ved murstensmaskinerne såmænd også.

Efterspørgslen på mursten var så stor som aldrig før, og det burde produktionen også have været. Det blev ikke bedre, da man nu nærmede sig pinsen, og der kom 'pinseuro' over folkene. Især de svenske arbejdere drak og festede, og da højtiden så var ovre, og der skulle arbejdes igen, manglede der ialt 15 mand, hvoraf de 5 dog var syge. Det lykkedes akkurat lige at holde 3 murstensmaskiner i gang, og de kontraktmæssige forpligtelser

Heinrich Friedrichsen blev i 1907 valgt ind i bestyrelsen for Teglværksforeningen af 1893, hvor han forblev indtil sin død. I foreningsarbejdet var det gerne det produktionsmæssige frem for det rent fagpolitiske, der optog ham.

blev med nød og næppe overholdt.

I maj 1916 måtte Friedrichsen konstatere, at 17 mand på Sølyst nu var gået i fagforening, og efterhånden måtte han acceptere, at alle arbejderne var organiserede. De kom til at stå stærkere, som det ses i et eksempel fra 1919, hvor Sølyst blev ramt af en omfattende arbejdsnedlæggelse på både teglværk og gård. Det skete ved teglværkssæsonens afslutning i september, mens høsten var i fuld gang. De folk, der trillede sten, mente, at der var for langt fra murstensmaskinerne til de tørrelader, hvor stenene skulle anbringes, og at deres akkord derved var for lav. De blev enige om at nedlægge arbejdet, og det resulterede i, at alle daglønnede folk på teglværket tilsidst støttede dem.

Dagen efter holdt også kuskene op med at køre byg ind fra marken i Dauglykke, hvor der blev høstet. Friedrichsen ville ikke give sig, så da høsten skulle i hus, måtte teglværksejeren selv gøre arbejdet, sammen med hvad han nu kunne skrabe sammen af hjælpere. Forvalteren og bogholderen blev sat til at køre kornet hjem fra marken, og ved laden hjalp tjenestefolkene fra hovedbygningen til. 'Den høje jomfru Nielsen' stak kornet op til syersken frk.

Jønsson, Friedrichsen og en ekstra mand. Forvalteren blev senere sat til at pløje marken i Dauglykke, og en slagter fra Niverød blev hyret til hjemkørsel af sæd sammen med et par villige folk.

Efter to uger på bedste skub, hvor godsejer Hage blandt andet havde købt en del af høsten, gik folkene igen i arbejde. Der blev mæglet mellem teglværksejeren og arbejderne's formand, og tilsidst måtte Friedrichsen give sig for arbejderne's krav.¹²⁷

Nye gæstearbejdere

I årene efter århundredskiftet blev det efterhånden vanskeligt at få svenske folk. Den svenske industri havde fået brug for arbejdskraft, og man kunne tilbyde så gode lønninger, at svenske arbejdere ikke længere behøvede at søge ud. De kunne efterhånden tjene mere hjemme i Sverige end på de danske teglværker.¹²⁸

Vanskelighederne med de løse, danske folk og den aftagende strøm af svenske arbejdere gjorde det derfor ikke til en mindre spændende begivenhed, da der pludselig en dag i april 1902 ankom 22 polske arbejdere til Sølyst. Hos Koefoed på naboteglværket havde man ganske vist haft polakker i et par år, men på Sølyst havde man ingen erfaring med disse udlændinge. De gav fra starten indtryk af at være gode arbejdere, og der var et vist hold på styrken, da de havde deres egen polakfører med, aufseher'en.

Polakkerne var gode arbejdere, men i starten var de utrænede i teglværksarbejde, og det sinkede produktionen noget. Desuden kunne der også være besvær med dem, og det var vanskeligt bare at fyre folk, der boede så langt væk, selvom de misligholdt kontrakten eller ligefrem begik ulovligheder. Men det hændte alligevel, at bogholder Boldt

Som Social-Demokratens tegnere opfattede et par polske teglværksfamilier.

og den lokale betjent Wappenhaus måtte drage helt til København for at sætte et par besværlige polakker på Stettinerbåden.

De polske arbejdere var også livlige folk, så en pinselørdag kunne naturligvis ikke gå helt stille af. Man mødtes på kroen og drak godt, og da en polak for løs på en af Koefoeds folk, blev de begge kørt til retten i Hørsholm, hvor polakken blev sat i fængsel.

Smådemonstrationer blev det også til, hvis polakkerne følte sig dårligt behandlere. Friedrichsen skrev i sin dagbog:

»Om eftermiddagen løber alle polakkerne ind, fordi forvalteren har rusket en af dren-

gene. De kommer ud efter en times forløb«.

En søndag sidst i juli 1902 drog 3 polakker til København for at klage over deres polakfører Kluhe, der om lørdagen havde gjort sig upopulær hos flere at arbejderne, idet han havde afkrævet dem en bøde på 2 kr. for at have røget i arbejdstiden. At ryge i arbejdstiden var en alvorlig forbrydelse, der let kunne koste en mand arbejdet.

Friedrichsen var så tilfreds med polakkerne, at han, da sæsonen var ovre det år, tegnede kontrakt med aufseher'en om at få 30 polakker igen det næste år.

De danske arbejdsgivere måtte iøvrigt acceptere en særhed, idet polakkerne havde deres specielle, katolske helligdage, hvor teglværket så måtte standse maskinerne og murstensproduktionen og nøjes med tilfældige arbejdsopgaver til de resterende danske og svenske folk.

I 1907 ansatte Landbrugsministeriet en jurist til at tilgodese de polske arbejderes tarv, og en biskop skulle varetage arbejderens åndelige vel, hvilket betød ansættelse af en præst, pastor Knaben, der rejste rundt til de forskellige landbrug og teglværker, hvor han holdt gudstjeneste blandt polakkerne.¹²⁹ Når præsten

Polske arbejdere fotograferet i 1921 foran Hvide Hus, der var bolig for 6 familier.

kom til Sølyst, fik han kost og logi i de par dage, han opholdt sig der.

Da man i 1909 forhandlede om indførelsen af særlige kontrakter for polske arbejdere, spurgte Teglværksforeningen ministeriet, om man ikke kunne dispensere og lade polakkerne arbejde på katolske helligdage. Men ministeren svarede, at det var erfaringen, at de overhovedet ikke ville arbejde på disse dage.

En sådan holdning var man ikke vant til blandt danske og svenske arbejdere. Om man holdt hviledagen hellig, så

man igennem fingre med. Før i tiden havde det været almindeligt at arbejde om søndagen, så Friedrichsen satte gerne sine folk i sving, hvis arbejdsmængden nødvendiggjorde det – uanset om det var søndag. Omend ikke selve værket kørte, og dampmaskinen ikke blev sat i gang, så blev der gravet, trillet sten og udskibet, og i marken blev der i høstsæsonen arbejdet for fuldt tryk.

I forbindelse med kontrakterne for polske arbejdere og den såkaldte Polaklov, der skulle sikre deres ret, opstod en større diskussion blandt teglværksejerne.

Friedrichsen fandt Polakloven ganske overflødig, da man jo havde Fabriksloven, og

han protesterede til Industrifagene:

»Loven kan efter min mening kun bidrage til yderligere at vanskeliggøre de i forvejen ret umulige arbejdsforhold, som har hjemsøgt de nordsjællandske teglværker«. ¹³⁰

Teglværksforeningen kæmpede ihærdigt imod, at teglværkerne skulle inddrages under Polakloven, men uden held. Derimod accepterede man foreningens ønske om, at de svenske arbejdere, der stadig udgjorde en del af den udenlandske arbejdskraft, ikke skulle omfattes af loven, idet de var tilknyttet og lønede som danske arbejdere.

I august 1908 vedtog man loven for både landbrug og

teglværker. Polakker, der blev ansat på kontrakt, skulle herefter være sikret mere tålelige forhold.

Arbejderne skulle have afregnet deres løn ugentligt og desuden have bolig og kost i kontraktperioden. Derudover var de forsikrede imod sygdom med lægehjælp, medicin og eventuelt sygehusophold, og endelig skulle arbejdsgiveren forsikre arbejderne mod ulykker. Arbejdstiden varierede fra sted til sted, men kontrakterne garanterede mindst 2

timers spise- og hviletid dagligt.

På samme tidspunkt blev en optælling foretaget på 46 teglværker i Danmark, hvor der ialt var ansat omkring 700 udenlandske arbejdere i sommersæsonen. Heraf var omkring 475 svenske og 207 polske arbejdere.

Af Sølysts samlede udenlandske arbejdsstyrke på 48 var de 8 fra Sverige mens resten var polakker. De danske og svenske arbejdere lønnedes lige, med omkring 2,50–3 kr.

På Møllevej i Nivå blev de polske børn undervist af en polsk lærer. Elever, forældre og lærer ses her fotograferet foran skolen ved en festlig lejlighed. I en kort årrække foregik undervisningen i kirkesalen i Nivå, hvor nu Dronning Louises Kro har til huse.

pr. dag, medens polakkerne på akkorderne tjente omkring 2 kr. Niverød Teglværk havde 60 polakker ansat, og Nivågård havde 17 svenskere, 4 russere og 10 galiciere.¹³¹

Folk på Sølyst

Ligesom faderen Fritz Hansen Friedrichsen var Heinrich Friedrichsen selv engageret i driften af såvel teglværket som gården, og begge havde de ofte selv taget fat. Begge fulgte med i udviklingen af nye maskiner og nye produktionsmetoder, og det var nok forklaringen på, at Sølyst gennem årene blev løbende moderniseret og hele tiden fik forbedret produktionsapparatet. Nivågård kan ses som et eksempel på det modsatte, hvor teglværkets ejer, Johannes Hage, ikke var egentlig fagmand, og hvor virksomheden blev ledet af en ansat inspektør, der ikke altid kunne vove at eksperimentere med moderniseringer, men først skulle have ejeren med på ideen. Nivågårds ændringer af driften kom da også mere i ryk, nærmest som en reaktion – nu måtte der gøres noget!

Selvom Friedrichsens var kyndige teglværksfolk, havde de dog ansat en praktisk stedfortræder, forvalteren. Han var en vigtig medarbejder, idet han var arbejdsleder og havde et stort ansvar for at få arbejdspladsen til at fungere. Derfor var det ikke heldigt, hvis han blev udskiftet for ofte. På Sølyst var det gerne mænd omkring 30 år, der gennem årene kom og gik med en måske lidt for stor hyppighed.

Om det skal tages som en klimamåler for stedet, om det var teglværksejeren, der var krævende og vanskelig, eller om det snarere var de ansatte forvalteres ambitioner og fremdrift, der fik dem til at søge videre – i nogle tilfælde efter knap en sæson – kan der vel kun gisnes om. Men det var nok lidt af alle dele.

Forvalter Skaftø var en af de mere vedholdende, idet han blev ansat ved sæsonens start i 1896 og blev på Sølyst de næste 11 år.

Forvalterens job var afvekslende, og han skulle i mange tilfælde træde ind, hvis der opstod akutte problemer. Det skete engang, da alle 4 brændere pludselig forlod deres plads for at strejke for mere løn. Da måtte forvalter Skaftø sørge for, at begge langovnene brændte natten igennem, indtil nye folk, med den fornødne erfaring kunne skaffes.

Når der var skovauktion, drog han afsted og købte tømmer og brænde, og hvis sneen pludselig tog til om vinteren, havde teglværket rydningspligt, og forvalteren måtte feje og skovle løs i spidsen for en stor flok arbejdere.

Alt besværet med teglværkets arbejdere påhvilede i det daglige forvalteren, der var forbindelsesleddet til ejeren, når der opstod problemer. Han

Teglværkets bogholder Carl Boldt opførte i 1896 en villa i Sletten og opkaldte den efter sin fødeby Taarup på Fyn.

skulle have lederevner, dømmekraft og selv tage initiativet, når det var påkrævet.

I modsætning til arbejderne var forvalteren ansat som funktionær, og det gjaldt også en anden vigtig medarbejder, nemlig bogholderen.

I 1894 kom bogholder Carl Boldt til Sølyst, og han skulle blive en trofast medarbejder hele sit liv. Boldt kom fra Tårup ved Ingslev på Fyn, og da han i 1896 købte et stykke jord mellem Sølyst og Sletten og opførte en rødstensvilla på

grunden, kaldte han den Villa Tårup efter sin hjemby.

Han giftede sig en sommerdag i 1898 med en svensk pige, Emilie Christensen, hvis forældre var ansat på teglværket.¹³² Boldt havde mange betroede opgaver udover at føre regnskab og sørge for, at tilgodehavender kom ind. Han måtte drage til banken i København efter penge, han måtte ride til Karlebo og betale Friedrichsens skatter, og i akutte situationer måtte han til Helsingør for at støve arbejdsfolk op på gaden. Når der om foråret manglede folk, måtte bogholderen ofte i sidste øjeblik rejse til fæstemanden i København for at søge nogle – hvis han da ikke måtte tage

turen helt til Polen for at hente en større flok polakker.

Der blev med årene knyttet et nært forhold mellem bogholder Boldt og familien Friedrichsens. Boldt kunne tage med Friedrichsens børn i Cirkus Schumann, eller følge dem til skole i Rungsted, med mellemrum spiste familien Boldt middag på Sølyst, og han var også deltager ved l'hombrebordet.

Den 1. marts 1919 kunne bogholderen holde sit 25-års jubilæum, og det blev markeret ved, at han og fru spiste middag på Sølyst. Det næste forår blev Boldt ramt af sygdom, og han måtte forlade stillingen på teglværket. Efter næsten et års sygdom og ind-

Langt den største del af ejendommens jord blev benyttet til dyrkning af korn og roer til avlsgårdens kreatur- og svinebesætning. Foran gården, der efter en brand var blevet nyopført i 1893, ses her forvaltere, kuske og staldkarle.

læggelse på Rigshospitalet døde Carl Boldt i januar 1921.

Men allerede under Boldts sygdom, var hans afløser blevet ansat – bogholder Møller var kommet til Sølyst i maj 1920, og han skulle som forgænger blive i mange år.

Sølysts arbejdere og funktionærer fotograferet foran den ene langovn omkring 1. verdenskrig. Det må formodes at være forvalteren, løjtnant Meyn, der ses i uniform til højre.

Verdenskrig

Da Tyskland den 1. august 1914 erklærede Rusland krig, opstod der uro på Sølyst blandt de polske arbejdere, og de mente, at det var nødvendigt at rejse hjem. Næste formiddag fik 24 polakker afregnet deres løn, og de rejste mod deres hjemland. En uge efter var alle de polske arbejdere rejst, bortset fra nogle stykker, der ikke havde penge nok til billetten.

Samme dag som krigserklæringen havde lydt, var 18.000 mand blevet indkaldt til sikringstjenesten i København, og heriblandt var teglværkets forvalter Meyn, der blev indkaldt pr. telegram. Nogle dage efter indkaldtes 8 årgange af det værnepligtige mandskab, og Sølyst måtte afskrive 4 af de fastansatte folk.

Forvalter Meyn var blevet ansat på Sølyst i marts 1911, og han må have haft de rette evner, der skulle til for at styre arbejderne, da han havde et reservejob som officer. Hvert efterår måtte han rejse fra Nivå for at være et par uger i tjenesten i København, og nu da verdenskrigen var brudt ud, måtte han helt forlade for-

valterstillingen. Han følte dog stadig, at han hørte til på Sølyst. Hans bohavne var opmagasineret i kælderen på hovedbygningen, han aflagde hyppigt søndagsbesøg med sin forlovede, og når han havde orlov, kom han straks til Sølyst og tog fat på arbejdet. Da krigen var ovre, vendte Meyn imidlertid ikke tilbage til Sølyst som forvalter, idet han fik ansættelse på Dønnevælde Teglværk.

Verdenskrigen mærkedes på flere måder på Sølyst. Et par måneder efter krigens udbrud blev en befalingsmand og 7 menige indkvarteret, og i efteråret 1917 måtte Sølyst i en uges tid sørge for indkvartering af en større styrke. To

Emma og Carl Tost fotograferet da de i 1949 kunne fejre deres guldbryllup.

officerer og en befalingsmand rykkede ind i hovedbygningen, og på gården blev installeret 70 menige soldater. Det militære opbud satte naturligvis sit præg på teglværkslivet i de dage – der blev holdt parader og regimentsorkestret musicerede i haven. Efter en uges ophold marcherede så hele styrken til København.

Selve driften blev også påvirket af de usikre krigsforhold. Det blev efterhånden svært, at skaffe tilstrækkeligt med folk, stenlageret blev tømt, og der måtte siges nej til mange større ordrer.

Forbruget af mursten havde indtil krigens udbrud været nogenlunde, men var så aftaget stærkt, idet alle projekterede foretagender for en tid blev standset. Men i løbet af 1916 var der igen så megen byggeaktivitet, at der ikke kunne skaffes tilstrækkeligt med sten. Arbejdslønnen og salgspriserne steg, inflationen accelererede med hast. Teglværksforeningen af 1893 og Dansk Arbejdsmandsforbund forhandlede jævnlige om dyrtidstillæg til arbejderne, og murstenspriserne bevægede sig i takt med de stigende omkostninger fra 20 kr. pr. 1000 sten i 1914, til 35–40 kr. i 1916, og i 1918 var de helt oppe omkring 70 kr.¹³³

Med selv om det i perioder var vanskeligt at få folk, og produktionen derfor blev for

lille, var omsætningen på teglværket såvel som på gården alligevel til Friedrichsens tilfredshed.

Emma og Carl Tost

I løbet af foråret og sommeren 1916 havde en del af Sølysts arbejdere meldt sig ind i fagforeningen, og det skyldtes ikke mindst en enkelt mands indsats: Carl Heinrich Tost.

Tost havde i 1908 stiftet fagforeningen i Nivå-området og 2 år senere den socialdemokratiske forening.

I foråret 1982, da fru Emma Tost kunne fejre sin 101-års dag, mindedes hun fagbevægelsens tidlige år:

»Da min mand startede fagforeningen, var de kun 6 mand det første halvandet år, og det var en svær begyndelse. Medlemmerne fik jo en ekstra understøttelse, og en dag havde min mand været i Sletten for at udbetale penge, da han

mødte en mand på vejen. Denne spurgte hvordan det kunne være, at nogen fik penge, når han ingen fik.

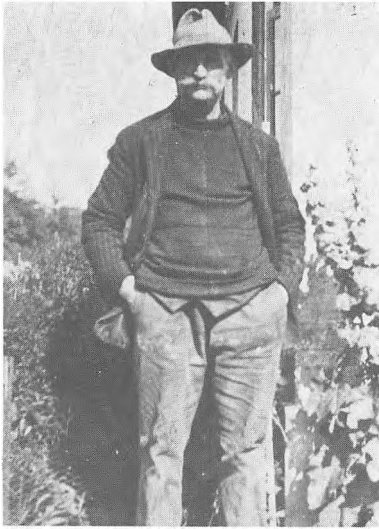
'Gør din pligt og meld dig i fagforening! Så får du også', sagde min mand.

Manden viste sig at være Alfred Andersen fra Nivågård, og næste morgen, da de skulle til at begynde arbejdet på teglværket, sagde han:

'Næh holdt nu lidt, vi skal lige have afgjort noget først. Jeg har meldt mig i fagforening, og det må I også gøre – før får I ikke lov til at arbejde.'

Så var der 12 der meldte sig ind på en gang.

Men det kunne godsejer Hage jo ikke lide. Han var en flink og hjælpsom mand, men han brød sig ikke om fagforeninger. Da der blev storstrejke måtte han selv ud på marken og malke sine køer, for der var ingen af madamterne, der ville hjælpe ham.

Når Carl Tost holdt fyraften fra teglværket, tog han fat på fagforeningsarbejdet. I en periode sad han tilmed i sognerådet.

Men alligevel sagde han til bageren:

’Nu lægger De brød til børnene, de skal ikke sulte fordi de gamle ikke vil arbejde!’

Carl Tost var født i København og drog som ung smedsvend på valsen sydpå. Han mødte Emma som han giftede sig med, og sammen med deres to små børn kom de i 1902 til Niverød, hvor de flyttede ind i et af de små arbejderhuse. Hun var da 21 år og han 29 år gammel.

»Da vi kom var Slesvig-Holsten jo tysk, og jeg var tysker. Min mand kom til Tyskland i 1897, og vi blev gift i 1899. Vi var da ansatte hos en greve, og han sagde, at min mand skulle se at få tysk indfødsret. Men det ville bare betyde, at han skulle 5 år i militærtjeneste,

og det ville han ikke. Han var friere i Danmark, og så tog vi herop. Jeg har ikke fortrudt det! Selvom det var svært i starten, jeg kunne ikke et ord dansk«.

Carl Tost fik ansættelse først på Lerbjerggård og i 1906 på Sølyst, hvor han begyndte som staldkarl på gården. Senere blev han flyttet til smedien, og da den nye gravemaskine blev taget i brug i 1912, var han den første til at betjene den. Senere kom Carl Tost til Henckels nyopførte Karlebo Teglværk, var i en tid med til at opføre teglværket på Refsnæs og vendte atter tilbage til Sølyst i 1928.

Var det et slid at være teglværksarbejder, var det ikke mindre slidsomt at være hans hustru. Emma Tost havde foruden hjemmet at passe også arbejde ude:

»Jeg har gået 20 år og malket – 10 år på Niverødgård, 5 år på Damgården og 5 år på Lerbjerggården. Så har jeg gået i tørvemosen og gået i lergraven på teglværket, jeg har luet roer og gået til Vejenbrød og malket. Jeg har også vasket for andre, både for nogle på teglværket og for inspektør Anderssons på Nivågård.¹³⁴

Jeg har fået 17 børn foruden 2 plejebørn. Det er nu ingen kunst at passe så mange børn. Når først man har fået dem«.

Den unge barnepige Ellen kort efter at hun var blevet ansat på Sølyst.

Ellen Hansen

Tjenestestaben i hovedbygningen var i 1915 reduceret til 3 personer, da man ansatte en ny barnepige til familiens yngste datter, den 3-årige Eva. Barnepigen var den 14-årige Ellen Hansen, der netop var blevet konfirmeret, og nu havde hendes mor, der vaskede for Sølyst, fået hende ansat.

Ellens forældre og tre søskende boede i et gammelt stråttækt hus i Kalvehaven i Nivå, hvor bedsteforældrene boede i den anden ende af huset. Børn fra Nivå kom ikke så meget ved Sølyst dengang, og hun havde kun set ’Slottet’ de gange, familien havde gået forbi, når der var skovfest i Sletten.

Sølyst virkede skræmmende på hende, stort og frygtindgydende.

»Jeg tudbrølede også hele den første dag«, mindedes hun mange år senere, »jeg var meget beklemmt ved at skulle arbejde i det store, fremmede hus.

Jeg blev ansat som barnepike, men efterhånden voksede barnet jo, og jeg fik overdraget andre opgaver. Jeg gjorde rent, og jeg bar mange spande kul op til porcelænskaminerne i stuerne. Kaminerne var dog sjældnere i brug efter 1935, da der blev indlagt centralvarme.

Vi var i begyndelsen tre – kokkepige, stuepige og så mig. Jeg husker, at jeg tjente 10 kr.

i begyndelsen, og kokkepigen fik 25 kr.«.

Ellen havde ikke været ret længe i huset, da det frygtelige skete for en nyansat pige. Idet hun tørrede støv af i stuen, kom hun til at slå en kostbar vase af Københavnsk porcelæn i stykker. Fruen sagde, at »nu kunne hun vente til hendes mand kom ind fra teglværket«, og Ellen græd af frygt. Men da Friedrichsen så kom ind, og fik at vide, hvad der var i vejen med den hulkende pige, var hans reaktion blot, at »døde ting skulle man ikke tage så alvorligt«. ¹³⁵

Hun var på alder med fami-

Husbestyrerinden Ellen Hansen serverer i spisestuen i 1951. Fra venstre ses fru Gudrun Friedrichsen, hendes nevø inspektør Fritz Friedrichsen og datteren Ebba Lindegaard.

liens større piger, så ind imellem indtog barnepigen tilmed rollen som legekammerat. Sammen tog de i teatret i København, i cirkus eller Zoologisk Have, på sommerophold på Møen, og en juleaften tog Ellen med familien i Humlebæk kirke. Ja, den lille, forsigtige pige blev såmænd Friedrichsens øjsten.

Med årene blev Ellen barnepige til stuepige, og efterhånden som tjenestestaben svandt ind, blev Ellen Hansen trofast i huset. I 1930'erne og 40'erne var der foruden hende en kokkepige og en gartner til haven. Efter sidste verdenskrig holdt så kokkepigen op – og tilbage var nu kun Ellen Hansen.

»Da herren døde, flyttede fru en sit soveværelse ned i stueetagen, og til daglig brugte vi mest havestuen, som fru en elskede, og barnekammeret, en mindre stue bag køkkenet. Men når der kom gæster, lavede hele det store hus op igen.¹³⁶

Med årene blev det jo svære at passe det hele. Dengang man havde både teglværk og gård, ville alle gerne have noget at bestille, men tiderne ændrede sig.

Da der kun var mig tilbage, kneb det jo med rengøringen. Men hvad – da vi vidste, at huset alligevel skulle rives ned, kunne det såmænd være det samme, om der hang nogle spindelvæv.«¹³⁷

Aage og Lisbeth Hansen

Ellen Hansens bror, Aage Hansen, skulle også blive ansat på Sølyst. Han kom først i lære som smed på Nivågård, og blev senere ansat på Humlebæk Teglværk. Her fremstillede han tagsten på akkord om sommeren, og om vinteren, når teglværket lå stille, vedligeholdte han maskinerne. Da Humlebæk Teglværk brændte i 1946 kom Aage Hansen så til Sølyst:

»Her kom jeg straks til at

arbejde ved ovnen. Vi var tre mand, der skulle tage 27.000 mursten ud om dagen. De 2 mand skulle køre stenene ud på trillebøre, og så stod jeg ude på pladsen og skulle læsse alle 27.000 sten af og sætte dem i såkaldte hoveder. Det var jeg ikke vant til, for nok havde jeg været på teglværker, men aldrig til sådan nogle akkorder! Så den første dag troede jeg, at min sidste time var kommet. Vi begyndte kl. 6,30 om morgenen. Jeg læssede, og de løb – og da klokken var blevet 13,30 var vi færdige med dagens akkord!

Når stenene kom fra maskinen, blev de trillet over til tørreladerne, hvor to koner tog alle stenene af og satte dem på jorden i skrårækker. Konerne på teglværket havde meget hårdere arbejde end mændene, for mange mænd kunne nem-

Aage Hansen kørte leret fra gravene i Langstrup til teglværket, og er her fotograferet foran lastbilen først i 1950'erne.

lig ikke klare aflæsningen for ryggen. Så vi rendte bare med trillebørene.

Hver tørrelade havde sit eget navn: Vestern, To og Tylle, Lokumsladen, og en af de ældste ligger der stadig, ud mod vejen. Når stenene havde tørret 3–4 dage blev de sat til vinterforbrug, idet en mand kom og satte dem i en stor klamp, en stor stak, helt tæt sammen.

Netop det med 'at klampe' blev der ballade med. Polakkerne kom med deres koner, og de hjalp hinanden med akkorden, så manden tjente dobbelt så meget som de danske arbejdere. Det resulterede i, at

akkorden blev sat ned, indtil sandheden blev afsløret.«

Senere blev Aage Hansen chauffør og kørte leret fra lergravene i Humlebæk, det såkaldte Abessinien, til teglværket:

»Det skulle jeg bare aldrig have gået med til. Jeg fik gigt af at stå og læsse alt det tunge ler. Man blev jo godt svedt af det tunge arbejde, og så gik man bagefter ind i den kolde lastbil. Det var først kort inden jeg holdt op i 1967, at vi fik en ny Volvo, med varme i førerhuset. Men da måtte jeg holde op på grund af sygdom«.

Også Aage Hansens kone, Lisbeth Hansen, var i 1928 ansat et halvt års tid som pige på Sølyst:

»Friedrichsen sagde jo aldrig noget, han var meget tavs. En dag stod jeg og pudsede køkkenvinduene højt over gårdspladsen, da jeg pludselig hørte hans stemme nede fra pladsen: – Lisbeth, pas på du ikke falder ned! – og jeg var minsandten nær faldet ned, fordi han sagde noget!«

Lisbeth Hansen vendte senere tilbage til Sølyst i 1950'erne, og sammen med svigerinden, Ellen Hansen, sørgede hun nogle timer dagligt for madlavning og husholdning i de følgende 16 år.¹³⁸

Stanislaw og Maria Daniel

I 1921 kom polskfødte Stanislaw Daniel og hans kone Maria til Sølyst. De var 7 år forinden kommet til Danmark, netop som deres hjemland blev raseret af tyske, russiske og østrigske hære under verdens-

krigen. Mange polakkers hjem blev jævnet med jorden, hvorfor de polske arbejdere ikke turde vende tilbage. Så den ene sæson kontrakten havde lydt på, blev til et helt liv.

Den 16-årige Stanislaw begyndte på Hanemosegård Teglværk på Lolland:

»Vi kom til Danmark hver for sig, og lærte først hinanden at kende senere ved en polsk bryllupsfest. Maria arbejdede på en stor gård på Falster, og jeg var på teglværket. Jeg stod ved afskærebordene, hvor man skar tre sten af og en anden mand tog fra. Vi lavede dog ikke så mange sten dengang, gerne 18.000 på 10 timer, til en dagløn af 1,80 kr.«

Maria Daniel hakkede roer, malkede køer, høstede og arbejdede i marken:

»Vi var 30 piger, der alle var ansat på kontrakt og boede i en slags kaserne, 4 piger i hvert værelse. Vi tjente 1,25 kr. for 10 timers arbejde og derudover fik vi mælk og kartofler, som der stod i kontrakten«.

Et par år efter at Stanislaw og Maria Daniel var blevet gift i den polske kirke i Nykøbing, flyttede de til Nordsjælland.

Daniels fik arbejde på Sølyst Teglværk og flyttede ind i arbejderboligen Hvide Hus – også kaldet Aldershvile – ved Laveskov, hvor de boede sammen med 5 andre familier. Igennem årene var det fortrinsvis polske teglværksfamilier, der boede i huset.

De polske teglværksarbejdere brugte energien på tegl-

værket, så når det blev fyraften, var der ikke så mange kræfter igen. Selv om polske arbejdere kom godt ud af det med de danske folk, holdt man sig mest til landsmændene. Man talte ikke det danske sprog så godt i starten, og der var naturligvis en anden fællesskabsfølelse polakkerne imellem. Man samledes af og til med andre polakker på Ullerødgård eller i den polske forening, og børnene gik i polsk skole på Møllevej i Nivå, hvor der kom en polsk lærer for at undervise dem.¹³⁹

På teglværket var der sædvanligvis et godt sammenhold, drukkenskab og uroligheder hørte fortiden til. Bortset fra nogle få strejker, var det en rolig arbejdsplads. Stanislaw Daniel fik med årene prøvet alt forskelligt arbejde på teglværket. Han lavede både håndstrøgne sten og maskinsten, satte i ovnen og brændte, han gravede med gravemaskinen og kørte ler hjem med lokomotiv for tipvognene.

»Lønningen blev i begyndelsen udbetalt om lørdagen, senere om fredagen. Det foregik på teglværkspladsen ovre i et skur, hvor bogholderen sad. Udover lønnen fik vi ikke noget, ingen ekstra goder eller julegaver. Da jeg havde 40-års jubilæum i 1961 fik jeg 100 kr. Jeg arbejdede på Sølyst ialt 44 år, indtil jeg holdt op i 1965. Jeg var da 67 år, og så ville jeg ikke mere. Og ryggen var også dårlig«.

Daniel erindrer teglværks-ejer Friedrichsen som en venlig arbejdsgiver, der altid

*Stanislaw og Maria Daniel
fotograferet 1981 i deres hjem.*

havde travlt rundt omkring på teglværket, på gården eller i marken – han ville holde øje med det hele. Også hvis en arbejder stod og røg, for det var noget af det værste, der kunne foregå i Friedrichsens øjne. Det resulterede i en op-sang, eller måske ligefrem i at en mand blev fyret, hvis han røg i arbejdstiden.

Og det var netop, hvad der skete for den 23-årige teglværksarbejder Peter Jensen.

Han blev i 1918 ansat på Sølyst, efter at han havde været på Niverød Teglværk i 3 dage. Det var ikke til at holde ud, fortalte han:

»Det var et slaveteglværk, at være på«.

Så gik han over vejen og fik plads på Sølyst, men det var lige så slemt.

»En dag havde jeg fået en pakke cigaretter, som jeg røg i frokostpausen«, fortalte Peter Jensen engang. »Da klokken var 13, og cigaretten endnu ikke var røget færdig, syntes jeg det var synd at smide den

ud, og så skulle jeg lige til at gå i gang ved maskinen, da den stoppede. Jeg så bag mig, og opdagede, at det var inspektøren, der havde stoppet den. Jeg måtte ikke ryge mens jeg arbejdede, men selv stod han og røg en stor cigar... – Denne vej med dig, ud! sagde han, og så rejste jeg til et andet teglværk«.

Peter Jensen vendte dog midt i halvtresserne tilbage til både Niverød Teglværk og Sølyst, hvor han var de sidste år inden han blev pensioneret i 1964.¹⁴⁰

Gamle teglværker og nye tider

Industrialismens udvikling havde medført, at 1800-årenes store antal af teglværker ved begyndelsen af det nye århundrede var blevet indskrænket. Nogle af virksomhederne havde haft held og kapital til at følge med tiden, mens andre – ofte små foretagender – havde manglet penge til investering i produktionsapparatet, og var bukket under i konkurrencen.

Pengemænd gik ind i teglindustrien, mens fortidens bondeteglværker, drevet som håndværk, forlængst var forsvundet.

I Gadevang havde Heinrich Clausen 23 år gammel overtaget teglværket ved faderens død i 1894. Skønt han havde haft mere lyst til landbruget, havde han fulgt moderens ønske om at videreføre tegldriften.

Han styrede virksomheden med dygtighed og foretog med held moderniseringer og udvidelser.

I 1908 havde han sammen med sine fætre Fritz og Heinrich Friedrichsen overvejet at købe Borup Teglværk ved Skævinge, som de eventuelt kunne drive i fællesskab. Men da Clausen, efter at de sammen havde besøgt teglværket, ikke virkede interesseret, blev ideen forladt. Det vil sige 2 år senere købte Heinrich Clausen alene Borup Teglværk.¹⁴¹

Heinrich Clausen da han som 23-årig overtog Gadevang Teglværk i 1894.

Et sjældent foto fra Gadevang Teglværk som det så ud omkring århundredskiftet.

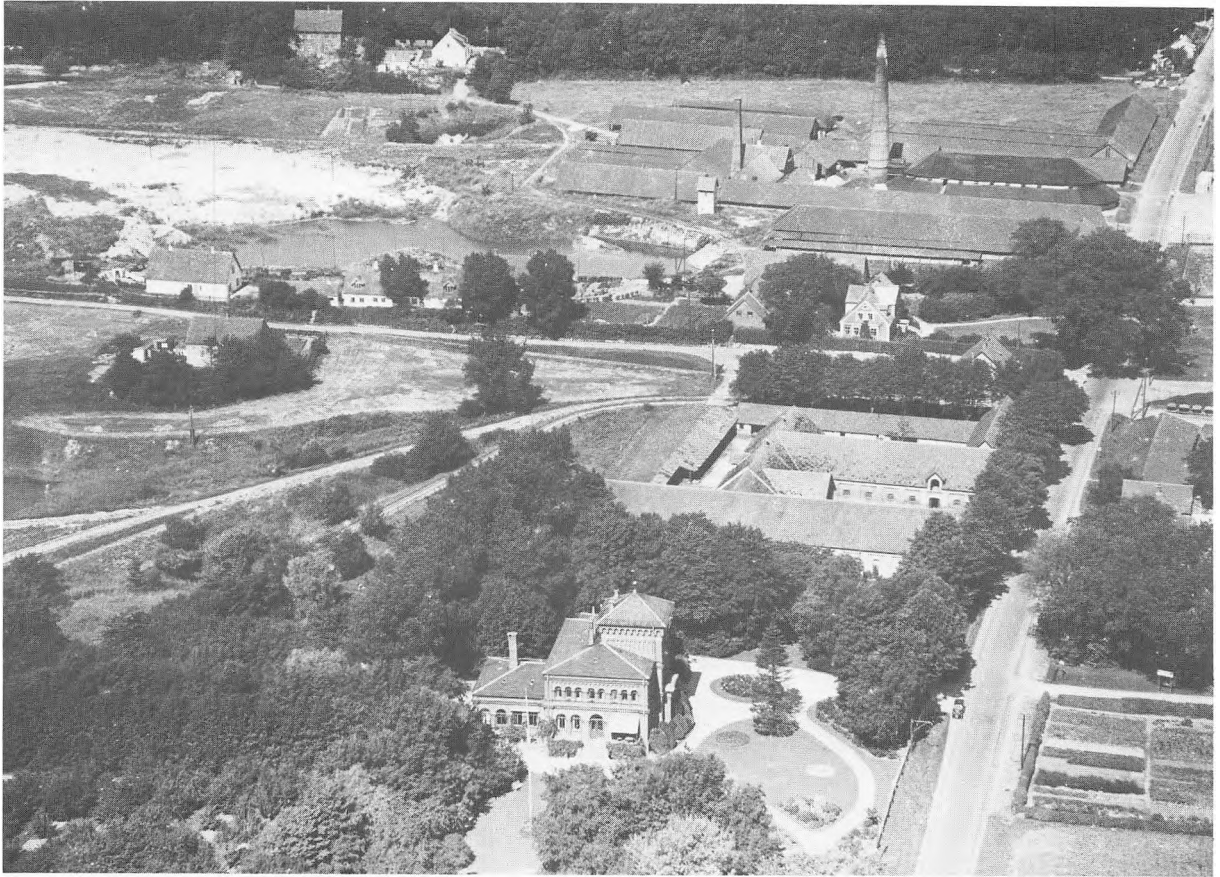
I 1919 så det efterhånden sløjt ud med lerforekomsterne på Gadevang, og Clausen besluttede at sælge teglværket.

»Der er vist kun ler til endnu et års tid, så man må jo gribe lejligheden, når den synes bedst«, sagde Clausen til Frederiksborg Amts Avis i anledning af, at han havde solgt teglværket til grosserer Chr. Bolvig fra Hillerød.

Gadevang Teglværk blev nu nedrevet og Bolvig købte desuden teglværket i Borup.

Heinrich Clausen fortsatte med at drive den 60 tdr. land store gård og købte nogle år senere Gråsten Teglværk.

I løbet af sommeren 1908 opførte den københavnske murermester V. Henckel et nyt teglværk i Karlebo kommune – nemlig i Niverød, med navnet Niverødgård Teglværk. Det var fra starten fuldt moderne og producerede røde, gule og flammede mursten, tagsten og drænrør. Det beskæftigede 27 arbejdere, var udstyret med en stor ringovn og en dampmaskine på 120 hk. Pudsigt nok forekom netop dampmaskinen i firmanavnet, da det året efter opførelsen blev ændret til Dampteglværket Guldborg. Dampkraften var stadig noget at være stolt af! Sommeren 1912 blev navnet igen ændret til Karlebo Teglværk, da Aktieselska-

*Sølyst set fra oven med avls-
gården og Niverød Teglværk
på den anden side af vejen, der
i dag hedder Campingvej.*

bet Ny Kalkbrænderi købte
virksomheden.¹⁴²

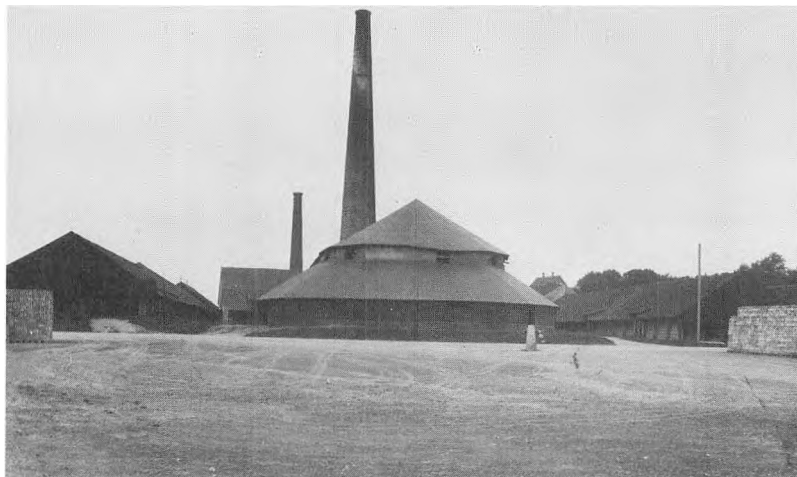
En dag i foråret 1908 note-
rede Friedrichsen i sin dagbog,
at han havde haft besøg af en
teglværkskollega ved navn O.

Fabricius, der var blevet an-
taget til at bygge og lede et nyt
teglværk ved Humlebæk staa-
tion. Humlebæk Teglværk
kom kort efter i funktion, og
det var fra starten anlagt til
udelukkende at producere tag-
sten.

I 1909 havde P. Koefoed
overtaget Niverød Teglværk,
som han hidtil havde ejet sam-
men med en kompagnon. Tegl-
værket havde i mange år haft
problemer med at finde let til-
gængeligt ler. Allerede i 1880
var det meste af leret blevet
gravet i en inddæmning i Øre-
sund, og derudover havde det
nok altid faldet svært at finde

penge til at modernisere drif-
ten for.¹⁴³ Koefoed, der var
ugift, var i 1917 blevet en
ældre mand, da han skilte sig
af med Niverød Teglværk. For
en pris af 180.000 kr. blev det
solgt til et aktieselskab med
den københavnske trælast-
handler Harald Simonsen i
spidsen.¹⁴⁴ Direktøren, der
havde tilnavnet Guld-Harald,
må pludselig have fattet in-
teresse for teglproduktion, for
han havde ikke nok i Niverød.

Efter et årstid som tegl-
værksmand, opsøgte han
Friedrichsen for at få en fast
kontrakt om levering af mur-
sten fra Sølyst. Det var i årene

Niverød Teglværks gamle langovn som den så ud, når man kom forbi på gamle Strandvej.

under 1. verdenskrig, hvor der var stenmangel, og selvom Sølyst ikke kunne tilfredsstille efterspørgslen, blev Simonsens forespørgsel mødt med imødekommenhed.

Heinrich Friedrichsen havde af og til haft lyst til at afhænde Sølyst for i stedet at købe en gård og hellige sig landbruget. Det må være kommet Simonsen for øre, for ved et besøg på teglværket udtrykte han pludselig ønske om at købe hele virksomheden. Friedrichsen solgte dog ikke Sølyst, heller ikke da grosserer Chr. Bolvig kort efter kom på besøg og erklærede, at »han syntes særdeles godt om teglværket« og var meget interesseret i at købe.

Nogle måneder senere handlede Bolvig i stedet med Clausen, og Simonsen købte samtidig et andet teglværk, Snesere ved Præstø. Fra sit kontor på Østerbro sad Harald Simonsen nu og styrede sine

virksomheder, og i 1921 importerede han tilmed 1 million mursten fra Tyskland.¹⁴⁵

Nivågård Teglværk var indtil 1923 stadig i familien Hages eje, men efter Johannes Hages død blev virksomheden omdannet til en selvejende institution. På Nivågård var det gennem årene teglværkets forvaltere, der havde haft den store indflydelse på driften og moderniseringen.

Carl Andersson var kommet til teglværket i 1875 og havde med årene fået øget produktionen fra 2 millioner sten til 7 millioner årligt.

Forvalterens søn, Theodor Andersson, kom i 1918 hjem fra Sverige, hvor han havde lært faget, og han blev ansat på Nivågård. Han fandt da teglværket gammeldags og begyndte med godsejerens accept at modernisere det. Da Carl Andersson døde i 1921, overtog sønnen hans plads som inspektør.¹⁴⁶

I Helsingør var det gået tilbage for Dithmers gamle teglværk. Som følge af de nedadgående konjunkturer i 1880'erne, da byggeriet tog af og konkurrencen fra de andre nordsjællandske teglværker drev priserne ned, havde Dithmer sat hele formuen til ved at håbe på bedre tider og holde virksomheden i fuld drift. Landmandsbanken overtog til sidst ejendommen, og en af Dithmers sønner blev indsat som inspektør, mens den gamle mand blev boende i hovedbygningen og stadig havde fornemmelsen af at være med i driften.¹⁴⁷

Foråret 1916 led Klostermosegård samme skæbne som så mange andre teglværker – det var ikke længere muligt at finde nogenlunde let tilgængeligt ler. Virksomheden blev solgt til nedrivning for 140.000 kr. og den unge Dithmer og hans søster flyttede til Hillerød.¹⁴⁸

Familieforetagendes afslutning – og virksomhedens fortsættelse

Ligesom det var gået faderen, gik det Heinrich Friedrichsen – teglværksejerens virksomme liv blev afsluttet i hans bedste alder. Fra efteråret 1928 begyndte sygdomme at slide sig ind på ham, og det blev efterhånden klart, hvor det bar hen.

Ved generalforsamlingen i maj 1929 blev Friedrichsen genvalgt til bestyrelsen i Teglværksforeningen, men i løbet af de næste par måneder var helbredet blevet så dårligt, at han besluttede at afhænde sin virksomhed.

Juli 1929 overtog A/S Faxe Kalkbrud så Sølyst Teglværk og det tilhørende 100 tdr. land store landbrug for en pris af 425.000 kr.¹⁴⁹ Undtaget fra salget var hovedbygningen og den tilhørende park, der forblev i familiens eje.

Efter et langt og strengt sygeleje døde Heinrich Friedrichsen natten til den 4. november 1929, 59 år gammel.

»Der var et følsomt, tålmodigt og karakterfast gemyt bag det tilsyneladende tilknappe ydre væsen«, lød teglværkskollegaen Alfred Olsens karakteristik af afdøde.¹⁵⁰ I Teglværksforeningen holdt formanden, landstingsmand Lauersen, en mindetale, hvor det lød, at Friedrichsen 'foruden at have været en anerkendt og dygtig fag-

Heinrich Friedrichsen i parken med et af sine børnebørn.

mand, havde været en elskværdig personlighed, som bestyrelsen havde haft nytte og glæde af at se i sin midte.¹⁵¹

Ejerskiftet betød på mange måder indgangen til en helt ny tid.

Guðrun Friedrichsen, der kort efter tillige mistede sin yngste datter, Eva, flyttede til en lejlighed i København, hvor hun tilbragte de næste tre vintre, og nede på teglværket skete der i de følgende år store forandringer.

Direktøren for Faxe Kalkbrud, Carl Schou, havde i mange år kendt familien Friedrichsen og været nær ven

Guðrun Friedrichsen fotografet på terrassen i 1970.

til Fritz Friedrichsen i Allerød, og selskabet havde siden 1900 været eneforhandler af Ny Allerødgårds teglprodukter. Så det var ikke tilfældigt, at en af sønnerne fra Allerød, Fritz Peter Friedrichsen, blev ansat som inspektør, da Faxø overtog Sølyst Teglværk. Faxø Kalk skulle iøvrigt senere i 1947 tillige købe Ny Allerødgård Teglværk.¹⁵²

Den 27-årige Fritz Friedrichsen, der altså var nevø til afdøde, havde lært teglværksfaget hjemme i Allerød, havde senere været hos Heinrich Clausen på Gråsten Teglværk

og kom nu fra et femårigt ophold i Amerika.

Inspektør Friedrichsen og Faxø Kalkbrud fortsatte med teglværkets modernisering. En af teglværksindustriens markante skikkelser, ingeniør Alfred Olsen, blev inddraget i et stort udvidelsesprojekt i 1934, hvor man opførte et helt nyt langovns-anlæg nord for det bestående teglværk. Alfred Olsen havde igennem årene været involveret i alt, hvad der havde med faget at gøre – som rådgivende ingeniør, leder af teglmesterskolen i Svedala i Sverige, han havde

Arbejdere og funktionærer på Sølyst Teglværk 1932. I midten ses med kasket formand Anders Frederiksen, bogholder Møller og inspektør Fritz Friedrichsen. Mange af arbejderne var polakker, blandt andre ses Maria Daniel nr. 2 til venstre for formanden, og hendes mand Stanislaw Daniel står smilende i midterrækken nr. 4 fra højre.

været aktiv i foreningslivet og var nu tilknyttet F. L. Smidth, der også i de følgende årtier medvirkede til udviklingen af

Da Faxø Kalkbrud i 1934 opførte en tredje langovn på Sølyst, blev det ekspertens i teglværksanlæg, Alfred Olsen, der tegnede projektet. Her ses han på byggepladsen sammen med inspektør Friedrichsen.

teglværkernes industrialisering.

Sølyst blev nu landets eneste teglværk med tre langovne, og senere blev der da også sat rekord med en årsproduktion på 18 millioner sten.

Tidens byggestil betød, at det brede sortiment blev indskrænket – fortidens formsten

og glacerede produkter var der ikke mere bud efter, og de røde tagsten holdt man også op med at producere.

Den rødler, Sølyst havde adgang til, var af så dårlig beskaffenhed, så selvom man indtil 1950'erne stadig producerede røde sten af eget ler, gik man efterhånden over til at købe rødleret andre steder fra. Mangelen på rødler betød dog også, at teglværket koncentrerede produktionen om gule mursten. Man hentede blåler ude i den nordlige inddæmning i Øresund, søgraven, indtil en kraftig efterårsstorm brød igennem og begravede både tipvogne og skinner, der efter sigende skal ligge der endnu, på bunden af søen. Dæmningen, der var støbt af

beton og murbrokker, var blevet repareret af inspektør Friedrichsen i begyndelsen af trediverne. Men nogle år senere brød den altså sammen, hvorefter man opgav videre gravning på stedet. Siden er der ikke blevet gravet øst for Strandvejen.

Sølyst fortsatte med at grave ler bag Laveskov, og da Humlebæk Teglværk blev nedlagt først i 1950'erne købte man dets lergrave i Langstrup – også kaldet Abessinien.

I 1960'erne begyndte Sølyst at grave ler umiddelbart nord for, hvor Nivå Centret i dag ligger, og det var indtil 1981 det eneste sted man gravede.

Kalkbrændingen var man ophørt med først i 1930'erne, så da den nye Strandvej blev

anlagt i årene 1942–44, og den blev ført ind over Sølysts jord i Strandmosen, blev de sidste rester af den gamle, runde kalkovn fjernet.

For Niverød Teglværk blev mangelen på ler en alvorlig trussel. Man købte et lille jordstykke af Sølyst og fik ret til at grave i Laveskov, men i slutningen af 1950'erne var det ikke muligt at føre produktionen videre, og teglværket, der havde været i funktion til det sidste, blev nedrevet.¹⁵³

På transportområdet var der atter sket afgørende ændringer. Allerede i 1910 havde Lerindustrien skrevet:

»Den tid er næppe fjern, da man har lov til at færdes med automobiler på biveje her i

landet, og det vil derfor være formålstjendtligt, at teglværkerne holder øje med disse køretøjers udvikling«.¹⁵⁴

Besværet med at skaffe det nødvendige antal banevogne samt stigningen i godsbanetaksterne var medvirkende til, at lastbilerne fra midten af 1920'erne i stigende grad blev benyttet til transport.

I Nivå startede Aage Husted i 1929 sin vognmandsforretning, i begyndelsen med en enkelt vogn, og han kørte for teglværkerne, ikke mindst Sølyst.

Husted var søn af stationsforstanderen, og han blev således nærmest konkurrent til faderen.¹⁵⁵ I de følgende krisear blev godstransporten med DSB nærmest halveret, og i

Der arbejdes på den nye langovn i 1934. Da tunnelovnen i 1966 opførtes blev langovnlægget overflødig, og det blev fjernet i 1981.

årtierne efter stagnerede den ganske. Det vil sige, man transporterede helt op i 1960'erne både murstensprodukter, kul og koks med bane. Men i 1969 blev læssesporene på Nivå station fjernet, og på det tidspunkt var smalsporbanen på teglværkerne også forlængst nedlagt.

I løbet af 1930'erne var teglværkets smalsporbane også blevet motoriseret. Hestene var blevet udskiftet med et lille motorlokomotiv. Mange steder, blandt andet på Ny

I 1981 besluttede man at nedlægge driften af Sølyst Teglværk, hvorefter alle gamle teglværksbygninger og lader blev nedrevet.

Allerødgård Teglværk, kørte man en overgang med damplokomotiver, men på Sølyst gik man direkte fra heste til motorkraft.

Søvejen havde været i brug til op i midten af århundredet, hvor skibe lagde til i Sletten havn. Sølysts egen skibsbro var, ligesom naboernes, gået til i den strenge isvinter i 1922. Sundet havde været frosset helt til, og ved tøjbruddet om foråret skar isen selve broen til pindebrænde, mens brohovedet med stenfundamentet blev liggende ude i sundet. Her blev det liggende, indtil den lokale roklub under krigen sejlede ind i det, og teglværket blev dømt til at fjerne det.

I 1965 blev inspektør Friedrichsen afløst af driftsleder E. R. Carlsen, og siden fandt den endelige fuldautomatisering af produktionen sted.

Man opførte i 1966 et mo-

derne tunnelovnsanlæg, hvor ved murstenene transporteres på vogne ind gennem den tændte ovn, og kommer ud som færdigbrændte.

Herved blev de gamle langovne overflødige, og den ældste fra 1870'erne måtte vige pladsen for den nye tunnelovn. Langovnen fra 1883 stod til så sent som i 1981 og kunne da uden besvær været taget i brug, idet den gennem årene var blevet vedligeholdt og stadig var i god stand.

Med årene var mange af de gamle lader og bygninger blevet fjernet fra teglværkets område, således flere af de arbejderboliger der havde været indrettet i træbarakkerne. Aldershvile-længerne ved siden af Kystbanesporet blev revet ned omkring 1970, hvor de havde stået ubeboede og forfaldne i nogle år. Men tæt ved Strandvejen ligger stadig den gamle, hvide søkaserne, hvor i

sin tid polakker og sæsonarbejdere boede. Den er i dag restaureret og indrettet til boelse efter vor tids krav.

Sølysts kapacitet var i 1981 på 10 millioner sten årligt, og med teglværket kørende i fuld drift var der 25 mand ansat til at producere et sortiment af røde og gule mursten.

Men da afsætningen var præget af den almindelige, dårlige byggesituation, var årsproduktionen imidlertid en helt anden, så i august 1981 besluttede Faxe Kalk at indstille handelen med byggematerialer og standse produktionen på Sølyst Teglværk fra årsskiftet 1982.¹⁵⁶

Flere år forinden havde man vist anet udviklingen, for, som man sagde på teglværket engang, ville det være en utopisk tanke, at Sølyst Teglværk kunne blive liggende på noget af Danmarks dyreste jord for tid og evighed...

Finale

Det der i sin tid havde været den stolte hovedbygningens funktion – at huse virksomhedens ejere og virke som dens vartegn – var ved salget i 1929 hørt op.

Som årtierne gik, blev bygningen, 'Slottet', som det lidt spøgefuldt kaldtes, et kuriøst minde fra en fjern fortid. Huset var et levn fra gamle dage, og som bygning nåede det en farlig alder. Det var gammelt,

men ikke så gammelt, at man tog dens kulturhistoriske og stilmæssige værdier helt alvorligt.

Og samtidig var det upraktisk med sådan et stort hus, besværligt at holde, dyrt at varme op, og behæftet med store ejendomsskatter. Det ene med det andet havde alvorligt svækket familiens vilje til at bevare bygningen.

Så enden på det blev, at ho-

vedbygningen og parken blev solgt i 1970, og som en del af salgsbetingelserne indgik, at den aldrende fru Friedrichsen

Gudrun Friedrichsen og husbestyrerinden Ellen Hansen fotograferet på plejehjemmet Brønsholmsdal i november 1975, da frk. Hansen kunne holde sit 60-års jubilæum som ansat på Sølyst.

Foråret 1976 begyndte man nedrivningen af den gamle hovedbygning. Overalt viste træet sig at være friskt, så det kunne sælges til genbrug.

kunne blive boende så længe hun levede. Samtidig godkendte byrådet et udkast til køberens udstykning af haven og gårdspladsen, og fru Friedrichsen kunne nu sidde i sin stue og se på, at man byggede fuldt af små typehuse i haven. Familien fandt det vanskeligt at sidde ugenert nogen steder med byggepladser rundt om-

kring og med Sølyst midt i det hele.

»Vi levede så dejligt i fred og ro i gamle dage«, mindedes fru Friedrichsen, »der er ikke spor, der er som dengang«.¹⁵⁷

Men Gudrun Friedrichsen bevarede dog et vældigt livsmod og sit gode humør, og hun fulgte levende med i, hvad der foregik ude i verden.

I november 1975 kunne Ellen Hansen holde 60 års jubilæum som ansat på Sølyst. Hun modtog fortjenstmedaljen i guld for lang og tro tjeneste, og samtidig havde tjenesteforholdet udviklet sig til et nært og dybt venskab med fru. Ellen Hansen var nærmest

blevet som et medlem af familien.

Men den gamle frues helbred var ikke længere godt, og sammen med frk. Hansen flyttede hun til plejehjemmet Brønsholmsdal i Kokkedal. Her døde hun kort efter, 8 måneder før hun kunne holde sin 100-års fødselsdag.

Og da gik det stærkt med at udrydde de sidste rester fra teglværksfamiliens storhedstid.

»Sølyst er ingen skøn sag, så kun få vil begræde dens forsvinden«, skrev den lokale avis, og på trods af alle arkitektoniske kvaliteter og historiske værdier, var den almin-

Et sørgeligt kik gennem hovedbygningens tre store stuer medens nedrivningsarbejdet stod på.

delige holdning ganske ligegyldig overfor, hvad der var ved at ske.¹⁵⁸

Kommunens borgmester Jørgen Jensen mente heller ikke, at der var noget bevarelsesværdigt ved huset:

»Den store kasse har jo været en grim plet i byen alt for længe«, udtalte han og fortsatte, »at alle var enige om, at den burde fjernes«.¹⁵⁹

Den skæmmede jo hele omegnen, der var ikke meget stil ved den – en stor klods, et produkt af mange penge...

Der havde dog været en vis debat om bygningens skæbne nogle år forinden. I midten af 1960'erne havde man drøftet muligheden for at lade kommunen overtage den og anvende den som medborgerhus med bibliotek og fritidsaktiviteter. Men på det tidspunkt syntes man, at Karlebo kommune var for lille til den slags projekter.

Inventaret blev solgt på auktion, og allerede inden da, i marts 1976, var entreprenøren i fuld gang med nedrivningen af huset. Systematisk blev alt skilt ad, gulvbrædder brækket op, paneler, døre og trapper fjernet og skiferpladerne på taget blev forsigtigt pillet af. Det hele var friskt og uden råd og kunne sælges som en ganske indbringende forretning.

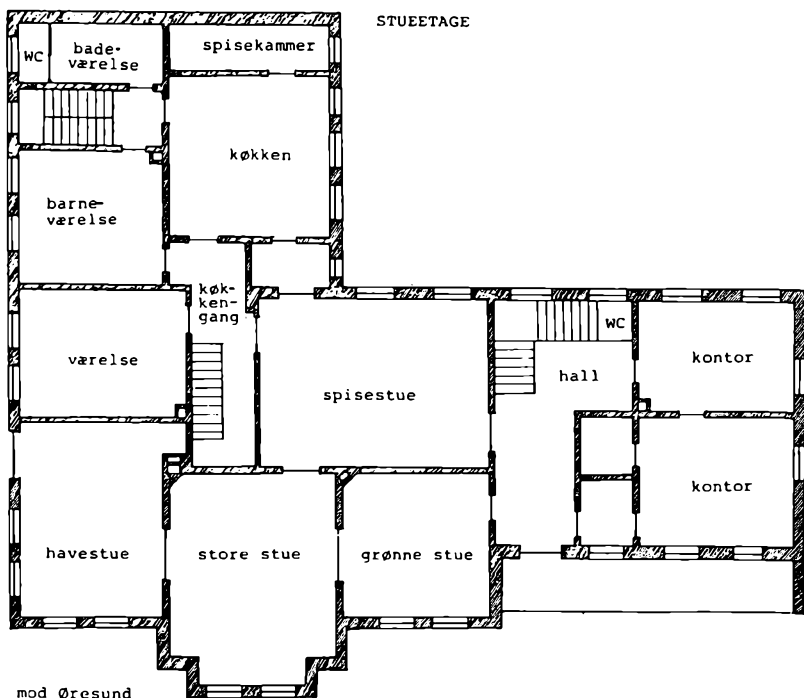
Under nedrivningen, der ialt varede et par måneder, blev Sølyst målet for mange lokaltboendes søndags-eftermiddagstur. I slutningen af april var arbejdet så vidt fremskredent, at man kunne begynde at vælte murene, og entreprenøren styrede bulldozeren med fuld kraft mod den afpillede bygning. Med majestætisk rumlen og i mægtige

Efter at skifertag, gulvbrædder og andet anvendeligt materiale var fjernet fra bygningen, manglede man kun at vælte murene. Det klarede en enkelt mand i en bulldozer.

støvskyer styrtede murene til jorden.

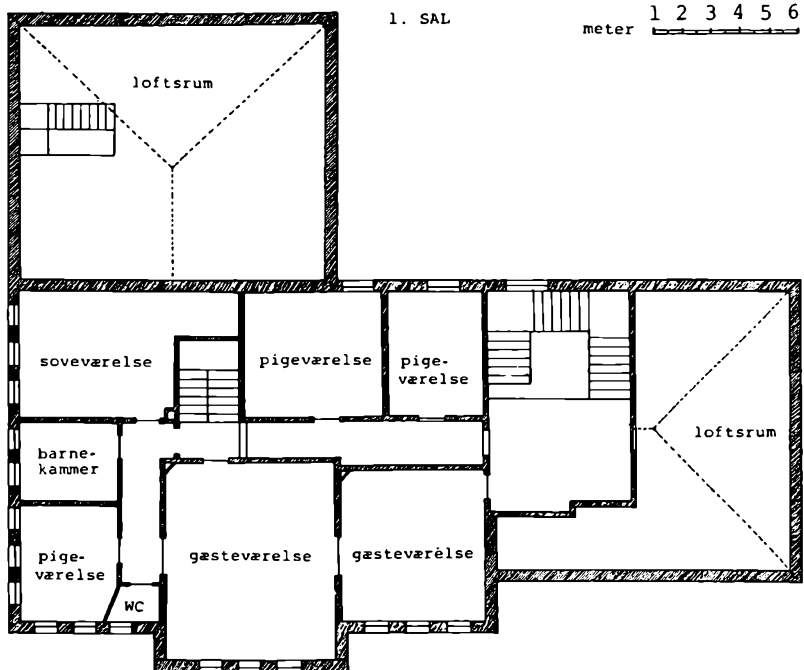
Pladsen var klar for et nyt sceneri...

Tegning over Sølyst hovedbygning

Billedregister

Billederne er venligst udlånt af Helsingør Bymuseum 12 (maleri tilhører Wiibroe Bryggeri) Karlebo Lokalhistoriske Forening 17, 23, 33, 38, 49 (foto: G. Lindstrøm. Nationalmuseet), 56, 60, 72, 73, 81, 82, 85, 86 Matrikeldirektoratet 15 ('Kort over Karlebo Sogn', tegnet af M. Lumholtz 1878. Udsnit) Rigsarkivet 8 ('Kort over vejen fra Hirshholm til Helsingør', 1779. Udsnit) Nina Andersen, Helsingør 74, 75 Aase Brødsgaard, Tåstrup 20, 39, 40, 41, 43, 67, 83 Stanislav Daniel, Humlebæk 58, 65, 69, 70 Else Deleuran, Vejle 40, 44, 53 Albert Friedrichsen, Frederiksværk 11 (stik af D. Winter), 19 (maleri af T.H. Bredsdorff), 21, 35, 45, 55, 84 Aage Hansen, Humlebæk 77 Henning og Elna Jensen, Nivå 61 Henrik Lindegaard, Hillerød 37, 76 Eva Møller-Kristensen, Espergærde 75, 83

Emmy og Grethe Pilsø, Nivå 34 Jørgen Rubæk, Hillerød 88 (1975) Palle Sørensen, Vejenbrød 62 (Nordsjællandske Prospekter) Agnetha Østrup, Virum 80 Egne fotos 13 (1969), 25 (1969), 26 (1982), 29 (1981), 59 (1982), 71 (1982), 79 (1981), 87 (1981), 89 (1976), 90 (1976)

Endelig er der benyttet illustrationer fra Berlingske Tidende 9 (15. september 1860) Hirshholm Districts Ugeblad 18 (15. oktober 1861) Hørsholm Avis 30 (1. april 1890) Industriforeningens Tidsskrift 52 (23. oktober 1891) Lerindustrien 54 (23. maj 1913) Social-Demokraten 64 (6. september 1907), 68 (5. september 1907) Postkort 30, 36, 46, 47, 51

Noter

Vigtige kilder har været F. J. Friedrichsens manuskript: 'Oplysning om min afstamning på fædrene side', dateret 1943, og H. N. Friedrichsens dagbøger for Sølyst Teglværk 1893–1926, der på trods af en noget kortfattet form giver et indtryk af livet på teglværket. Desuden har mundtlige beret-

ninger fra familien Friedrichsen og folk tilknyttet Sølyst været af værdi.

Ejendommens historie er konstrueret efter Skøde- og Panteprotokoller i Landsarkivet, ligesom folketællingslister og teglværkets regnskabsbøger har været anvendt. Fagbladet Nordisk Tidsskrift for

Lervare- og Stenindustri, senere kaldet Lerindustrien, har fra 1897 været en vigtig kilde til belysning af teglværksindustriens udvikling.

Forkortelsen KLF står for Karlebo Lokalhistorisk Forening.

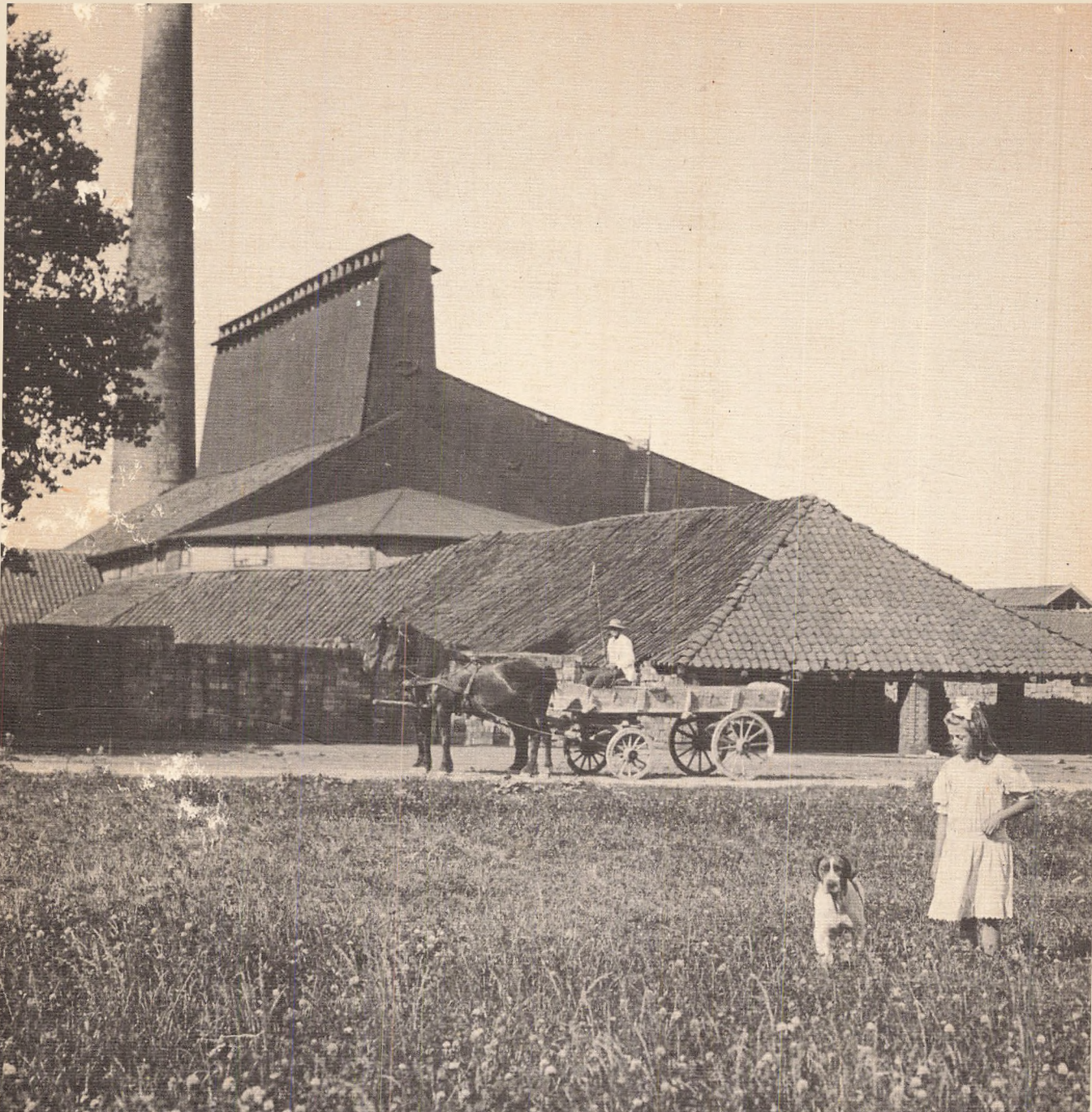
- 1 Trap, J.P.: Kongeriget Danmark, 4. udg., bind II, 1920, s. 4
- 2 Lerindustrien, 16. marts 1928
- 3 Trap, J.P.: Kongeriget Danmark, 4. udg., bind II, 1920, s. 83
- 4 Christensen, C.: Hørsholms historie, 1876, s. 44
- 5 samme, s. 45
- 6 samme, s. 55
- 7 samme, s. 337
- 8 Fabriks- og Erhvervstællingen 1855, Karlebo sogn. Rigsarkivet
- 9 Skøde- og Panteprotokoller, Hirschholm Birk 1850–65. Landsarkivet
- 10 Clausen, H.V.: Sønderjylland – en rejsehåndbog, 1890, s. 134
- 11 Skram, Erik: Hinsides grænsen – erindringer fra Sønderjylland efter 1864, 1877, s. 83
- 12 Nielsen, Aksel: Industriens historie i Danmark, 1944, s. 162
- 13 samme, s. 178–179
- 14 Friedrichsen, F.J.: Oplysninger om min afstamning på fædrene side, 1943. KLF
- 15 Fabrikstælling 1855...
- 16 Galschiøt, M.: Helsingør omkring midten af forrige århundrede, 1921, s. 191
- 17 Friedrichsen, F.J.: Oplysninger...
- 18 Skøde- og panteprotokoller, 1860
- 19 Industritællingen 1872, Karlebo sogn. Rigsarkivet
- 20 Jensen Strandmose, Niels: Strandmosegård. Humlebæk Lokalhistorisk Arkiv
- 21 Nielsen, Aksel: Industrien historie..., s. 186
- 22 Fabrikstælling 1855...
- 23 Christensen, C.: Hørsholms historie..., s. 336
- 24 Fabrikstælling 1855...
- 25 Industritælling 1872...
- 26 Fabrikstælling 1855...
- 27 Hirschholm Districts Ugeblad, 8. maj 1865
- 28 Friedrichsen, F.J.: Oplysninger...
- 29 Industritælling 1872...
- 30 Hovedbog for Sølyst Teglværk 1868. KLF
- 31 Nielsen, Aksel: Industrien historie..., s. 166–167
- 32 Hovedbog for Sølyst...
- 33 Friedrichsen, F.J.: Oplysninger...
- 34 Hovedbog for Sølyst...
- 35 Willerslev, Richard: Studier i dansk industrihistorie 1850–80, 1952, afsnit 7, s. 119
- 36 Hørsholm Avis, 15. juli 1890
- 37 Folketællingen, Karlebo sogn 1870. Rigsarkivet
- 38 Friedrichsen, F.J.: Oplysninger...
- 39 Brev fra F.H. Friedrichsen til Karlebo sogneråd, 29. januar 1876. KLF
- 40 Friedrichsen, F.J.: Oplysninger...
- 41 Fabrikstælling 1855...
- 42 Uhrskov, Anders: Fra stavsbånd til vore dage, bd. 3: Fra land og by, 1940, s. 114
- 43 Mundtlig beretning af Albert Friedrichsen, Tisvilde 1981
- 44 Hirschholm Districts Ugeblad, 8. maj 1865
- 45 samme, maj 1866
- 46 Nørregård, Georg: Arbejdsforhold indenfor dansk håndværk og industri 1857–99, 1943, s. 237
- 47 Lerindustrien, 9. maj 1930
- 48 Nørregård, Georg: Arbejdsforhold..., s. 246
- 49 samme, s. 246
- 50 Lerindustrien, 11. juli 1920, s. 57
- 51 Fortegnelse over arbejdsfolk, Sølyst Teglværk 1872. KLF
- 52 Regnskabsbøger, 1864. KLF
- 53 Lerindustrien, 17. september 1909
- 54 Beskrivelse af Ejendommen Sølyst, omkr. 1893. Hørsholm Egns Museum
- 55 Lerindustrien, 20. september 1907
- 56 Land og Folk, 21. september 1951
- 57 Beskrivelse af Ejendommen...
- 58 Hansen, Bent: Trækkraft, 2. del. Tipvognen. 1979, s. 21–22
- 59 Hovedbog for Sølyst...
- 60 Industritælling 1872. Rigsarkivet
- 61 Hovedbog for Sølyst...
- 62 Beskrivelse af Ejendommen...
- 63 samme
- 64 Willerslev, Rich.: Studier..., s. 117
- 65 Industritælling 1872...
- 66 Beskrivelse af Ejendommen...
- 67 Borup, F.: Teglværksindustri –

- kortfattet vejledning for Teglbrændere, 1886
- 68 Dagbøger for Sølyst Teglværk 1893–1926. 17. marts 1915. KLF
- 69 Mundtlig beretning af Olga Andersson, Hørsholm, 1976
- 70 Langberg, Hrald: Danmarks bygningskultur 2, 1955, s. 187
- 71 Klein, Vilh.: Arkitektportraiter 1896, manuskript, s. 123. Det Kongelige Bibliotek
- 72 Weilbach, Ph.: Kunstnerleksikon, 1949
- 73 Mundtlig beretning af Aage Hansen, Humlebæk 1981
- 74 Mundtlig beretning af Olga Andersson, Hørsholm 1976
- 75 Stemann, Helga: Meldahl og hans venner, 1932, s. 24
- 76 Brev fra F.H. Friedrichsen til Karlebo Sogneråd, 1886. KLF
- 77 Mundtlig beretning fra F.P. Friedrichsen, Hillerød 1981
- 78 Hørsholm Avis, 15. juli 1890
- 79 samme, 19. juli 1890 og 24. juli 1890
- 80 Oversigt over Wilh. Chr. Nielsen og Anna Christina Andersdotters efterkommere, upubl. 1949. Udlånt af Eva Møller-Kristensen, Espergærde
- 81 Dagbøger..., 13. maj 1898
- 82 Mundtlig beretning af Aase Brødsgaard, Tåstrup 1981
- 83 Friedrichsen, F.J.: Oplysninger... 1910
- 84 Dagbøger..., 28. oktober 1910
- 85 Dagbøger..., 9. januar 1901
- 86 Mundtlig beretning af Aage Hansen, Humlebæk 1981
- 87 Hovedbog for Sølyst...
- 88 Schneider, A.: Danmarks handelsflåde i året 1883
- 89 Schmelling, Asger: Humlebæk fiskerleje. Fra Frederiksborg Amt, årbog 1971, s. 67
- 90 Dagbøger..., 8.-9. maj 1900
- 91 samme, 26. december 1902
- 92 Thomassen, P.: Kystbanen 1872–1972, 1972, s. 170
- 93 Nordisk Tidsskrift for Lervare- og Sten-Industri, 30. april 1900
- 94 samme, 20. januar 1922
- 95 Dagbøger..., 25. maj 1901
- 96 Lerindustrien, 31. oktober 1905
- 97 Nordisk Tidsskrift..., 30. juni 1902
- 98 Lerindustrien, 2. juli 1915
- 99 samme, 15. marts 1912
- 100 samme, 7. august 1908
- 101 samme, 23. maj 1913
- 102 samme, 5. december 1913
- 103 samme, 8. august 1919
- 104 Breve, Sølyst. KLF
- 105 Dagbøger..., 23. juli 1898
- 106 Lerindustrien, 31. januar 1906
- 107 Dagbøger..., 31. marts 1903
- 108 Lerindustrien, 16. marts 1928
- 109 Nordisk Tidsskrift..., 15. oktober 1899
- 110 samme, 15. oktober 1899, iflg. A. F. Bergsøe: Den danske stats statistik, tolket af Rudolf Schou
- 111 samme, 14. maj 1926
- 112 Nordisk Tidsskrift..., 11. maj 1898
- 113 Lerindustrien, 16. september 1910
- 114 samme, 22. juli 1920
- 115 samme, 14. maj 1926
- 116 samme, 28. maj 1926
- 117 Brev fra Theodor Andersson til F.H. (H.N.) Friedrichsen, 22. juni 1925. KLF
- 118 Lerindustrien, 20. marts 1908
- 119 Nørregård, Georg: Arbejdsforhold..., s. 378
- 120 Teglværksforeningen af 1893. 12. april 1893 til 12. april 1918, 1981, s. 5–6
- 121 samme, s. 12
- 122 Nordisk Tidsskrift..., 31. januar 1900
- 123 samme, 31. januar 1900
- 124 Lerindustrien, 6. september 1907
- 125 Nordisk Tidsskrift..., 31. maj 1903
- 126 samme, 15. december 1904
- 127 Dagbøger..., maj 1900 og maj 1916
- 128 Lerindustrien, 3. april 1908
- 129 samme, 4. oktober 1907
- 130 Brev fra H.N. Friedrichsen til Industrifagene. KLF
- 131 Skema over udenlandske arbejdere, omkr. 1909. KLF
- 132 Mundtlig beretning af Else Boldt, Humlebæk 1981
- 133 Dagbøger..., 11. december 1916 og 30. maj 1918
- 134 Mundtlig beretning af Emma Tost, Helsingør 1982
- 135 Mundtlig beretning af Aage Hansen, Humlebæk 1981
- 136 Berlingske Tidende, 1. marts 1976
- 137 Mundtlig beretning af Ellen Hansen, Kokkedal 1976
- 138 Mundtlig beretning af Aage og Lisbeth Hansen, Humlebæk 1981
- 139 Mundtlig beretning af Stanislaw og Maria Daniel, Humlebæk 1981
- 140 Lerindustrien, maj 1974
- 141 Mundtlig beretning af Albert Friedrichsen, Tisvilde 1981
- 142 Lerindustrien, 16. oktober 1908
- 143 Brev fra P. Koefoed til Karlebo Sogneråd, 28. januar 1883. KLF
- 144 Lerindustrien, 15. juni 1917
- 145 Dagbøger..., 27. april 1918, 16. februar 1921
- 146 Andersson, Theodor: Lidt historie om Nivå, dens befolkning og virksomhedernes tilblivelse, 1962
- 147 Galschiøt, M.: Helsingør omkring..., s. 192
- 148 Dagbøger..., 24. april 1916
- 149 A/S Faxø Kalkbrud – et tilbageblik over selskabets virksomhed gennem 50 år, 1934, s. 90
- 150 Lerindustrien, 22. november 1929
- 151 samme, 9. maj 1930
- 152 Mundtlig beretning af Fritz P. Friedrichsen, Hillerød 1981
- 153 Mundtlig beretning af Fritz P. Friedrichsen, Hillerød og E.R. Carlsen, Nivå 1981
- 154 Lerindustrien, 4. februar 1910
- 155 Mundtlig beretning af Aage Husted, Nivå 1976
- 156 Mundtlig beretning af E.R. Carlsen, Nivå 1981 og 1982
- 157 Mundtlig beretning af Gudrun Friedrichsen, Nivå 1973
- 158 Lokalavisen, 24. marts 1976
- 159 Samtale med Jørgen Jensen, Karlebo Kommune 1976

Person- og stedregister

- Aldershvile 25, 51, 58, 78, 87
 Allerød 42, 83-84
 Ammentorp, Eva, husbestyrerinde 42
 Andersen, Alfred, teglværksarbejder 74
 Andersson, Carl, forvalter (1854-1921) 82
 Andersson, Theodor, inspektør (1884-1969) 62, 75, 82
 Antvorskov Teglværk 22
- Basse, Carl Ferdinand, teglværksejer 14
 Bermansdal 16
 Bjerregade 20
 Bloustrødgård 21
 Boldt, Carl Henrik, bogholder (1865-1921) 42, 71, 72
 Boldt, Emilie Jacobine, f. Christensen 72
 Bolvig, Christian, grosserer 80, 82
 Borup Teglværk 65, 80
 Broagerland 10
 Brønsholmsdal 88, 89
- Campingvej 81
 Carlsen, E. R., driftsleder 87
 Carolinesminde 9
 Centralkontoret 62
 Christensen, L., slagter 18
 Christensen, Lars, gårdejer 18
 Christiansen, Christopher, teglværksejer 14
 Clausen, Fritz, teglværksejer (1875-1902) 21
 Clausen, Heinrich Johan, teglværksejer (1873-1942) 21, 42, 44-45, 52, 63, 80, 82, 84
 Clausen, Karoline, g. Schrøder (1800-1872) 12
 Clausen, Lucie, f. Friedrichsen (1842-1923/24?) 20-21
 Clausen, Peter, teglværksejer (1825-1894) 20-21
- Collin, Edvard, etatsråd (1808-1886) 14
- Damgården 75
 Dampteglværket Guldborg 81
 Daniel, Maria, teglværksarbejderske 78-79, 84
 Daniel, Stanislaw, teglværksarbejder (f. 1898) 78-79, 84
 Dansk Arbejdsgiverforening 63
 Dansk Arbejdsmandsforbund 63, 74
 Dansk Teglmesterforening af 1899 55, 63, 65
 Dauglække = Dageløkke 18, 24-25, 50, 57, 59, 67
 Dithmer, Cathrine Marie, f. Matzen (1829-1870) 11
 Dithmer, Georg Friedrich, teglværksejer (1822-1894) 11-13, 18, 30, 82
 Dithmer, Hans Henrik, teglværksejer, agent (1780-1848) 10
 Dønnevælde Teglværk 21, 73
- Egebæksvang skov 43
 Egersund 10, 12, 20
 Engelsted, Waldemar, landmåler, proprietær (1797-1887) 9, 14
 Espergærde 16, 43
 Esrum sø 42
- F.L. Smidth & Co. 52, 55, 84
 Faber, C., grosserer 57
 Fabricius, O., inspektør 81
 Fahnøe, Julius, grosserer 57
 Faxe Kalkbrud A/S 31, 83-85, 87
 Fenger, H. M., sognepræst 40
 Feddersen, C. R., grosserer 42, 57
 Fich, A. G., sognepræst 38
 Foss, Alex(ander), ingeniør (1858-1925) 52
 Frederiksborg Slot 21
 Frederiksen, Anders, formand 84
 Frederiksholm Teglværk 63
- Friedrichsen, Caroline Emilie Johanne, g. Fahnøe 19, 39, 42
 Friedrichsen, Cathrine Sofie, f. Møller 20
 Friedrichsen, Cecilie Otilie, g. Olsen 19
 Friedrichsen, Christian Peter, kaptajn (1834-1883) 11, 20, 47
 Friedrichsen, Dorthea, f. Knudsen (1801-1884) 10, 11, 20
 Friedrichsen, Dorthea Marie, g. Aabye 19, 50
 Friedrichsen, Ebba, g. Lindegaard 40-41, 44, 76
 Friedrichsen, Eva 40, 75, 83
 Friedrichsen, Friedrich, sømand (1771-1835) 10
 Friedrichsen, Fritz Johann Peter, teglværksejer (1872-1961) 15, 19, 39, 42, 44, 80, 83
 Friedrichsen, Fritz Peter, inspektør (1902-1982) 76, 84-85, 87
 Friedrichsen, Gertrud, f. Stark (1772-1833) 10
 Friedrichsen, Gudrun, f. Nielsen (1876-1975) 39-42, 76, 83, 88-89
 Friedrichsen, Guntha Marie, f. Schrøder (1831-1917) 12-13, 18-19, 32, 38-39, 42
 Friedrichsen, Heinrich, sømand (1837-1871?) 11, 20
 Friedrichsen, Johann Peter, brændemester (1803-1871) 10, 11, 20
 Friedrichsen, Vera, g. Larsen 40-41, 44
 Friedrichsen, Aase, g. Brødsgaard 40-41
 Friis, marketender 40
 Frimodt, grosserer 57
 Funch, læge 42
- Gadevang 20-21, 42, 44-45, 63, 80
 Gadevang Teglværk 21, 52
 Gefion, hotel 43
 Græsted 21
 Gråsten Teglværk 80, 84
- Hage, Alfred Anton, konsul (1803-1872) 8, 14, 30
 Hage, Gustav Christopher, købmand (1808-1863) 40
 Hage, Johannes, godsejer (1842-1923) 32, 45-46, 50-51, 58, 67, 71, 74, 82
 Hanemosegård Teglværk 78
 Hansen, Aage, smed, chauffør (f. 1905) 77-78
 Hansen, Ellen, husbestyrerinde (1901-1981) 75-78, 88-89
 Hansen, H., købmand 57
 Hansen, Lisbeth, hushjælp 77-78
 Hansen, Niels 14
 Hansen, P., høker 57
 Haste, Julius August, grosserer (1827-1875) 9, 13, 18
 Haudrup 57
 Helsingør 11-13, 15, 17-18, 33, 49-50, 72, 82
 Helsingør Skibsværft 56
 Henckel, V., teglværksejer 75, 80
 Hertel, Ludvig, justitsråd (1803-1884) 14
 Hillerød 20-21, 33, 42, 80, 82
 Hoffmann, Friedrich, ingeniør 29
 Humlebæk 16, 42, 48, 78, 81
 Humlebæk Kirke 20, 38, 42-43, 76
 Humlebæk Teglværk 77, 81, 85
 Husted, Aage, vognmand 86
 Husted, Anders, stationsforstander 44, 86
 Hvide Hus 58, 69, 78
 Hørsholm 8, 16-17, 22, 33, 42, 68
- Ingslev 71
- Jensen, Daniel, skibsbygger 42, 48
 Jensen, Ferdinand Vilhelm, arkitekt (1837-1890) 32, 35
 Jensen, Henrik, gårdejer 14

- Jensen, Jørgen, borgmester 90
 Jensen, L., kaptajn 17
 Jensen, Niels 'Basse', teglbrænder 25
 Jensen, Niels 'Gamle', teglværksarbejder 24
 Jensen, Peter, teglværksarbejder 79
 Jensen, Rasmus, skibsbygger 48
 Jung, Ludwig 14
 Jønsson, frk., syerske 67
 Jørgensen, Niels, gårdejer 18
- Karlebo 8, 14, 16, 38, 72
 Karlebo Overdrev 24
 Karlebo sogn 9, 14
 Karlebo sogneråd 20, 37
 Karlebo Teglværk 75, 80-81
 Katolske Skole, Den 57
 Klein, Vilhelm, arkitekt 32
 Klostermosegård 11-13, 18, 30, 82
 Kluhe, polakfører 68
 Knaben, præst 68
 Knuth, postbud 16
 Koch, Heinrich Carl, kaptajn 48
 Koch, Jørgen P., kaptajn 48
 Koch, Rasmus J., kaptajn 48
 Koefoed, P., teglværksejer 45-46, 49, 51, 57-58, 61, 63, 66, 68, 81
 Koefoed, inspektør 65
 Kronborg Slot 8, 10
 Kystbanen 42, 54, 87
 Københavns Frihavn 50
 Københavns Magistrat 17
 Københavns Rådhus 57-58
 Køhler, Vilhelm, murer-mester, teglværksdirektør (1839-1902) 63
 Kålund, Hans Vilhelm, forfatter, teglværksbestyrer (1808-1867) 14
- Langstrup 77, 85
 Lauersen, landtingsmand 83
 Laveskov 13, 15, 42, 46, 58, 78, 85, 86
- Leffland, Gustav, tømremester 33, 42
 Lerbjerggård 75
 Limhamn 31, 50
 Lindemann, A. A., grosserer 57
 Lippe-Detmold 16, 22
 Louise, dronning 8, 14
 Louisiana 16
 Lund, Christian Hjortholm, proprietær 9
 Lyngbæksgård 14, 16
- Marienlyst 43
 Mehren, C. von 18
 Meldahl, Ferdinand, arkitekt 34-35
 Meyn, forvalter 73
 Mikkelborg 16
 Mikkelsen, F., kaptajn 17
 Møller, bogholder 72, 84
 Møller, Vilhelm Peter Nicolai, birkedommer (1820-1883) 22
 Møllevvej 70, 75, 78
- Nationalbanken 17
 Nielsen, Anna Christina, f. Andersdotter (1834-1893) 40
 Nielsen, Niels, teglværks-ejer 9
 Nielsen, Wilhelm Christian, købmand (1830-1892) 40
 Nive å 7
 Niverød 8-9, 18, 24, 26, 67, 75, 80
 Niverød Kro 40
 Niverød Overdrev 9
 Niverød Teglværk 9, 14-15, 32, 46-47, 56, 63, 70, 79, 81, 86
 Niverødgård 75, 80
 Niverødmarken 13, 25, 32, 48, 51, 58-59
 Nivå Center 85
 Nivå kirke 43
 Nivå Sangforening 38
 Nivågård 8-9, 14, 18, 30, 32, 34, 45-48, 54, 62, 70-71, 74-75, 77, 82
 Nordbanen 16, 42, 50
 Nordsjællands Elektricitetsværk 54-55
 Nordsjællands Teglværksforening 62-63
 Ny Allerødgård 21, 39, 84, 87
- Ny Kalkbrænderi A/S 81
 Nyrop, Martin, arkitekt 57
 Nyrop 16
- Olsen, Alfred, ingeniør (1871-195?) 83-85
 Olsen, Jørgen, parcellist 9
- Pedersen, Hans Lauritz, murer 34
 Petersen, Ferdinand, malermester 20, 33
 Petersen, Kathrine 20
 Petersen, Niels, teglværks-ejer 14
 Petersen, Thorvald, skovfoged 45
 Petersen, Valdemar, grosserer 57
 Prior, Axel, grosserer 58
 Prøvelyst 14
- Refsnæs Teglværk 75
 Reimers, smed 17
 Rennberg = Rendbjerg 10-12, 20
 Reventlow, greve 14
 Rie, G. M., sagfører 39, 42
 Rungstedlund 16
 Røyen, Marie Sophie Frederikke, f. Nielsen 9
 Røyen, Niels M., teglværks-ejer 9
- Schou, Carl, direktør (1875-1950) 83
 Schrøder, Friedrich Nikolay, købmand (1802-1848) 12
 Schultz, Vilhelm, murer-mester (1850-1919) 33
 Sigerslev 21
 Simonsen, Harald, teglværksdirektør, trælasthandler (1872-1949) 81-82
 Skafte, forvalter 42, 71
 Skodsbøl Mark 20
 Skotterup 16
 Skovlyst 18, 25
 Skt. Hans Hospital 57
 Skt. Josephs Hospital 57, 66
 Skt. Olai Kirke 12
 Sletten 14-17, 22, 25, 44, 49, 58, 71, 74-75, 87
 Smidstrupgård 16
- Snekkersten 16
 Snesere 82
 Sofiesminde 9
 Sophienborg 16
 Sporlæder, F., kaptajn 17
 Stenberg, Rasmus Larsen, gartner 14
 Stege 40
 Strandmosegård 14-15
 Strandmosen 7, 9, 18, 86
 Strandvejen 9, 15-16, 18, 25, 32, 54, 56, 58, 82, 85, 87
 Strø 21
 Stæhr & Co., grosserer 57
 Svedala 84
 Svendsen, Christian, murermester 20, 33
 Synnestvedt, godsejer 14
 Søtorvet 32
- Teglværksforeningen af 1893 63, 67, 69, 74, 83
 Teglværksforeningen for Jylland 63
 Tikøb 13
 Tibberup 16
 Thiele, ingeniør 54
 Tost, Carl Heinrich, teglværksarbejder (1873-1949) 74-75
 Tost, Emma, f. Ralfs (f. 1881) 74, 75
 Topsøe, Haldor F. A., fabriksinspektør, kemiker (1842-1935) 23, 38
 Trappe 20
 Tuxen & Hammerich 28
 Tårup 71-72
- Ullerød 14
 Ullerødgård 78
 Usserød 16
- Vallentiner, kaptajn 45
 Wappenhaus, betjent 68
 Vejenbrød 24, 75
 Vestsjællandske Teglværksforening 63
 Willemoesgade 39, 42
- Øresund 9, 14, 25, 37, 42, 47-48, 50-51, 58-59, 81, 85, 87
- Aarsleff, Ernst, grosserer (1807-1882) 9

»En teglværkshistorie« fortæller om det lille teglbrænderi Sølyst, der i løbet af 1870'erne blev et af landets største teglværker og hundrede år senere endte som en fuldautomatiseret industrivirksomhed. Samtidig følger vi familien Friedrichsen, der igennem to generationer var ejere af Sølyst, og vi får et indtryk af teglværksarbejdernes slidsomme tilværelse.